

Başlangıç / Founded 2015

e-ISSN 2458-7672

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

TARİH VE GELECEK

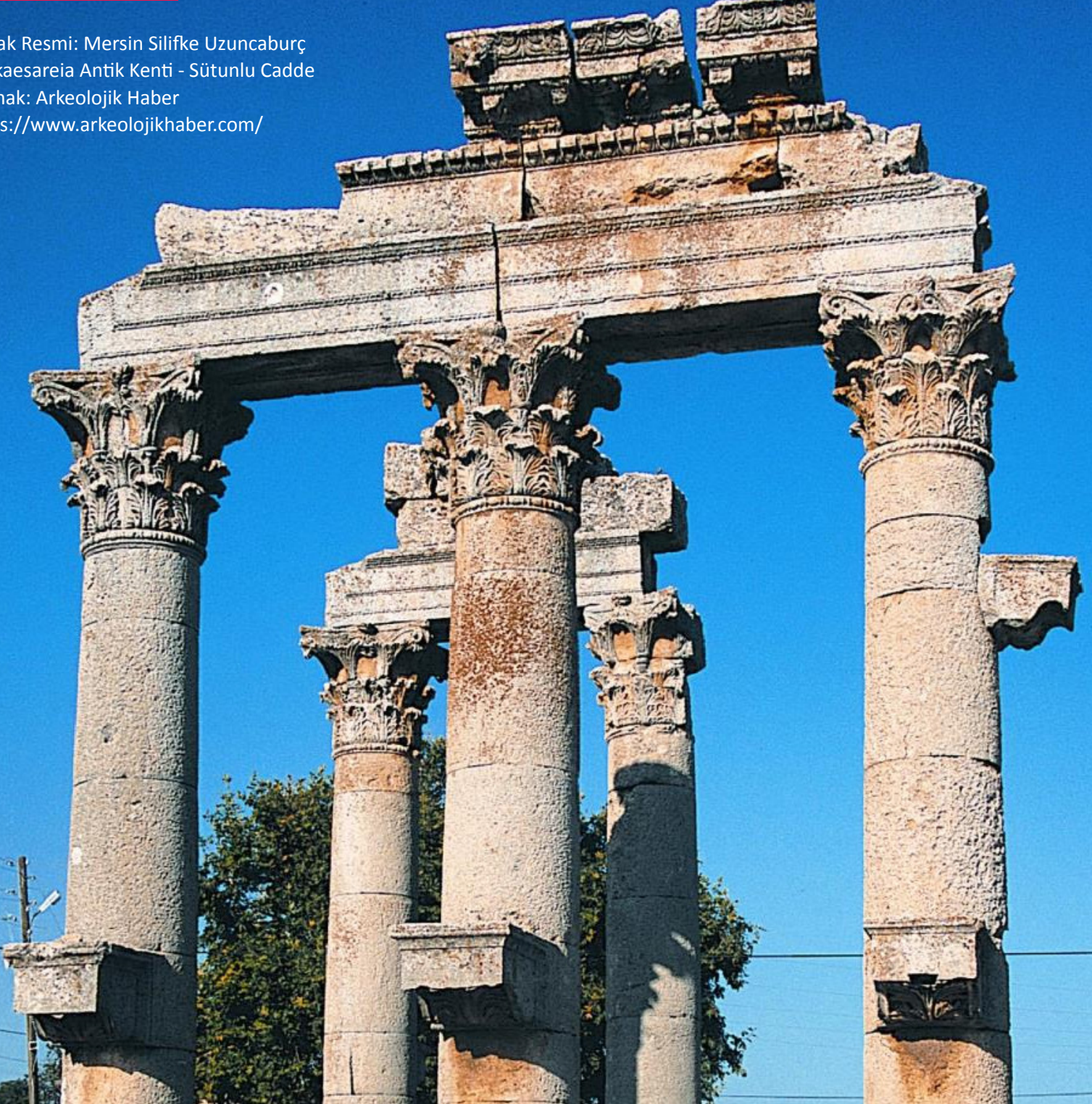
Cilt 9, Yıl (ARALIK 2023), Sayı 4

International Peer-Reviewed Journal of History

HISTORY & FUTURE

Volume 9, Year (DECEMBER 2023), Issue 4

Kapak Resmi: Mersin Silifke Uzuncaburç
Diokaesareia Antik Kenti - Sütunlu Cadde
Kaynak: Arkeolojik Haber
<https://www.arkeolojikhaber.com/>

VOLUME 9, ISSUE 4 – DECEMBER 2023
CİLT 9, SAYI 4 - ARALIK 2023

Editör / Editor

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Muş Alparslan Üniversitesi /-++ Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut AKAR

+904362491552

Email: tarihgelecek@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jhf>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **TARİH VE GELECEK** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **TARİH VE GELECEK DERGİSİ** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

DERGİ HAKKINDA

Tarih ve Gelecek Dergisi (Journal of History and Future), 2015 yılında yayın hayatına başlamış olup geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün çalışmaların yayınlanmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir dergidir. Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Açık Erişim Politikası'nı benimseyen dergimiz, gönderilen eserlerin değerlendirmesinde Kör Hakemlik sistemini kullanmaktadır. Dergimiz yayımladığı eserlere doi numarası atama yetkisine sahiptir. 7. yılına giren Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayınlayarak yayın hayatını sürdürmektedir. Dergimizi tarayan indekslerin sayısı her geçen gün artmakla birlikte dergimiz her sayısında kalitesini bir adım öteye taşımaya çalışarak Impact Factor'ünü artırmayı hedeflemektedir. Dergimize gönderilen eserler Turnitin intihal programından geçirilerek olası intihallerin önüne geçilmesine önem verilmektedir. Alanında uzman hakemlere gönderilen eserlerin en az 2 hakemin "Olur"u ile yayınlayan dergimiz, alanına katkı yapabilecek özgün eserlerin tercih edilmesine özen göstermektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi an itibariyle E- DERGİ şeklinde yayımlanmaktadır.

AMAÇ

Tarih ve Gelecek dergisinin amacı Tarih alanında özgün eserlerin akademik bir süzgeçten geçirildikten sonra yayınlanması için çaba sarf etmektir.

KAPSAM

Tarih ve Gelecek dergisi kapsam olarak geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi, Tarih Metodolojisi, Edebiyat Tarihi, Bilim Tarihi, Felsefe Tarihi, Eğitim Tarihi ve Uluslararası İlişkiler alanlarını kapsamaktadır.

YAYIN İLKELERİ

- Tarih ve Gelecek Dergisi, uluslararası düzeyde bilimsel niteliklere sahip çalışmalarını yayımlayarak Tarih alanında bilgi birikimine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.
- Dergiye gönderilen çalışma metninin tamamı, büyük bir bölümü daha önce başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır.
- Derginin yazım kuralları, atıf ve kaynak stiline göre düzenlenmemiş çalışmalar dikkate alınmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, yılda dört kez (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) aylarında yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
- Derginin yayın dili Türkçe veya İngilizce'dir.
- Dergide yayımlanacak makaleler, öncelikle kendi alanlarına uygun araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmış özgün ve akademik çalışmalar olmalıdır. Dergiye gönderilen çalışmalar başka bir yerde yayımlanmış ya da yayımlanmak üzere gönderilmiş olmamalıdır. Dergimize yapılan gönderiler Turnitin intihal tespit programı ile taranmaktadır. İntihal tespit edilen yazılar hakem sürecine dâhil edilmeden reddedilir.
- Gönderilen yazılar öncelikle şekil açısından incelenir. Yayın ve yazım ilkelerine uyulmadığı görülen yazılar, içerik incelemesine tabi tutulmadan gerekli düzeltmelerin yapılması için yazara iade edilir.
- Yayımlanmayan yazıların dergi arşivinde saklı tutulur.
- Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar, ön incelemesi yapıldıktan sonra yayın kurulu tarafından belirlenen konunun uzmanı hakemlere gönderilir. En az iki olumlu hakem raporu ile yazının yayımlanmasına karar verilir. İki hakemin olumsuz görüş belirtmesi halinde ise yazı yayımlanmaz. Aynı makale için olumlu ve olumsuz hakem raporları mevcut olduğunda yazı ya editör tarafından ret edilir ya da bir hakeme raporuyla daha desteklenerek kabul veya ret kararı verilir.
- Sayı hakemlerinin isimleri derginin ilgili sayısında yer alır.
- Yayımlanan makaleler için yazara telif ücreti ödenmez.

- Burada Belirtilmeyen hususlarda karar yetkisi, Baş Editörlere aittir

MAKALE YAZIM KURALLARI

MAKALENİN TÜRKÇE VE İNGİLİZCE BAŞLIĞI

- Türkçe ve İngilizce Başlık yer almalı
- Kısa, anlaşılır ve özgün olmalı
- Türkçe ve İngilizce başlık anlamsal olarak birbiri ile uyumlu olmalı
- İngilizce başlıkta özellikle imla kurallarına dikkat edilmeli
- Başlık makalenin konusunu tam olarak yansıtabilmeli
- Başlık hazırlanırken makale çalışmasının sınırlaması başlığa yansıtılmalı, yani çalışmanın hangi dönemi, hangi yıllar arasını kapsadığı kesin bir şekilde belirtilmeli
- Bir inceleme, Bir Analiz, Bir Değerlendirme, Bir Bakış ve Bir Örnek gibi kelimeler ile biten başlıklar olmaz.
- Başlık bir soru kelimesi içermeli, makalenin sorunsalını tam yansıtmalı

MAKALENİN ÖZETİ VE ASTRACT

- Özet ve Abstract makale çalışmasından ayrı ve kendi içinde bir bütünlüğü olarak kaleme alınmalı
- Özet ve Abstract arasında anlamsal bir uyum olmalı
- En az 300 en fazla 400 kelimededen meydana gelmeli
- Abstract kaleme alınırken mutlaka İngilizce diline hâkim birisinden yardım alınmalı
- Her iki dil için de imla kuralları gözetilerek yazılmalı
- İki paragraftan oluşmalı
- Özet ve Abstract bir bütün olarak kaleme alınarak ilk paragrafta yazarın neyi, neden ve nasıl kaleme aldığı ikinci paragrafta ise yazarın ulaştığı sonuçlardan kapsayıcı bir sonuç cümlesi yazarak okuyucunun bu makaleyi neden okuması gerektiğini belirlenen kelime sınırlaması içinde kalarak tartışmasını yapması beklenir.
- Özet ve Abstract alanında dipnot kullanılmaz
- Özet ve Abstract, her iki dilde de temiz anlaşılır, genellikle tek yargılı cümleler kullanılarak kaleme alınmalı.

ANAHTAR KELİMELELER / KEYWORDS

- Makale çalışmasını vurgulamalı
- Tek kelimeler tercih edilmeli
- İngilizce kelime yazarken kelime anlamları üzerinde durulmalı
- Eşit sayıda olmalı
- En az 3 kelime olmalı
- İngilizce kelimelerin hecelenmesine dikkat edilmeli
- Rakam kullanılmamalı

GİRİŞ

- Makale yazımında en son bölüm olarak kaleme alınmalı
- Giriş bölümü yazarın düşüncelerini içereceğinden bu bölümde dipnot kullanılmaz
- 3 sayfayı geçmemeli
- Numaralandırma burada uygulanmaz
- Giriş bölümünde yazar tartışmaya girmez

• Makalenin okunmasını ve atıf alma potansiyelini artırmak için giriş bölümü makale çalışmasının adeta reklamı içeren bölüm bu nedenle cümleler net ve yargılar tek olmalıdır.

• Yazar bu bölümde çalışmasının problematiğini net bir şekilde açıklamalı, seçtiği bu problemi ne tür varsayımlar kullanarak tutarlı bir problem olduğunu ortaya koymalı, bu problemi çözümlerken seçmiş olduğu araştırma yöntem ve teknikleri hakkında bilgiler vererek problematiğin dâhil olduğu literatürün ne tür kaynaklardan meydana geldiği, hangi kaynaklara ulaşabildiği ve hangi kaynaklara ulaşamadığını, arşiv kaynaklardan nasıl yararlandığı, kaynakları nasıl topladığı, nasıl bir fişleme yöntemi kullandığı ve kaynakları okurken nasıl bir yorumlama içerisinde olduğunu dile getirerek okuyucuya çalışmasının nasıl şekillendiğini açıklamalıdır. Makale konusunun ait olduğu literatüre olan hâkimiyetini okuyucuya göstermek açısından ilgili konunun birincil ve ikincil kaynaklarının neler olduğunu, kendisinin bu kaynakları analiz ederken ortaya konulan varsayımların hangi kaynaklar tarafından cevaplandığını ve hangilerinin cevaplanmadığının bir tartışmasını yaparak kalem aldığı bu çalışmanın, ilgili literatürün hangi eksikliğini doldurduğunu ve nasıl bir farklı bakış açısı kazandırdığını okuyucuya anlaşılır bir şekilde sunmalıdır.

• Tartışma bölümü hakkında fazla bilgi vermeden o bölüm içeriğine değinerek vardığı sonuçlar hakkında belirli ipuçları vererek okuyucuyu meraklandırmalı

• Giriş bölümü de özet bölümü gibi makale çalışmasından bağımsız bir şekilde düşünülerek kaleme alınmalı ve belli bir kurgusunun önceden hazırlanması gerekmektedir.

• Bu bölümde gereksiz tartışmalara girilmemeli okuyucu bu bölümde bilgilendirilerek hemen tartışma bölümüne sevk edilmelidir.

• Okuyucu giriş bölümünü okuduğunda, yazarın tutarlı olduğunu, konunun literatürüne hakim olduğunu, ortaya koyduğu varsayımların peşine düştüğünü, bu varsayımları doğrulamak veya yanlışlamak için birincil ve arşiv kaynaklarına ulaştığını veya ulaşmaya çalıştığının izlenimini edinmeli.

TARTIŞMA BÖLÜMÜ

- Bir makale çalışmasını en önemli bölümü bu bölümdür
- Yazarın iddiaları bu bölümde başladığı için atıf verme bu bölümle başlar ve bu bölümde biter
- Yazar atıf ve kaynakça stil ve kuralları hakkında bilgili olmalı ve çalışmayı göndereceği derginin stil isteklerini göz önünde bulundurmalı
- Yazar bu bölümde problematiğini ispatlamalı
- Gereksiz tartışmalardan uzak durularak okuyucuya bilinen ve kolay bir şekilde erişebileceği bilgi vermekten ve bilgi tekrarlarından uzak durmalı
- Girişte açıklanan sınırlamaya bu bölümde mutlaka uymalı
- Yazar bu bölümde ortaya koyacağı her pozitif ve negatif iddialarını kanıta dayandırmalı
- Bu bölümde bağımsız bir bölüm olduğundan dolayı kurgusu yapılmalı ve belli bir hiyerarşik sıralamaya dayandırılmalı
- Bu bölümde kullanılacak başlıklandırma kısa ve net olmalı ve ayrıca çok fazla alt başlık uygulamasına gidilmemeli
- Her başlık en az iki paragraf ile açıklanmalı
- Her paragraf bir soruya cevap arayacağı için paragraflar kendi içerisinde tutarlı olmalı, her paragrafın giriş gelişme ve sonuç bölümünden oluştuğu akılda tutulmalıdır
- Her başlık altında yer alan paragraflar belli bir kurgusalılığa göre sıralanmalı ve aralarında birbirlerini bağlayan cümleler özenle oluşturulmalıdır.
- Bu bölüm yazarın kalitesini, araştırma üslubunu, edinmiş olduğu yazma alışkanlığını, metodolojiye olan hakimiyetini, yazım ve dil bilgisine olan yetkinliğini, makale konusunu ele alırken yapmış olduğu felsefeyi ve bu felsefe çerçevesinde geliştirmiş olduğu sorular ve bu sorulara cevap ararken kullandığı kaynaklar hakkında okuyucuya izlenim vereceğinden oldukça önemlidir.
- Bu bölümde kullanılacak atıflar, metinde yer alacak tablolar, resimler ve şekiller uygun bir

sıralama içerisinde olmalı ve okuyucunun bilgi edinmesi kolaylaşması gerektiğinden yazarın bilgisayar kullanma beceresi ile doğru orantılı olacağından yazarın önceden antrenmanlı olması gerekmektedir.

• Bu bölümde kullanılacak tablo ve şekiller hem yorumlanmalı hem de okuyucuların bu materyallere kolay bir şekilde ulaşmasını sağlamak açısından künyeleri veya buldukları adresler çok net bir şekilde hem atıfta hem de kaynakçada belirtilmelidir.

• Künyesi olmayan veya oluşturulamayan materyaller bu bölümde yer almamalı

• Yazarın kendisinin üretmiş olduğu resim, şekil veya ses kaydı gibi materyaller kullanılıyorsa yazar bunların künyelerini oluşturmalı ve İnternette okuyucuların erişebileceği sanal arşivlerde barındırarak okuyucuya kanıtlamak için atıf ve kaynakçada tam adreslerinin verilmesine dikkat edilmeli,

• Çok gerekmedikçe direkt atıftan kaçınılmalı ve makale çalışmasının tümü yazarın kendi cümleleriyle oluşturulan anlatım ile sağlanmalıdır.

• Blok ve tıpatıp alıntılama yapılmamalıdır.

• Mümkün olduğu kadar kendine atıftan kaçınılmalıdır.

• Arşiv belgeleri metindeki anlatımda yer alan iddiaları destekleyici veya çürütücü şekilde kullanılmalı belgelerin Latinize edilmiş versiyonunu veya transkripsiyonu metinde kullanılmamalıdır.

• Konu ile ilgili Türkçe kaynaklar araştırılmalı ve mutlaka bu kaynaklardan yararlanılmalıdır.

• Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir makale çalışması olarak yansıtılması hem bir intihal çeşidi olduğu hem de bu tür çalışmaların her ne kadar intihal programlarında benzerlik üretmese de literatürü bilen hakemlerin bu girişimi kolay bir şekilde tespit edip ortaya çıkaracağı unutulmamalıdır.

• Yazar atıf verirken kullanacağı kaynağın yazarının ismiyle başlamalı ve bu yazarın belirttiklerini anlamsal olarak bozmadan kendi kelimeleri ile kurgulayıp öyle vermeli. Aksi taktirde yazarın yorum nerede başlıyor ve nerede bitiyor ve ayrıca atıf verdiği yazarın iddiası nerede başlıyor nerede bitiyor bilinmez. Yani demek istenilen şu ki yazar genel geçer bilgilere atıf vermemeli sadece çalışmasına katkı yapan ve yazara yol gösteren kaynaklara atıf vermeli ve verirken de hemen belirtmeli.

• Bu bölüm yazarın atıf kullandığı bölüm olduğundan dolayı yazarın kaliteli bir literatür taraması yapıp yapmadığı ve fişleme konusundaki tecrübesinin ne derecede olduğu bu bölümde kendisini göstereceğinden yazarın çok dikkat etmesi gerekmektedir.

• Bu bölüm çok fazla uzun olmamalı genel olarak en az 5 en fazla 8 sayfa olmalı ve yine en az 2 ve en çok 3 ana bölümden oluşmalıdır. Bölümlemeyi Tez yazımındaki gibi bölümleme olarak görülmemeli gizli olarak makalede uygulanmalıdır. Aksi taktirde makalenin uzaması gereksiz bölümleme veya yetersiz bölümleme olması durumunda okuyucunun yaklaşımı negatif yönde olacaktır.

• Bu bölüm yazarın paragrafa ve kurguya olan yetkinliğinin etkisi altında olacağından antrenmanlar yapılmamdan kaleme alınmamalıdır.

• Gereksiz dipnot kalabalığından kaçınılmalı

• Bu bölümde çoklu atıflar verilirken kaynakçaya da yansımaları unutulmamalı ayrıca tekrar eden atıfların numaralandırılması iyi takip edilmeli

• Bir kaynağa bir den fazla atıf yapılırken verile sayfa numaraları tutarlı olmalı

SONUÇ

• Sadece yazarın analizinden meydana gelir

• Yazar kendi çıkarımlarını belirteceği için kimseye atıf vermez ve dolayısıyla bu bölümde atıf kullanılmaz

• En az iki paragraftan oluşmalı ve tutarlılık ön planda olmalıdır.

• Yazar öneri ve tavsiyelerde bulunacağı gibi yaptığı makale çalışmasının hangi alanlarda eksik kaldığını belirtebilir

• Gereksiz yerme ve tavsiye durumundan kaçınılmalı, makalenin çalışma konusunun dışına çıkılmamalıdır

- Bilimsellik ön planda olmalıdır
- Yazar isterse çıkarımlarını numaralandırarak da verebilir
- Bu bölüm, çalışmanın konusunu çalışmak isteyen araştırmacılara da bir yol gösterici özelliğe sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Manuel olarak yazılacaksa çok dikkat edilmeli
- Tartışma bölümünde kullanılan dipnotların tümü kaynakçada gösterilmeli
- Zotero gibi kaynakça oluşturma programı kullanılması yazarın daha disipline olmasını sağlayıp konu ile ilgili bulunan literatürün düzgün bir şekilde fişlendiği taktirde atıf ve kaynakçada problem yaşanmasının önüne geçilecektir.
- Alfabetik sıralamaya dikkat edilmeli ve özellikle makale gibi süreli kaynakların yayınlandığı sayfa aralıkları dikkatli bir şekilde girilmeli
- Makale çalışmasında kullanılan resim, şekil ve grafiklerin künyeleri kaynakçada verilmeli
- Kullanılan gazetelerin de künyeleri oluşturulmalı ve kaynakçaya eklenmelidir.
- Makale çalışmasının verileceği dergi atıf stili mutlaka iyi incelenmeli makale yazımına bu inceleme yapıldıktan sonra başlanmalıdır.

EKLER

- Bu bölüm kaynakçadan sonra olmalı
- Makale metni içerisine yerleştirilmeyen resim, grafik, şekil ve haritalar bu bölümde belli bir sırtlandırma dâhilinde hazırlanır
- Her materyale künye oluşturulur ve bu künyeler derginin belirttiği kurallar çerçevesinde kaynakçaya eklenir,
- Genel bir başlıklandırılmadan kaçınılmalı
- Telif olan materyallere dikkat edilmeli kaynağı net olarak yazılmalıdır.
- Bu bölüme tablo eklenmemeli, tablolar metin içerisinde kullanılmalı ve yorumlanmalıdır.

Bu yazının her hakkı Tarih ve Gelecek Dergisi'ne aittir. Kopyalanamaz ve Çağaltılamaz.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
İki yazardan fazla yazarı olan,
Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.
Yabancı makalelerin yorumlanarak çevrilmesi ve bu çevirinin yazarın kendi eseriymiş gibi yeni bir

makale çalışması olarak yansıtılması

- Dergimize gönderilen yazılar, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Sosyolojisi, Tarih Felsefesi, Dinler Tarihi ve Tarih Metodolojisi alanlarını kapsamaktadır. Başvuruda bulunan eserler bilime katkısı olan özgün çalışmalar olmalı ve aşağıda belirtilen nitelikleri taşımalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar; yazının kapsamıyla uyumlu; yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır
- Türkçe ve yabancı dildeki en az 150-200 kelimelik özetler; yazının amacını, kapsamını, ara başlıklarını ve sonuçlarını yansıtmalıdır.
- Türkçe makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; İngilizce makalelerin başına Türkçe ve İngilizce; özet eklenmelidir. Türkçe ve yabancı dildeki özetlere beş kelimelik anahtar kelime eklenmelidir.
- Makaleler, dil ve ifade bakımından dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, makalede açık ve yalın bir anlatım yolu izlemeli, ayrıca amaç ve kapsam dışına çıkan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir.
- Makalenin hazırlanmasında bilinen bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir. Makalede kullanılan şekil, tablo, fotoğraf ve diğer belgeler, bilimsel kurallara uygun olarak hazırlanmalı, yazının amacına ve kapsamına uygun olarak seçilmeli, makalede değinilmemiş gereksiz belgelere ve kaynaklara yer verilmemelidir.
- Makalede kullanılan tabloların üstünde; şekil, figür, resim, harita ve belgelerin altında kolayca anlaşılır biçimde yalın ve yeterli bir açıklama bulunmalıdır.
- Makalede kullanılan kaynaklar yazım kurallarına uygun olarak düzenlenmeli, kullanılan her belge kaynaklar kısmında yer almalı, ancak yazıda değinilmeyen belgelere kaynaklar kısmında yer verilmemelidir.
- Sonuçlar, araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmeli, metinde sözü edilmeyen veri ya da bulgulara sonuçta yer verilmemelidir.
- Yazarın adı hemen başlığın altında bulunmalı, “*” dipnotuyla unvanı ve çalıştığı kurum yazılmalıdır. Makaleyi gönderen kişi ayrıca iletişim için adresini, telefon numaralarını ve e-postasını açık olarak yazmalıdır.
- Yazılarda ve kısaltmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım Kılavuzu’na uyulmalıdır.
- Çeviri (tercüme) gönderenler, orijinal metnin bir örneğini ve bibliyografik künyesini de dergiye iletmelidir.
- Gönderilen makaleler 35 sayfayı geçmemelidir (Önemine binaen daha uzun makaleler Yayın Kurulu kararı ile yayımlanır.).
- Kurallar dâhilinde dergimize yayınlanmak üzere gönderilen çalışmaların her türlü hukuki, cezai ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlarına aittir. Dergi ile hiçbir şekilde bağlayıcılığı yoktur. Yazar, burada bulunan tüm ilkeleri peşinen kabul etmiş sayılır.
- **MAKALENİN SAYFA YAPISI**
- Makaleler sayfa yapısı, yazım ve kaynakça bakımından aşağıdaki biçimde düzenlenmiş olmalıdır:
- Türkçe Başlık
- Türkçe Öz (160 Sözcük)
- Türkçe anahtar kelimeler (5 adet)
- İngilizce başlık
- İngilizce ABSTRACT çok önemlidir, eserin Türkiye dışında taranması ve doğru bir şekilde bulunması için özetin Türkçe özetle tutarlık göstermesi ve anlaşılır olması gerekmektedir. (160 Sözcük)
- İngilizce anahtar kelimeler (5 adet)
- Yazar hakkında bilgi dipnotu (Ünvan, Çalıştığı Kurum, Email ve Orcid Numarası) mutlaka olmalı
- Giriş : Yazar giriş bölümünde eserin problemi, hedefleri, temel amacı, yöntemi ve ilgili alan yazın tartışmasını mutlaka yapmalıdır.
- Tartışma Bölümü

- En az iki başlık içermelidir
- Sonuç
- Ekler
- Çalışmada başlıklar;
- 1. -----
- 1.1. -----
- 1.1.1.----- biçiminde olmalıdır.
- Kısa alıntılar, tırnak (“) arasında, metin içinde ve istenirse italik olarak yazılır. Beş satırı aşan alıntı yazılar yine tırnak (“) içinde, italik, 9 punto, sağdan ve soldan 1 cm. içeride ayarlanarak yazılır.
- Dipnot sistemimiz klasik (Sayfa altı) dipnot sistemi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) Dipnot verirken ve kaynakça oluştururken Zotero Programını kullanmanızı tavsiye ediyoruz. Program ili ilgili eğitici videolar https://www.youtube.com/playlist?list=PLty-xcfaLVH5UQGSDyW_TaeEKfViNvVS7
- Dipnotların ve kaynakçanın hiçbir alanında bold özellik kullanılmaz.
- Tablo başlık noları, şekilde görüldüğü (Tablo 1.) gibi numaralanır, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla 8 veya 9 punto, bold, öncesi ve sonrası 6 nk, satır aralığı En az 13 nk. ve 1 cm. içeriden Times New Roman karakteri ile yazılır. Tablo başlıkları, aynı puntoda, kelimelerin ilk harfleri büyük ve sağa yaslı olarak yazılır. Tablo içi yazılar başlıkla aynı punto ve öncesi ve sonrası sıfır (0) aralıklı olmalıdır. Bununla birlikte, metin içinde uygun düşmesi halinde, başlıkları ve iç yazıları, normal metin ile aynı puntoda olabilir.
- Şekil, figür, grafik, resim, harita vb.’de başlıklar altta, öncesi 6 nk, ve sonrası sıfır (0) nk., başlık noları 1 cm. içeride, bold, sıralı, hepsi aynı puntoda olmak şartıyla Times New Roman 8 veya 9 punto, “Şekil 1., Resim 1.” şeklinde, başlıkları ise aynı puntoda, normal ve kelimelerin ilk harfleri büyük olarak yazılır. Bunlar için kaynak gösterimi CMS’dir (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note)
- Kaynakça (Chicago Manuel of Style 17. Edition Full Note) stiline göre hazırlanır.
- Kaynakçada sıra numarası verilmez
- Makale teslim edilirken;
- Yayınlanması istenen makaleler, yayın ve yazım ilkelerine göre hazırlanıp dergipark.gov.tr/jhf adresinden dergi sistemine yüklenerek gönderilecektir.
- Hakemlerden olumlu rapor alamayan ve dergimiz yazım kurallarına göre hazırlanmayan makaleler yayınlanmaz, yazarına iade edilmez; bu konuda idari ve adli bir sorumluluk kabul edilmez.

ETİK KURALLARI

TR Dizin Etik kurallar başlığı altında aşağıdaki hususlara uyulmalıdır.

Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

Bu başlık altında, hakem, yazar ve editör için ayrı başlıklar altında etik kurallarla ilgili bilgi verilmelidir.

Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.

Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğin; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.

Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

YAZARLAR

Gönderilen makalenin akademik alanlara katkı sunacak nitelikte olması yazarın sorumluluğundadır.

Çalışmaların özgün olması ve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir. Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim

etiğine aykırıdır.

Her ne kadar intihal taraması dergi tarafından yapılacaktır da akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.

Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.

Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelerde kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.

Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

HAKEMLER

Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi artırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.

Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.

Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.

Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.

Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.

Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınılmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.

Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER

Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.

Editörler, kabul veya ret edilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.

Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.

Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.

Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.

Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayımlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.

Editörler dergiye katkısı olmayan kişileri yayın kurulu üyesi veya yardımcı editör olarak göstermemelidir.

MAKALELERİN YAYIMLANMASINI ENGELLEYEN ÖNEMLİ HUSUSLAR

- Editör Kurulunun uygun görmediği,
- Yazar ORCID tahsis numarası olmayan,
- Yazar üye ve künye bilgileri yeterli olmayan,
- Dergi yazım kurallarına göre hazırlanmamış,
- İki yazardan fazla yazarı olan,
- Türkçe, İngilizce özeti olmayan veya düzgün hazırlanmayan,
- Klasik sayfa altı dipnot sistemi kullanılmayan,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, yazarın yılda bir makale sayısını aşan,
- Editör ön incelemesinde içerik, düzen, kaynak, değerlendirme, yöntem, dil vs. bakımından yetersiz görülen,
- Editörler Kurulu'nun özel kararı dışında, 8 sayfadan az, 30 sayfadan fazla olan,
- Derginin basım ve yayım sürecine girmesine kadar değerlendirme süreci tamamlanamayan,
- Hakemlerin düzeltme isteklerini itinalı bir şekilde yerine getirmeyen
- Editörün iletişim girişimlerini cevapsız bırakma veya zamanında geri bildirim yapmama
- Derginin ilgili sayı kapasitesini aşan makaleler değerlendirmeye alınmaz/yayımlanmaz.

YAYIN SIKLIĞI

Tarih ve Gelecek Dergisi her yıl 4 sayı (Aralık, Mart, Haziran ve Eylül) yayımlayarak yayın hayatını sürdürmektedir.

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

Hakem Değerlendirme Süreci

Hakem değerlendirme sürecinin amacı, nitelikli ve özgün bilimsel çalışmaların yayınlanmasını sağlamaktır. Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan bütün makaleler hakemli olup, yayımlanması amacıyla gönderilen her makale aşağıda ifade edilen hakem değerlendirme sürecinden geçmektedir.

Ön Değerlendirme

Dergiye gönderilen tüm yazılar önce Editör ve Yayın Komisyonu tarafından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Bu aşamada, hiçbir makale, olumlu hakem raporu olmadan editör tarafından yayına kabul edilemez.

Hakem Değerlendirmesi

Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakemlerin ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift kör hakemlik sistemini kullanmaktadır.

Ön değerlendirme aşamasını geçen yazılar, editör ve/veya yazı kurulu tarafından belirlenen üç hakeme gönderilir. Hakemler, uzmanlık alanları göz önünde bulundurularak hakem havuzundan seçilmektedir.

Hakemler kendilerine gönderilen yazıları; orjinallik, metodoloji, literatüre katkı, bulguların sunumu ve sonuçların desteklenmesi ve daha önce yapılan çalışmalardan yararlanma açısından değerlendirirler. Hakemler makaleyi kabul edebilir, reddedebilir veya yazarlardan biçime ve/veya öze yönelik düzeltme yapmalarını isteyebilirler. Bir makalenin yayına kabul edilebilmesi için, en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir.

Hakem veya hakemlerin düzeltme istemeleri durumunda, yazar(lar), hakemler tarafından yapılan eleştiri ve önerileri göz önünde bulundurarak istenen düzeltmeleri en geç 30 gün içerisinde tamamlayarak Yayın Komisyonu'na tekrar gönderirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Son Değerlendirme

Hakemler tarafından olumlu görüş bildirilerek yayımlanma aşamasına gelen tüm makaleler için son değerlendirme, Yayın Komisyonu tarafından yapılır. Yayın Komisyonu tarafından "yayıma uygundur" kararı verilen makaleler yayım sırasına alınır.

Hakem Değerlendirme Süresi

Tarih ve Gelecek Dergisi; ön değerlendirme aşaması 1 hafta, hakem değerlendirme aşaması 5 hafta ve son değerlendirme aşaması 1 hafta olmak üzere bir makalenin toplam hakem sürecini 6 hafta (40 gün) içerisinde tamamlamayı hedeflemektedir. Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar(lar), Dergi'nin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Tarih ve Gelecek Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporlar beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin hakem değerlendirme süreci, istenilmeyen nedenlerden dolayı bazen uzun sürebilmektedir. Normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 4 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.

- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, yazara aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, tarih alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak tarih alanındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve tarih alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde, geniş ölçekte Tarih dar ölçekte ise Arkeoloji, Sanat Tarihi, Yerel Tarih, Sözlü Tarih, Tarih Metodolojisi ve Dinler Tarihi alanlarında özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir;
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve hâlihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi, Aralık, Mart, Haziran ve Eylül, sayısı olmak üzere yılda dört defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'nde yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- Tarih ve Gelecek Dergisi'ne gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir

ABOUT THE JOURNAL

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations. Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

AIMS

Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published quarterly (December, March, June, September). The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

SCOPE

Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the History field. Journal of History and Future's scope on a large scale is History and on a narrow scale Archaeology, History of art, Local History, Oral History, History of Sociology, History of Religions, History Methodology, History of Literature, History of Science, History of Philosophy, History of Education, International relations areas.

A. FOCUS AND SCOPE

HISTORY AND FUTURE is a peer-reviewed international journal that publish original and qualified works with a scientific approach in the field of History.

B. CITATION STYLE

The Chicago Manual of Style 17 Edition

C. AUTHOR GUIDELINES

1. Articles must be original (not plagiarism) and has never been published in another journal. If ever presented in the form of seminars, workshops, etc., say the name of the activity.
2. Articles are written by a program Microsoft Word to the top, A4 size paper, page margins: top 4 cm, left 3 cm, bottom 3 cm, and right 3 cm, typed with 1,5 density spacing, font Times New Roman 11 (Title 12, footnote 9).
3. Please submit your manuscript file as a Microsoft Word extension Document (DOC) only.
4. Title and Abstract write in Turkish and English, content manuscript can be written in Turkish or English.
5. The article goes into the desk editors selected by the editor. Articles can be accepted without repair, refurbishment accepted, or rejected, and the article is rejected is not returned unless requested by the author.

Structure of Paper

- Title (in Turkish or English): written in a concise and informative, maximum 15 words (single-spaced, Bold, Center, Times News Roman14, UPPERCASE) should reflect the substance of the variables described in the article body.
- Author: Without titles, the author can be an individual or a team (Times News Roman12).
- Affiliation and E-mail :Name of the institution (Times News Roman12).E-mail Address, which is

located under the author's name (Times News Roman12),, italic).

- Abstract: (in Turkish and English): the length of 150-200 words, abstracts written in one paragraph includes: scientific review article consists of a discussion of the core issues and substantially while the results of the research article consist of goals, methods, and results. The abstract is single-spaced and Italic for English.

- Keyword: terms that reflect the essence of the concept within the scope of the problem may consist of several pieces of terms

The Body of Manuscript

1. Research Article consist of an A.INTRODUCTION, B.METHODS, C.RESULTS AND DISCUSSION and D.CONCLUSIONS.

2. Review Article consist of an A. INTRODUCTION (preliminary scientific study) that shows the problems and framework of analysis, sub-subtitle that contains the B.DISCUSSION and C. CONCLUSIONS.

3. Reference / Bibliography: use CMS Citation rules, cultivated from a primary source, and if it comes from the most current cultivated journals (3-5 years) and just acknowledgment of the source designated in the article body. Instead, the name that is referenced in the body must exist in the bibliography. Second row to the right of the entrance 7 letter. Here are some examples of writing a bibliography of several types of sources. Recommended to use Citation Software Ex. Mandeley, Zoteroret.

D. PEER REVIEW PROCESS

The papers that are sent to HISTORY AND FUTURE are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.

The articles that comply with the publication principles of HISTORY AND FUTURE are sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. HISTORY AND FUTURE Journal employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is either sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.

The authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.

Assessment process of HISTORY AND FUTURE may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.

The author/authors submitting papers to HISTORY AND FUTURE is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.

E. PUBLICATION FREQUENCY

HISTORY AND FUTURE is published quarterly. Regular issues come out in December, March, June, September . Additionally, a special issue is published annually, announcement for which shall be made on this website and relevant mailing groups.

F. PRIVACY STATEMENT

The names and e-mail addresses entered in this journal site will be used exclusively for this journal and will not be made available for any other purpose or any other party.

G. OPEN ACCESS POLICY

HISTORY AND FUTURE provides instant access to its content to promote scientific research and favors the growth of scientific knowledge.

PUBLICATION PRINCIPLES

- The Journal of History and Future aims to contribute to the accumulation of knowledge in the social sciences by publishing internationally recognized scientific studies.

- The Journal of History and Future is an international refereed journal published quarterly (December, March, June and September).

- The publication language of the journal is Turkish or English.

- The articles to be published in the journal should be original and academic studies prepared primarily by using appropriate research methods in their field. The works submitted to the journal should not be published or sent for publication elsewhere. Shipments to our journal are screened by Turnitin plagiarism detection program. Articles which was determined by plagiarism will be rejected without being included in the referee process.

- Manuscripts are first examined in terms of shape. The manuscripts which are not observed in the publication and writing principles shall be returned to the author in order to make necessary corrections without being subject to content review.

- Unpublished manuscripts are stored in the journal archive.

- The manuscripts sent to be published to the journal will be sent to the referees who are experts in the subject determined by the editorial board after the preliminary examination. It is decided to publish the manuscript with at least two positive reports. In case two referees give negative opinions, the manuscript will not be published. When positive and negative referee reports are available for the same article, the manuscript will be rejected by the editor or a decision of acceptance or rejection will be given through one more referee's supporting report.

- The names of the number referees are included in the relevant issue of the journal.

- No copyright fee is paid to the author for the published articles.

- The Journal of History and Future (JHF) is an internationally refereed academic journal, published three times a year in December, April and August. The journal aims to provide a national and international academic platform to meet the professional interests of researchers in different disciplines in the field of History. The target audience of the journal consists of academicians, researchers, and related professional and academic institutions and organizations.

- The Journal of History and Future (JHF) is a peer-reviewed journal that publishes essays, reviews and translations covering original research in the social sciences. At the same time, various articles such as history, literature, sociology, ethnicity, book, criticism and evaluation are also included. JHF applies at least two peer-review processes. The referees and editors in the submitted articles should have the corrections made within 20 days and the final version of the manuscript should be uploaded to the journal system. The content and format of the manuscripts submitted to the journal may be rejected by the editorial board unless deemed appropriate.

- The scientific and legal responsibility of the published work belongs to the author(s).

- All publication rights of articles accepted for publication belong to Journal of History and Future.

- The decision of the Chief Editor will not be taken into consideration for the matters not mentioned here.

ETHICAL PRINCIPLES

AUTHORS

- It is authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.

- The works must be original and based on research. It should be made sure that other individuals shown as co-authors, have contributed to the research. It is contrary to the scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution

- Although the plagiarism scan will be carried out by AID, authors are responsible for academic consequences of plagiarism.

- The articles should not be sent to different journals at the same time. Also, the articles must be unsent to the other journals before.

- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.

- Citations and bibliography should be complete and realistic.

REFEREES

- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view increasing the academic quality.

- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.

- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.

- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.

- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory and accusatory statements must be avoided.

- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negative, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

- Referees must evaluate the articles within the time-frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.

EDITORIAL BOARD

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.

- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage from them.

- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.

- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism that is an academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.
- Editors should not list the names of those who do not contribute the journal, as a member of editorial board or assistant editor.

Kurullar / Boards

Editör

Doç. Dr. Celal ÖNEY

Yayın Kurulu Başkanı / Head of Publication Board

Prof. Dr. Sabit DUMAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Hüseyin Üreten

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN

Batman Üniversitesi / İslami İlimler

Doç. Dr. Danko LEOVAC

Sırbistan Belgrad Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Orlin SABEV

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. İbrahim GASHİ

University of Prishtina

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Prof. Dr. Abdullah Mesud KÜÇÜKKALAY

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Prof. Dr. Halim BAJRAKTARİ

University of Prizren

Prof. Dr. Selahattin DÖĞÜŞ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Gazmend RİZAJ

University of Prishtina

Doç. Dr. Hatip YILDIZ

Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY

Giresun Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Saman HASHEMPOUR

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Danyal TEKDAL

İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Efe DURMUŞ

Harran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Faruk TAŞKIN

Artvin Çoruh Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN

Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üftade MUŞKARA

Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Fitim RİFATİ

Institute of History – Pristina

Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM

Batman Üniversitesi / Tarih Bölümü

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK

Fırat Üniversitesi / Tarih Bölümü

Prof. Dr. Tamella ALİYEVA

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Fahri YETİM

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi / Tarih Bölümü

Doç. Dr. Canser KARDAŞ

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Doç. Dr. Şarika GEDİKLİ BERBER

Gazi Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT

Muş Alparslan Üniversitesi / Edebiyat Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Selim ADALI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Tarih Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Tarih Bölümü

Bilim Kurulu / Science Board

Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Özer KÜPELİ

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi / İZMİR

Prof. Dr. Mustafa GÜLER

Afyon Kocatepe Üniversitesi / AFYON

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN

Ahi Evran Üniversitesi / KIRŞEHİR

Prof. Dr. Haşim Şahin

Sakarya Üniversitesi / SAKARYA

Prof. Dr. Numan ELİBOL

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi / ESKİŞEHİR

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Prof. Dr. Abdullah KIRAN

Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

Ege Üniversitesi / İZMİR

Doç. Dr. Güven DİNÇ
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Doç. Dr. Yasin COŞKUN
Siirt Üniversitesi /SİİRT
Doç. Dr. Oktay BOZAN
Dicle Üniversitesi / DİYARBAKIR
Doç. Dr. Cafer ACAR
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi /ANKARA
Doç. Dr. Emine GÜMÜŞSOY
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Fahri YETİM
Eskişehir Osmangazi üniversitesi / ESKİŞEHİR
Doç. Dr. Abdullah KAYA
Cumhuriyet Üniversitesi /SİVAS
Doç. Dr. Serkan YAZICI
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Tufan TURAN
Sakarya Üniversitesi /SAKARYA
Doç. Dr. Vedat TURĞUT
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi / BİLECİK
Doç. Dr. Başak ERGÜDER
İstanbul Üniversitesi / İSTANBUL
Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. İrşad Sami YUCA
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Doç. Dr. Ferhat BERBER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Doç. Dr. ALİ GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi / RİZE
Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Doç. Dr. Cavid Qasimov
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / VAN
Doç. Dr. Ahmet YÜKSEL
Cumhuriyet Üniversitesi / SİVAS
Doç. Dr. Erol AKCAN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiye KOÇAK
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÖZALPER
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Musa GÜMÜŞ
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi Şükran YAŞAR
Manisa Celal Bayar Üniversitesi / MANİSA
Dr. Fatma Çalik ORHUN
Trakya Üniversitesi / EDİRNE

Dr. Öğr. Üyesi Hayrettin İHSAN ERKOÇ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi /
ÇANAKKALE
Dr. Öğr. Üyesi Bülent ÇELİK
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi / AYDIN
Dr. Öğr. Üyesi. Erol KARCI
Çankırı Karatekin Üniversitesi / ÇANKIRI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KARAMAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / BURDUR
Dr. Öğr. Üyesi Hatice DURGUN
Akdeniz Üniversitesi /ANTALYA
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞEHİTOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Tekin İDEM
Batman Üniversitesi /BATMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TUNÇ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi /
KAHRAMANMARAŞ
Dr. Yusuf YILDIZ
Abant İzzett Baysal Üniversitesi / BOLU
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÇIPLAK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi İskender DÖLEK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil DOĞANCI
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DEMİREL
Uludağ Üniversitesi / BURSA
Dr. Ahmet TUNÇ
İnönü Üniversitesi / Malatya
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK
Muş Alparslan Üniversitesi / MUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Hasan TAŞKIRAN
Bitlis Eren Üniversitesi / BİTLİS
Dr. Öğr. Üyesi A.Vahap ULUÇ
Hacı Bayram Veli Üniversitesi / ANKARA

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

Hakemler - Referees

VOLUME 9, ISSUE 4 – DECEMBER 2023

CİLT 9, SAYI 4 - ARALIK 2023

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Alpaslan DEMİR, Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çağlar TAN, Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Ercimet SARIAY, Öğretim Görevlisi Doç., Aksaray Üniversitesi
Esra ATCI, Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Esra ÇIPLAK, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
Hakan AKKÖZ, Dr. Milli Eğitim Bakanlığı
Hüseyin BEDİRHANOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
Hüseyin ÜRETEN, Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Kenan DEMİREL, Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi
Osman KARLANGIÇ, Doç. Dr., Batman Üniversitesi
Ramazan SONAT, Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Yegane ÇAĞLAYAN, Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi

e-ISSN 2458-7672

Tarih ve Gelecek

Uluslararası Hakemli Tarih Araştırmaları Dergisi

History and Future

International Peer-Reviewed Journal of History Researches

VOLUME 9, ISSUE 4 – DECEMBER 2023

CİLT 9, SAYI 4 - ARALIK 2023

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Birinci El Kaynaklara Göre Elazığ'ın Tarihsel Depremleri (1863-1900).....697
Historical Earthquakes of Elazığ According To First-Hand Sources (1863-1900)
Selahattin SATILMIŞ
2. İran'da Tütün İmtiyazının İngilizlere Verilmesi Meselesi ve İranlı Kadınlar (1890- 1892)
.....715
The Issue of Granting Tobacco Concession to the British in Iran and Iranian Women (1890-1892)
Kamuran KARABALIK
3. Marsilya'da Kurulan Bir Ermeni Cemiyeti: "Ermeni Vatandaş Cemiyeti".....730
An Armenian Society Founded in Marseille "Armenian Citizens Society" an Armenian Society Founded in Marseille
Taner ASLAN
4. Eğitimde Artemis Ephesia Kültü: Kız Çocuklarının Geçiş Ayinleri.....746
The Cult of Artemis Ephesia In Education: The Girls' Rites of Passage
Nuriye KÜLAHLI
5. Cumhuriyet Döneminde Tifüsle Mücadele: Konya Kirligiret Köyü Örneği (1935).....771
Fighting Typhus in the Republican Era: The Example of Konya Kirligiret Village (1935)
Abdulaziz KARDAŞ

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**

Doç. Dr.
Selahattin SATILMIŞ

Aksaray Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
selahattin@aksaray.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2282-9421>

Eser Geçmişi / Article Past: 04/10/2023 22/11/2023

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1371030>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Birinci El Kaynaklara Göre Elazığ'ın Tarihsel Depremleri (1863-1900)

Historical Earthquakes of Elazığ According To First-Hand Sources (1863-1900)

Öz

24 Ocak 2020 tarihinde 41 kişinin hayatını kaybettiği 6.8 büyüklüğünde bir deprem yaşayan Elazığ, tarihsel dönemlerde de birçok afete maruz kalmıştır. Arşiv kaynakları ve dönemin gazeteleri üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Elazığ'da 1863-1900 tarihleri arasındaki 37 yıllık süreçte otuzdan fazla depremin yaşandığı tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları yıkıcı nitelikte olup Ocak 2020'deki Sivrice merkezli depremden daha etkili olmuş, aynı zamanda zemin kırıklarına yol açmıştır. Bu tür yıkıcı depremler sonrasında Osmanlı merkezi ve yerel yöneticileri, başta beslenme ve barınma problemleri olmak üzere afetzedelerin yaralarını sarmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Deprem sonrasında yapılan masraflar ise yerel yönetimlerin düzenledikleri yardım kampanyaları sayesinde karşılanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Elazığ, Keban, Deprem, Afet Yönetimi

Abstract

Elazığ, which experienced a 6.8 magnitude earthquake on January 24, 2020, in which 41 people lost their lives, has also been exposed to many disasters in historical periods. As a result of the examination of archive sources and newspapers of the period, it was determined that more than thirty earthquakes occurred in Elazığ in the 37-year period between 1863 and 1900. Some of these were destructive and more effective than the Sivrice-centered earthquake in January 2020, and also caused ground fractures. After such devastating earthquakes, the Ottoman central and local administrators made various attempts to heal the wounds of the disaster victims, especially nutrition and shelter problems. Expenses incurred after the earthquake were tried to be covered by aid campaigns organized by local governments.

Keywords: Ottoman State, Elazığ, Keban, Earthquake, Disaster Management

ATIF: SATILMIŞ, Selahattin, "Birinci El Kaynaklara Göre Elazığ'ın Tarihsel Depremleri (1863-1900)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/4 (Aralık 2023), s. (697-714)

CITE: SATILMIŞ, Selahattin, "Historical Earthquakes of Elazığ According To First-Hand Sources (1863-1900)", *Journal of History and Future*, 9/4 (December 2023), pp. (697-714)

Giriş

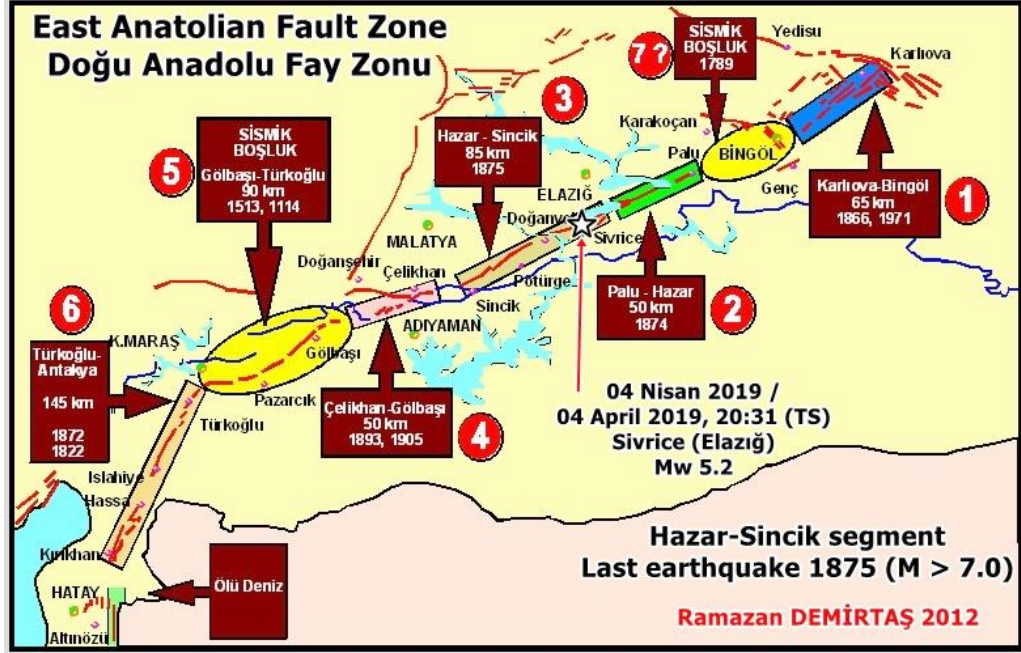
Elazığ, geçmişte Harput ve Mamuretülaziz, Elaziz isimleriyle anıldı. Osmanlı Devleti'nin fethinden itibaren sancak statüsünde olan Harput, 1846 yılında eyalet statüsüne kavuştu¹. Bir müddet sonra statüsü Diyârbekir vilayetine bağlı sancak konumuna getirildi. 1871 yılında Mamuretülaziz adıyla müstakil liva statüsüne getirildi ve son olarak 1877 yılında vilayet konumuna yükseltildi².

Şekil 1. Elazığ Lokasyon Haritası³

40° 21' ile 38° 30' doğuboyamları ve 38° 17' ile 39° 11' kuzey enlemleri arasında konumlanan Elazığ⁴, deprem riski en yüksek iller arasında yer almaktadır. Doğu Anadolu Fay Zonu (DAFZ) üzerinde bulunan Elazığ yöresinde meydana gelen depremlerde bu fay hattının segmentlerinden ikisi etkili olmaktadır: Palu-Hazar Segmenti ve Hazar-Sincik Segmenti. Palu'nun doğusundan geçen 54 km uzunluğundaki Palu-Hazar Segmenti, Yamaçova köyünün güneyinden başlayarak 22 km boyunca devam eder ve Örencik'e ulaşır, ardından Keban Barajı içerisine girer. Burada takip edilemeyen fay, Orta Tepe Sırtı kuzeyinde tekrar görülür ve Kartaldere köyünde iki kola ayrılır. Segmentin kuzeydeki Havri Fayı 20 km kadar Hazar Gölü içerisinde devam eder. Güneyden ilerleyen kol ise Gezin

- 1 Salih Akyel, "XIX. Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*", C.34, S. 57, s. 203.
- 2 Ahmet Halaçoğlu, "Elazığ", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 551-552.
- 3 <https://www.google.com/search?q=Harita+1%3A+Elazıg%C4%B1%C4%9F+Kentinin+Lokasyon+u.+#imgrc=2bSbQdrE8bVohM&imgdii=a-NMhSrq2kjWxM&ip=1> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2023)
- 4 Mahmut Palutoğlu, *Elazığ Kent Merkezinin Tektoniği, Depremselliği ve Mikro Bölgeleme*, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 2014, s. 59.

Fayı'dır⁵. Hazar Gölü'nün güneyinden başlayan yaklaşık 85 km uzunluğundaki Hazar-Sincik Segmenti ise kuzeyde ve güneyde yer alan iki alt segmente sahiptir. Kuzeydeki Hazar Gölü-Doğanyol arasında, güneydeki Doğanyol-Sincik arasında yer alır⁶.

Şekil 2. Doğu Anadolu Fay Hattı ve Segmentleri⁷

Nicolas Ambraseys⁸, Caroline Finkel-Nicolas Ambraseys⁹, Mehmet Köküm-Fatih Özçelik¹⁰ ve Feriha Öztin-Nejat Bayülke¹¹ tarafından yapılan çalışmalarda tarihsel dönemlerde Elazığ'da yaşanan bazı depremler hakkında bilgiler bulunması bölgenin depremselliği hakkında önem arz etmektedir. Bununla birlikte Elazığ yöresinde yaşanan tarihsel depremler hakkındaki akademik çalışmalar oldukça az ve yetersiz olup, bölgenin depremselliği tam olarak ele alınamamıştır. "Birinci El Kaynaklara Göre Elazığ'ın Tarihsel Depremleri (1863-1900)" başlıklı bu makale çalışmasında ise dönemin arşiv belgeleri

- 5 Mehmet Köküm-Fatih Özçelik, "An Example Study on re-evaluation of Historical Earthquakes: 1789 Palu (Elazığ) Earthquake, Eastern Anatolia, Turkey", *MTA Dergisi*, 2020, S. 161, s.162.
- 6 Ramazan Demirtaş, "4 Nisan 2019 Sivrice (Elazığ) Depremi (Mw 5.2) ve Doğu Anadolu Fay Sistemi'nin Gelecek Deprem Potansiyeli", s. 2, Erişim bağlantısı: https://www.researchgate.net/publication/332223789_04_Nisan_2019_Sivrice_Elazig_Depremi_Mw_52_ve_Dogu_Anadolu_Fay_Sistemi'nin_Gelecek_Deprem_Potansiyeli, (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2023).
- 7 Demirtaş, *agm*, s. 2.
- 8 Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, (London: Imperial College, 2009).
- 9 Nicholas Ambraseys- Caroline Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler 1500-1800*, Çev. M. Koçak, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2006.
- 10 Mehmet Köküm-Fatih Özçelik, *agm*, s. 157-170.
- 11 Feriha Öztin-Nejat Bayülke, *Historical Earthquakes of İstanbul, Kayseri and Elazığ, Report*. Earthquake Research Department, General Directorate of Disaster Affairs, Ministry of Public Works and Settlement, Ankara 1990.

ve gazeteleri taranarak günümüz Elazığ il sınırları içinde 1863-1900 arasındaki 37 yılda yaşanmış küçük büyük bütün depremler ele alınmak suretiyle bölgenin tarihine ve depremselliğine katkı sunulması hedeflenmiştir.

Konumuzun başlangıcı olan 1863 yılı öncesinde Elazığ'da yaşanan tarihsel depremler incelendiğinde tek yıkıcı depremle karşılaşmaktadır. 1789 yılında meydana gelen bu deprem Elazığ, Palu, Mazgirt, Çemişgezek, Peri ile Keban Madeni köylerini harabeye çevirmiştir. Ambraseys-Finkel ikilisinin belirttiğine göre depremden bahseden iki kaynağın verdiği ölü sayısı arasında çok büyük fark bulunmaktadır. Nitekim Târîh-i Lebîbâ'da depremin 8.000 ilâ 10.000 civarında insanın ölümüne yol açtığı belirtilirken deprem bölgesinden İstanbul'a gönderilen bir resmi yazıda ise 51.000 insanın öldüğü ifade edilmiştir¹².

25 Ekim 1863 Depremi

Deprem Palu kazasında akşam saat 20.43 sularında şiddetli derecede yaşanmıştır. Akabinde hafif şiddetli üç sarsıntı meydana gelmiştir. Gazetelerden Cerîde-i Havâdis, depremde çok sayıda binanın yıkıldığını ve evlerin önemli bir kısmının duvarlarının yarıldığını belirtirken¹³ Tercümân-ı Ahvâl, kazadaki evlerin bir kısmının yıkıldığını, önemli bir kısmının ise hasar gördüğünü ifade etmiştir. Deprem can kaybına sebep olmamışsa da kaza hakkında çok büyük korku ve endişenin yaşanmasına neden olmuştur¹⁴.

19 Aralık 1870 Depremi

Deprem, Palu'da gece saat 10.08'de şiddetli derecede meydana gelmişse de hasara yol açmamıştır¹⁵.

18 Şubat 1871 Depremi

Deprem, Elazığ'da sabaha karşı saat 05.00'e doğru, hafif şiddetli derecede yaşanmıştır. On dakika kadar sonra şiddetli bir artçı şok meydana gelmiştir. Hasara yol açmayan depremler¹⁶ Keban Madeni kazasında da hissedilmiştir¹⁷.

27 Şubat ve 1 Mart 1871 Depremleri

Keban Madeni kazasında meydana gelen ve hasara yol açmayan iki depremden birincisi gündüz saat 14.22 sularında, ikincisi bundan iki gün sonra 11.22'de yaşanmıştır¹⁸.

14 Ocak 1874 Depremi

Saat 09.51 sularında yaşanan ve 20 saniye kadar süren yıkıcı nitelikteki bu deprem önemli miktarda hasara ve can kayıplarına yol açmıştır. Depremin en şiddetli yaşandığı ve en fazla hasara neden olduğu yerlerin başında Mamuretülaziz sancağına bağlı Uluabad (Uluova) nahiyesinin köyleri gelmektedir. **Bölgede yer alan on iki köyde** çok sayıda ev

12 1789 depremi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ambraseys-Finkel, *age*, s. 160-161.

13 Cerîde-i Havâdis, sayı 1169, 17 C 1280.

14 Tercümân-ı Ahvâl, sayı 419, 19 C 1280; sayı 421, 25 C 1280.

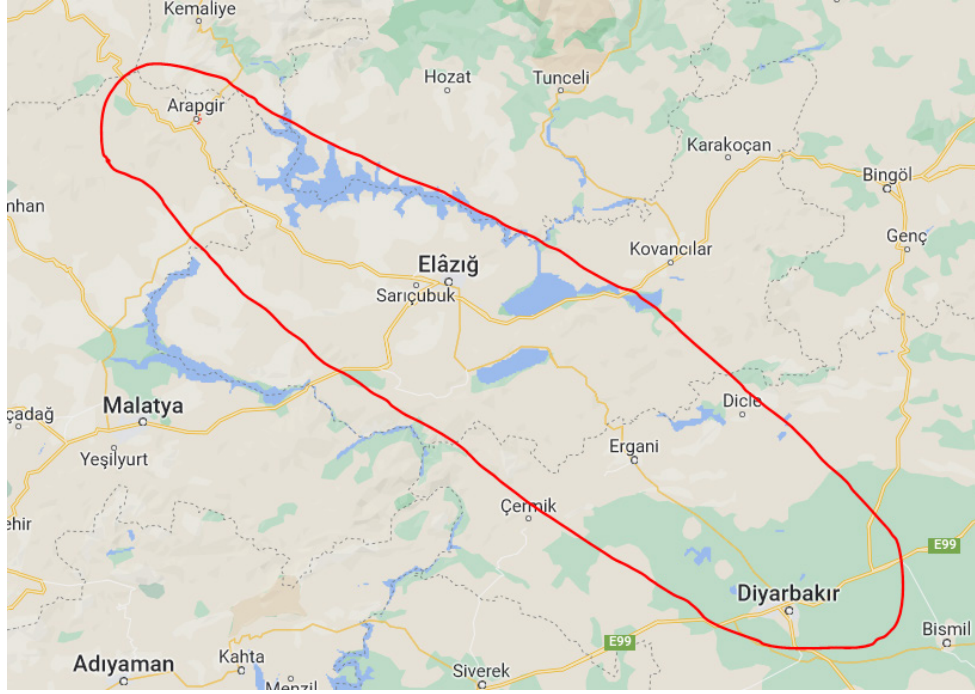
15 Diyârbekir, sayı 78, 05 ZA 1287.

16 Diyârbekir, sayı 83, 17 Z 1287.

17 Diyârbekir, sayı 86, 8 M 1288.

18 Diyârbekir, sayı 86, 8 M 1288.

yıkılmış, can kayıpları yaşanmış ve bir kısım hayvan telef olmuştur. İçlerinde en fazla zararı gören Sarıkamış isimli Müslüman köyüdür ki burada mevcut 100 kadar evin tamamı yerle bir olmuştur. Ayrıca deprem köyde 4 kişinin hayatını kaybetmesine ve 12 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. Yıkılan evlerinin yanı sıra 380 adet manda, inek ve öküzün telef olması Sarıkamış halkının geçim kaynaklarını ellerinden aldığı gibi aynı zamanda büyük bir ekonomik kayba sebep olmuştur¹⁹.

Şekil 3. 14 Ocak Depreminin Etki Alanı

Depremin verdiği zarar bakımından ikinci sırada ise bir Ermeni köyü olan Vartinik gelmektedir. Depremden etkilenmeyen binanın kalmadığı köyde bulunan 30 evden 24'ü tamamen yıkılırken geriye kalan 6 evin de yarısından fazlası harap olmuştur. Ayrıca köyde 6 inek telef olmuş ve 1 kişi hayatını kaybetmiştir. Böylece depremdeki ölü sayısı 5'e ulaşmıştır.

Depremde büyük yara alan yerlerden birisi de Çördik'tir. Bu mezradaki evlerin tamamı, İğiki-i Süflâ, Genepi (Kumyazı) köylerinde ise üçer beşer ev yıkılmıştır. Bunların yanı sıra Şeyhkatil köyünün bir mahallesi, Genefik (Korucu)'te 2 ev ve bazı evlerin duvarları, Zerteriç köyünde 4 ev, Şehsuvar köyünde 1 ev, Ahur (Saraybaşı) köyünde bir kış damı, İçme köyündeki birkaç evin duvarları yıkılan yerler arasındadır. Ayrıca Habusi (İkizdere), Şeyhhacı, Alışam ve Ağınsı köylerinde bazı evlerin duvarları hasar görmüştür ancak buralardaki hasar daha önce bahsi geçen köylerden daha azdır. Bunların yanı sıra civardaki köylerde bulunan evlerde de hasarların oluştuğu kayıtlara geçmiştir. Ayrıca ismi verilmeyen köylerden birinde yıkılan bir evde bulunan 300 kile buğdayın toprak altında kaldığı belirtilmiştir.

19 Diyârbekir, sayı 228, 05 Z 1290; sayı 229, 19 Z 1290; sayı 233, 16 M 1291.

Depremi şiddetle yaşandığı yerlerden biri de Ergani Madeni kasabası idi. Burada ilk deprem 10.30'da meydana gelmiş, sonraki yirmi dört dakika içinde 10 defa artçı sarsıntı yaşanmıştır. Deprem kasabada 3-4 ev ile bir hanın yıkılmasına, 7-8 evin de hasar görmesine yol açmıştır²⁰. Deprem Elazığ'da ise yıkılmaya meyilli haldeki binaların bazı yerlerinin yarılmasına yol açmıştır. Elazığ'da ana depremden iki buçuk saat sonra ve ertesi gün saat 10.30 sularında iki artçı şok yaşanmıştır. Aynı deprem Diyarbakır'da 3-4 saniye kadar sürmüştür. Depremi buradaki yönü doğudan batıya doğrudur. Ardından bir defa hafif şiddetli artçı sarsıntı daha yaşanmışsa da Diyarbakır'da hasar meydana gelmemiştir. Depremi şiddetle hissedildiği yerlerden bir diğeri Çarsancak'tır ancak burada da hasar meydana gelmemiştir²¹. Aynı deprem Arabgir kazasında iki dakika kadar hissedilmişse de burada da hasar ve zayiata yol açmamıştır. Deprem Arabgir'de ise güney-kuzey doğrultusunda gerçekleşmiştir²². 14 Ocak 1874 depreminde toplamda 300'e yakın hanenin yıkıldığı ya da çeşitli şekillerde hasar gördüğü kayıtlara geçmiştir²³.

Elazığ'ı ve bütün ovayı etkileyen bu deprem hakkında Harput'ta görev yapan Amerikan misyonerlerinden P. Allen de önemli bilgiler aktarmaktadır. Allen, Keban Barajı'nın güneyinde bulunan Sarıkamış köyünün önemli derecede zarar gördüğünden bahisle mektubunda buradaki depremzedelere mutlaka yardım edilmesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır:

“...Yıkık evlerde, çürümüş erzaklarıyla ve telef olmuş hayvanlarıyla, Sarıkamış halkının uğradığı kayıp çok ama çok ağır olacak. Mevcut gereksinimleri karşılayabilecekse buradan karşılanmalı. Uğradıkları bu talihsizlik, eminim onlara yardım göndermekten memnun olacak birçok kişinin duyarlılık ve anlayışına mazhar olacaktır. Rahibin evinin ve şapelini yaptırılması gerekiyor; ama öncelikle, uğradıkları bu felaket sonucu evsiz ve çaresiz kalanlara gönderilen yardımı ulaştıracağız. Bahar ya da yaz aylarında gönderilecek yardım, bir sonraki kış için onlara barınak sağlanmasında kullanılacak. Daha önce hiç olmadığı kadar, Mezmûrlar'daki şu dizelerin gerçek anlamını hissediyoruz: O, yeryüzüne baktı ve yer sarsıldı.”²⁴

Afet Yönetimi

Afet yönetimi bağlamında deprem sonrasında yapılması gereken acil işlerin başında afetzedelerin barınma ve beslenme sıkıntılarının giderilmesi gelmekteydi. Depremzedelerin bir kısmı kendi başlarının çaresine bakarak ağaç vs.den inşa ettikleri kulübelere sığınmışlardır²⁵. Diğer taraftan yerel yönetim evsiz ve açıkta kalan depremzedelerin barındırılması için hükümetten 140 adet çadır talep etmiştir. Ancak İstanbul'daki hükümet yetkilileri, afetzedelerin kışın soğukunda çadırlarda barındırılmasının mümkün

20 Diyârbekir, sayı 228, 05 Z 1290; sayı 233, 16 M 1291.

21 Diyârbekir, sayı 228, 05 Z 1290.

22 Diyârbekir, sayı 234, 23 M 1291.

23 Diyârbekir, sayı 229, 19 Z 1290.

24 Constantia Kiskira, “Missionary Herald'dan 19. Yüzyıl Anadolu'sundaki Depremler”, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Güven, G.Ç.-Öztürk, S., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 140-141.

25 Diyârbekir, sayı 233, 16 M 1291.

olmayacağını dikkate alarak civar köylere yerleştirilmeleri talimatını vermiştir²⁶. Bunun üzerine yerel yönetimin önemli bir bölümü çocuk ve kadınlardan oluşan afetzedeleri depremde etkilenmemiş köylere, diğer kısmını da çadırlara yerleştirmesiyle barınma problemi çözülmüştür²⁷. Yaralananların tedavisi için ise deprem bölgesine bir doktor gönderilmiştir. Ayrıca hasar tespiti için köylere memurlar çıkarılmıştır²⁸.

Evlerinin yanı sıra zahireleri ile bütün eşyalarını kaybeden depremzedeler acınacak ve yardıma muhtaç bir hale gelmişlerdir. Mamuretülaziz livası idarecileri, liva kapsamında acil bir şekilde yardım toplamak suretiyle depremzedelerin acil ihtiyaçları gidermeye çalışmıştır. Livada ilk etapta 100 kile buğday toplanarak un haline getirilmiş, bunlar görevlendirilen bir memur vasıtasıyla deprem bölgesine gönderilerek ihtiyaçlarına göre köylere taksim edilmiştir. Mamuretülaziz livası mutasarrıfının bu yöndeki gayretinin Mamuretülaziz vilayetince takdire şayan bulunduğu gazete haberlerine yansımıştır. Ayrıca Mamuretülaziz Valiliği de, depremzedelerin çokluğunu dikkate alarak, vilayet genelinde afetzedeler için bir yardım kampanyası başlatmıştır. Mutasarrıflık ve valilik tarafından düzenlenen bu yardım kampanyaları Diyârbekir gazetesi tarafından övgüye layık bulunmuştur²⁹.

Valiliğin yardım kampanyasında toplanması kararlaştırılan miktar 100.000 kuruştur. Bu paranın toplanabilmesi için valiliğin gerekli teşvikleri yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda vilayete bağlı idari birimlerde yardım toplanmasıyla ilgilenecek birer memur görevlendirilmiş ve ilgili kişilere gerekli yazılar yazılmıştır. Diyârbekir gazetesi de hayırsever halkı teşvik etmeye çalışmıştır. Afetzedelerin aşırı acınacak bir durumda olduklarından bahisle gerekli yardımın en kısa zamanda toplanacağını ümit ettiğini belirten gazete, yardım yapan hayırseverlerin isimlerini ve yardım miktarlarını da yayımlayarak teşvikini sürdürmüştür. Gazetenin verdiği liste Müslümanların yanı sıra bölgede yaşayan Ermeni, Keldani, Yakubi ve Protestanların da depremzedelerden yardımlarını esirgemediklerini göstermektedir. Bu durum, afetin ortaya çıkardığı acının herkes tarafından paylaşıldığını, farklı dinden ve milletten insanları dayanışma içine soktuğunun göstergelerindendir³⁰.

14 Ocak depreminin artçı şokları Mayıs ayının ilk haftasına kadar devam etmiştir. Sık yaşanan artçı şoklar, bölge halkının bir süre daha korku ve endişe içerisinde yaşamasına sebep olmuştur³¹.

26 Nisan 1874 Depremi

Deprem Ergani Madeni'nde gece saat 03.15 sularında, oldukça şiddetli derecede meydana gelmiştir. Bir saat on beş dakika sonra da şiddetli bir artçı şok yaşanmıştır. Deprem Ergani Madeni kasabasında 90-100 kadar evi harap etmiştir. Bunlardan 60-70 kadarı neredeyse tamamen yıkılırken, 30 kadarı ağır hasar görmüştür. Kasabadaki diğer evlerin önemli bir kısmı da hasar görmekten kurtulamamıştır. Ayrıca 26 Nisan depremi Ergani'de bulunan Arpa Meydanı'nın zemininde birkaç yerden yarıklar oluşturmuştur. Ergani'de artçı

26 Diyârbekir, sayı 228, 05 Z 1290.

27 Diyârbekir, sayı 229, 19 Z 1290.

28 Diyârbekir, sayı 228, 05 Z 1290.

29 Diyârbekir, sayı 229, 19 Z 1290.

30 Diyârbekir, sayı 233, 16 M 1291.

31 The Levant Herald, Vol III, sayı 23, 10 Haziran 1874.

şokların uzun süre devam ettiği gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Ergani’de depremlerin yaşandığı sıralarda Elazığ havalisinde de birbirini müteakip depremler meydana gelmiş ancak burada hasar ve zayıyat oluşmamıştır³².

Ergani’de depremzedeler, binaların arz ettiği tehlike nedeniyle evlerine girmeye cesaret edememiş ve bir müddet dışarıda konaklamak zorunda kalmışlardır. Ergani afetzedelerinin bir kısmı kaza idaresinin talep ettiği 100 kadar çadıra yerleştirilirken³³, bir kısmı da barınak sağlamak amacıyla kasaba dışında bulunan bağ ve bahçelerine gitmişlerdir. Depremi şiddetinin geçmesiyle afetzedeler evlerine dönmüşlerse de 1874-75 kışının çok çetin geçmesi ve sekiz gün sonra yaşanan ikinci büyük deprem, harap ve yıkılmaya yüz tutmuş haldeki binaların bir kat daha harap olmasına yol açmıştır. Nitekim Ergani’nin Cami-i Kebir Mahallesi’nde Aluş isimli birine ait evin üst katının duvarları 3 Nisan 1875 tarihinde birdenbire yıkılmıştır. Duvardan kopan taşların tamamının bu evin alt tarafında bulunan başka bir evin üzerine düşmesiyle üç kişi hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu elim olay üzerine Ergani Belediye Dairesi, tehlike arz eden binaların yıktırılması için kazada görev yapan imam, muhtar, bazı memurlar, ruhani reisler, bazı ihtiyar meclisleri ve ustalar tarafından dikkatli bir şekilde incelettirilmesini sağlamıştır³⁴.

Gazete haberleri, Ergani halkının yaralarının uzun süre sarılamadığını göstermektedir. Diyârbekir gazetesi 20 Kasım 1874 tarihli haberinde Ergani depremzedelerinin acınacak bir durumda olduğundan, fakr u zaruretlerinden dolayı henüz evlerini tamir ettiremediklerinden ve yardım edilmediği takdirde yaklaşan kış mevsiminde aşırı derecede sefaletle düşeceklerinden bahsetmekte ve ayrıca bu durumun kaza idaresi tarafından Mamuretülaziz Valiliğine bildirildiğini belirtmektedir. Ergani depremzedelerine pek yardım yapılmadığı anlaşılmaktadır ki bu durumun sebebi, Ergani depreminden bir hafta kadar sonra Elazığ’da çok daha büyük bir depremin meydana gelmesidir. Elazığ depremzedeleri için vilayet genelinde yardım toplanmışsa da ilk başlarda bu paradan Ergani halkına herhangi bir payın ayrılmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 20 Kasım 1874 tarihli Diyârbekir gazetesi, Elazığ depremzedeleri için toplanan yardımdan 3.000 kuruşun Ergani depremzedelerine dağıtılması için Ergani Madeni Kaymakamlığına kısa süre önce gönderildiğinden memnuniyetle bahsetmiştir³⁵.

3 Mayıs 1874 Depremi

Deprem, sabah saat 07.24 sularında başlamış ve 14 Ocak depremi gibi 20 saniye kadar şiddetli derecede devam etmiştir. Deprem Elazığ’da ve bilhassa Uluabad nahiyesine bağlı birçok köyde önemli derecede hasara yol açmıştır. Elazığ kasabasında bazı binaların duvarları yarılrken hapishanenin bir koğuşu yıkılmış ve hastanenin duvarlarında bazı hasarlar oluşmuştur. Elazığ’da depremden zarar gören yerlere hemen marangoz ve amele gönderilmiş, duvarlar destekler altına alınarak herhangi bir tehlikeye meydan verilmemeye çalışılmıştır³⁶. Depremde zarar gören yerlerden birisi de Elazığ’daki kışla idi. Deprem

32 Diyârbekir, sayı 241, 13 RA 1291; sayı 289, 09 RA 1292; Basîret, sayı 1235, 4 R 1291.

33 Diyârbekir, sayı 241, 13 RA 1291; Basîret, sayı 1235, 4 R 1291.

34 Diyârbekir, sayı 289, 09 RA 1292.

35 Diyârbekir, sayı 269, 10 L 1291.

36 Basîret, sayı 1246, 17 R 1291; Diyârbekir, sayı 242, 20 RA 1291.

öncesinde yaşanan yoğun yağmur yağışlarından zarar gören kışlanın bir kısmı da 3 Mayıs depreminde zarar görmüş ve kullanılamaz hale gelmiştir³⁷.

Mamuretülaziz Mutasarrıflığının deprem sonrasında acil olarak yaptığı icraatlardan biri de civardaki köylerin ve halkın durumunu incelemek üzere hemen memurlar göndermesidir. Yapılan inceleme neticesinde Uluabad'a bağlı Habusi köyündeki evlerin tamamının; Alışam köyündeki evlerin önemli bir kısmının; Mornik, Zerteriç ile bazı köylerde ise beşer onar evin yıkıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca civar köylerin hepsinde de evlerden bazılarının yıkıldığı, önemli bir kısmında ise yarıkların oluştuğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda can kayıplarının yaşandığı belirlenmişse de bir sayı belirtilmemiştir. Ayrıca henüz liva merkezine dönmeyen memurların vereceği hasar kayıtlarının vilayet merkezine gönderileceği ifade edilmiştir³⁸.

Amerikan misyoneri P. Allen de, 8 Mayıs 1874 tarihinde The Levant Herald gazetesine gönderdiği mektubunda, depremle ilgili önemli bilgilere yer vermektedir. Allen, depremin sabah saat 07.00'de Harput Ovası'nın tamamında şiddetli bir şekilde hissedildiğini ve özellikle bahsi geçen ovanın doğu ucunda felakete sebep olduğunu belirtmektedir. Verdiği bilgiler, gazetelerin haberlerini doğrulamaktadır. Buna göre Ermenilere ait 200 evi barındıran Habusi (İkizdere) köyü tam bir harabeye dönmüştür. Yıkılmadan kalan evler de çok ciddi derecede hasar görmüş ve yarılmış olduğundan içinde oturulması tehlikeli hale gelmiştir. Allen, enkaz altından çıkarılan ölü ve yaralıları hakkında da bilgiler vermektedir. Ona göre deprem Habusi'de 16 kişinin hayatını kaybetmesine ve 22 kişinin yaralanmasına yol açmıştır. Allen, ağır yaralı olan 4 kişinin de yaşamasının beklenmediğini ifade etmiştir. Depremde ağır yara alan köylerden bir diğerinin de Türklerin yerleşik olduğu Alışam olduğunu belirten Allen, burada da çok sayıda evin yıkıldığını ve enkaz altından 3 cesedin çıkarıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bahsi geçenlerin yanı sıra birçok köyde de evlerin yıkıldığını ya da duvarlarının yarıldığını ancak buralarda can kaybının yaşanmadığını belirtmiştir. Allen'in verdiği bilgilere göre bu depremde toplam 19 kişi hayatını kaybetmiştir³⁹.

Diyârbekir ve Basîret gazeteleri, 3 Mayıs'ta Ergani Madeni'nde de deprem yaşandığından ve haylice bina yıkıldığından bahsetmektedirler⁴⁰. Ancak gazetelerin bu depremi, bir önceki başlıkta bahsi geçen 26 Nisan 1874'te yani 3 Mayıs depreminden bir hafta kadar önce Ergani'de yaşanan depremle karıştırdıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bizzat Diyârbekir gazetesi Hicri 13 Rebiülevvel 1291/Miladi 30 Nisan 1874 tarihli nüshasında şu satırları paylaşmıştır:

Birkaç günden beri Ergâni Ma'deni kasabasında vukû'bulan şiddetli hareket-i arzdan Arpa Meydânı tabir olunan mahall birkaç yerden ayrılmış ve yüze karîb (yakın) hâne de fenâ derecede zedelenip altmış yetmiş kadarı bütün bütüne inhidâma (yıkılmaya) yüz tutmuş olduğundan ahâli bu hânelerde ikâmete cesâret edemeyip hârice çıktıkları beyânıyla bunların muhâfazası zımnında yüz kadar çadırın irsâli mahallinden bugün cânib-i vilâyete

37 Diyârbekir, sayı 265, 05 N 1291.

38 Basîret, sayı 1246, 17 R 1291; Diyârbekir, sayı 242, 20 RA 1291.

39 The Levant Herald, Vol III, sayı 23, 10 Haziran 1874.

40 Basîret, sayı 1246, 17 R 1291; Diyârbekir, sayı 242, 20 RA 1291.

gelen telgrafnâmede bildirildiği işitilmiştir.⁴¹”

Bununla birlikte Ergâni'nin yıkıcı nitelikteki 3 Mayıs depreminden de bir miktar etkilenmiş olabileceği düşünülebilir. 3 Mayıs depremi Diyarbakır'da da şiddetli derecede hissedilmişse de can kaybı yaşanmamıştır⁴². Diyârbekir gazetesi 22 Mayıs 1874 tarihli nüshasında depremde 1.000'den fazla evin yıkıldığını belirtmiştir ki⁴³ bu rakam, depremin daha önce bahsi geçen depremlerden çok daha yıkıcı nitelikte olduğunu gösterir.

Bu arada Diyârbekir gazetesinin 22 Mayıs 1874 tarihli nüshasında Mamuretülaziz kazasında “geçen gün dahi” şiddetli bir depremin meydana geldiğini belirtmesi, artçı şokların bir müddet daha devam ettiğinin göstergesidir⁴⁴.

Afet Yönetimi

Habusi ve Sarıkamış depremzedeleri, evleri yıkıldığı ya da yaşamaya elverişli olmadığı için bahar ve yaz aylarında bahçe ve tarlalarında yaşamaya devam etmişlerdir. P. Allen'e göre bu durum deprem bölgesinde güvenlik problemini de beraberinde getirmiştir. Çünkü hırsızlar bulabildikleri eşyaları çalmak için bu fırsatı değerlendirmeye çalışmışlardır. Yerel hükümet ihtiyaç içindeki depremzedeler için yiyecek ve elbise toplamak suretiyle yardımda bulunmuştur. P. Allen, ayrıca depremzedelerin hükümetten vergi ve bölgede yeni yapılan yeni yollarda çalışmama muafiyeti beklentisi içinde olduğunu ifade etmiştir. Yerel hükümetin yanı sıra Elazığ'daki Amerikan misyonerlerinin de Habusi ve Sarıkamış köyleri depremzedelerine yardımda buldukları bilinmektedir⁴⁵.

3 Mayıs depremi sonrasında Mamuretülaziz vilayeti genelinde bir yardım kampanyası başlatılmıştır. Toplanan yardımlar peyderpey deprem bölgesine gönderilerek, başta acil ihtiyaçları olmak üzere, afetzedelerin yaraları sarılmaya çalışılmıştır. Örneğin Diyârbekir gazetesinin 22 Mayıs 1874 tarihli nüshasında verdiği bilgilere göre Siird livasına bağlı Rızvan kazası hissesi bulunan 3.000 kuruştan 2.327,5 kuruşu ile Garzan nahiyesinde toplanan 1.000 kuruş vilayet merkezine gönderilmiştir. Lice kazası 1.070, Ani nahiyesi 800 kuruş göndermiştir⁴⁶. Aynı gazetenin 26 Haziran 1874 tarihli nüshasından anlaşıldığı üzere Siird livasının Şirvan kazasından depremzedeler için 3.300 kuruş gönderilmiştir⁴⁷. Gazete 15 Ekim 1874 tarihli nüshasında ise Siird livasına bağlı Eruh kazasından toplam 1.500 kuruşun gönderildiğini belirtmiştir⁴⁸. 23 Ekim 1874 tarihli nüshasında ise Malatya livasından 6.900, Siird livasına bağlı Eruh kazasından 750 kuruş yardım parası gönderildiğini bildirmektedir⁴⁹.

-
- 41 Diyârbekir, sayı 241, 13 RA 1291; Basîret, sayı 1235, 4 R 1291.
42 Basîret, sayı 1246, 17 R 1291; Diyârbekir, sayı 242, 20 RA 1291.
43 Diyârbekir, sayı 244, 05 R 1291.
44 Diyârbekir, sayı 244, 05 R 1291.
45 The Levant Herald, Vol III, sayı 23, 10 Haziran 1874.
46 Diyârbekir, sayı 244, 05 R 1291.
47 Diyârbekir, sayı 249, 11 CA 1291.
48 Diyârbekir, sayı 265, 05 N 1291.
49 Diyârbekir, sayı 266, 12 N 1291; sayı 267, 19 N 1291.

Diyârbekir gazetesi, daha önceki depremde olduğu gibi, yapılan yardımları farklı nüshalarında teker teker paylaşarak bunların takdire şayan olduğunu her defasında belirtmek suretiyle halkı yardım yapmaya teşvik etmiştir. Gazete aynı zamanda daha 22 Mayıs 1874 tarihli nüshasında 1.000’den fazla evin yıkıldığından ve depremde halkın aşırı derecede perişan olduklarından bahisle yardımların en kısa sürede tamamlanmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda Valiliğin ilgili yerel idarecilere açık bir uyarı yaptığını bildiren gazete, yine teşvik amacıyla depremedelerin imdadına koşulmasının vatanperverliğin gereklerinden bulunduğundan bahisle el birliğiyle yardımların tam ve hızlı bir şekilde yardım komitelerine teslimini istirham etmiş, gerekli yardımı yapmayanların yapanlar nezdinde pişmanlık duygusu yaşayacaklarını, bu nedenle hayırda her bir kimsenin diğerinden geri kalmamasına özen göstermeleri gerektiğini belirtmiştir⁵⁰. Gazete aynı zamanda yardımların toplanmasında gayret gösteren ilgili kişilerden övgüyle bahsederek onurlandırmıştır. Bu bağlamda Siird livası mutasarrıfı ile halkının takdire şayan bir gayret içerisinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca gazete, yardım yapanların isimlerini köy, nahiye ve mahalleleriyle birlikte bu deprem sonrasında da teker teker zikretmiştir⁵¹. Bununla birlikte hem yerel idarecilerin hem de Diyârbekir gazetesinin gayret ve teşviklerine rağmen beklenen yardımların kısa süre içerisinde toplanamadığı anlaşılmaktadır.

Yetkililerce kullanılamaz hale geldiği tespit edilen Elazığ Kışlası’ndaki askerlerin bir kısmı 1874 yazı geldiğinde tedarik edilebilen münasip kışlık han ve hanelerde, bir kısmı ise çadırlarda ikamet ettirilmeye başlanmıştır. Dördüncü Ordu Müşiriyeti ile yapılan yazışmalar neticesinde kışlanın hasar gören kısımlarının 1875 yılı ilkbaharında tamirine başlanması kararlaştırılmıştır⁵².

Kasım 1874 Depremi

Diyârbekir gazetesi, 20 Kasım 1874 tarihli nüshasında Mamüretülaziz kazasına bağlı ve Elazığ’ın güney doğusunda bulunan Perçenç (Akçakiraz) ile civarındaki köylerde yeni depremlerin meydana geldiğinden bahsetmiştir⁵³.

2 Ocak 1875 Depremi

Deprem, akşam saat 20.47’de şiddetli derecede yaşanmış ve Palu’daki evlerin önemli bir kısmında hasar meydana getirmiştir. Depremden etkilenen yerler arasında Palu Hükümet Konağı da bulunmaktadır. Bir odasıyla bir iki duvarının yıkılması sonucu konağın bir tarafı açıktır. Ayrıca bir sonraki **gün akşam saat 22.47’de** Palu’da bir defa şiddetli artçı şok yaşanmıştır⁵⁴.

27 Mart 1875 Depremi

Palu kazasının Karaçor nahiyesinde gece vakti yaşanan bu şiddetli deprem de önemli derecede hasara yol açmıştır. Diyârbekir ve Basîret gazetelerinin haberine göre deprem hem nahiye merkezinde hem de nahiyeye bağlı köylerde çok sayıda evin harap olmasına

50 Diyârbekir, sayı 244, 05 R 1291.

51 Diyârbekir, sayı 249, 11 CA 1291.

52 Diyârbekir, sayı 265, 05 N 1291.

53 Diyârbekir, sayı 269, 10 L 1291.

54 Diyârbekir, sayı 280, 05 M 1292.

yol açmıştır⁵⁵.

6 Kasım 1883 Depremi

Deprem, gece saat 00.55 sularında Elazığ'da meydana gelmiş ve on saniye kadar sürmüştür. Ertesi gün bir defa artçı şoku yaşanan deprem hasara yol açmamıştır⁵⁶.

28 Ocak 1884 depremi

Deprem, Elazığ'da gece saat 23.36 sularında hafif şiddetli derecede meydana gelmiş ve hasara yol açmamıştır⁵⁷.

1 Ekim 1884 Depremi

Deprem, Elazığ'da Kurban Bayramı'nın birinci akşamı saat 21.14 sularında meydana gelmişse de hasara yol açmamıştır⁵⁸.

30 Nisan 1885 Depremi

Deprem, Elazığ'a üç buçuk saat yürüyüş mesafesinde olan Çöteli köyünde, akşam ezanından iki saat sonra, 21.22 sularında, meydana gelmiştir. Depremden Norşin oğlu Mamas'a ait köhne bir evin üst katındaki eyvanın yıkılması sonucunda otuz yaşındaki gelini ile üç ve bir yaşlarındaki iki kız torunu enkaz altında kalarak hayatlarını kaybetmiştir. Deprem bölgesine bir doktor ile memurlar gönderilmiş, yapılan inceleme neticesinde Çöteli ve civar köylerde başkaca bir hasar ve zayıat oluşmadığı anlaşılmıştır. Bahsi geçen evin köhne olmasından ve o sırada yağın yağmurların şiddetinden dolayı depremde yıkıldığı kayıtlara geçmiştir⁵⁹.

19 Ocak 1890 Depremi

Deprem, Elazığ'da saat 17.17 sularında yaşanmışsa da hasara yol açmamıştır⁶⁰.

23 Şubat 1890 Depremi

Elazığ'da saat 10.00 sularında meydana gelen ve 2-3 saniye kadar süren bu deprem de hasara yol açmamıştır. Aynı gün Arabgir kazasında da hafif şiddetli bir deprem meydana gelmiştir⁶¹.

27 Temmuz 1890 Depremi

Deprem, Elazığ kasabasında Pazar günü ikindi ezanından sonra şiddetli derecede yaşanmış ve 10 saniye sürmüştür. Hemen akabinde 7 saniye süren şiddetli bir artçı şok meydana gelmiştir. Pazartesi ve Salı günleri de birer defa artçı şok hissedilmiştir. Deprem Elazığ'da küçük miktarda, güneyinde yer alan ova üzerindeki köylerde ise ciddi miktarda hasara yol açmıştır. Elazığ'da vilayet konağının bazı kısımları ağır hasar alırken bazı evler

55 Diyârbekir, sayı 290, 16 RA 1292; Basîret, sayı 1517, 29 RA 1292.

56 Mamûretü'l-'Azîz, sayı 5, 11 M 1301.

57 Mamûretü'l-'Azîz, sayı 17, 6 R 1301.

58 Mamûretü'l-'Azîz, sayı 51, 15 Z 1301

59 Mamûretü'l-'Azîz, sayı 82, 2 Ş 1302.

60 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3501, 17 C 1307.

61 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3228, 17 B 1306.

de hasar görmüştür⁶². Ayrıca kentteki askeri binalarda bazı çatlaklar oluşmuştur⁶³.

Depremden en çok etkilenen yerler ise Kuyulu, Tadım, Hankendi, Sarılı, Ceyb, Sorsulu köyleridir. Bahsi geçen köylerde çok sayıda ev yıkılırken ayakta kalanların önemli bir kısmı da ağır hasar görmüş ve kullanılmayacak hale gelmiştir. Depremde 5 ya da 6 kişi hayatını kaybederken sadece Sorsulu köyünde enkaz altından çıkarılan küçük bir çocuk yaralanmış, onun da hayati tehlikesinin olmadığı anlaşılmıştır⁶⁴. Bir resmi yazıda ise Serasker Ali Rıza Paşa'nın, Dördüncü Ordu Müşiriyetinden gelen bilgilere atfen, köylerde hayatını kaybedenlerin olmadığı yönünde bir bilgi paylaştığı görülmektedir⁶⁵. Ancak bu bilginin depremin sıcaklığıyla henüz gerekli tahkikat yapılmadan İstanbul'a gönderilmiş olduğu tahmin edilebilir.

Depremle birlikte evlerini terk eden halk, 2 Ağustos tarihi itibarıyla hâlâ dışarıda konaklamaktadır. Bu arada Mamuretülaziz valisi Nasuhi Bey'in depreme maruz kalan köylerde inceleme yapılması için bir talimat verdiği bilinmektedir⁶⁶.

15 Aralık 1890 Depremi

Deprem, Elazığ'da sabah saat 07.40 sularında hafif şiddetli derecede yaşanmış ve hasara yol açmamıştır⁶⁷.

2 Mart 1891 Depremi

Deprem, Palu'da sabah saat 06.21'de şiddetli derecede meydana gelmiştir. Seraskerlik makamının bir yazısından anlaşıldığı üzere Palu kasabesindeki kışla binası yıkılmış ve enkaz altında kalan askerlerden dördü hayatını kaybetmiştir. Askerler, tedbir amacıyla yıkılan ve hasar gören yerlerden çıkarılarak sağlam binalara nakledilmiştir. Ayrıca deprem birkaç ev ile karakolhane olarak kullanılan evlerden birisinin yıkılmasına yol açmıştır⁶⁸.

15 Haziran 1891 Depremi

The Levant Herald gazetesinin verdiği bilgilere göre 15 ve 16 Haziran tarihlerinde Elazığ'da birkaç deprem yaşanmıştır⁶⁹.

26 Haziran 1891 Depremi

Deprem, Elazığ'da saat 15.24'te meydana gelmiştir. İki gün sonra yine aynı saatlerde 15 saniyeden fazla süren şiddetli bir sarsıntı daha hissedilmiştir. Aynı tarihlerde Malatya ve Arabgir'de de depremlerin meydana geldiği gazete haberlerine yansımıştır⁷⁰.

30 Eylül 1891 Depremi

62 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3631, 4 M 1308; *The Levant Herald*, Vol X, sayı 34, 25 Ağustos 1890.

63 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Perâkende Evrâkı Askerî Ma'rûzât (Y.PRK.ASK.), 63/5, 16 Z 1307.

64 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3631, 4 M 1308; *The Levant Herald*, Vol X, sayı 34, 25 Ağustos 1890.

65 BOA, Y.PRK.ASK., 63/5, 16 Z 1307

66 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3631, 4 M 1308; *The Levant Herald*, Vol X, sayı 34, 25 Ağustos 1890.

67 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3724, 5 CA 1308.

68 BOA, Y.PRK.ASK., 70/30, 24 B 1308.

69 *The Levant Herald*, Vol XI, sayı 25, 29 Haziran 1891.

70 Sabâh, sayı 675, 6 Z 1308.

Deprem, Elazığ'da oldukça şiddetli derecede meydana gelmişse de hasara yol açmamıştır⁷¹.

1892 Depremi

14 Kasım 1892 tarihli The Levant Herald gazetesi Ergani'de bir deprem meydana geldiğini bildirmişse de ayrıntısına yer vermemiştir⁷².

3 Mart 1893 Depremi

Malatya, Adıyaman, Besni, Kâhta ve Akçadağ'da büyük bir yıkıma neden olan 3 Mart 1893 depremi⁷³ çevre kentlerde de hissedilmiş hatta bazılarında küçük miktarda hasara yol açmıştır. Bu yıkıcı deprem öncesinde yaşanan ve Malatya'da küçük miktarda hasara yol açan öncü sarsıntı, Mamuretülaziz vilayetinin merkezi Harput'ta (Elazığ) da şiddetli derecede hissedilmiş ve on saniye sürmüştür⁷⁴. 3 Mart'ta yaşanan ana depremde etkilenen yerler arasında ise Harput'a bağlı Şehablı köyü de bulunmaktadır. Can kaybının yaşanmadığı köyde birkaç ev yıkılmaktan kurtulamamıştır. Evleri yıkılan Şehablı afetzedeleri yakındaki başka bir köye yerleştirilmişlerdir⁷⁵. Depremi şiddetle hissedildiği yerlerden bir diğeri Keban Madeni kazası idi⁷⁶. Öyle ki kaza halkı artçı şoklar nedeniyle büyük korku ve endişe yaşayarak evlerini terk etmişlerdir. Bu nedenle kaza kaymakamı Keban afetzedeleri için Mamuretülaziz Valiliğinden 200 çadır talep etmiştir. Ancak bu talep, çadırların tamamının Malatya'daki depremlere gönderilmesinden dolayı karşılanamamıştır. Mamuretülaziz valisi, Keban halkına sadece evlerinin bahçelerine kazıklar çakmak ve etrafını kilim ve keçelerle örtmek suretiyle haymeler yapmalarını tavsiye edebilmiştir⁷⁷. Ayrıca Mart ayında yaşanan artçı şokların bir kısmı Elazığ ve Keban'da da hissedilmiştir⁷⁸.

30 Mayıs 1893 Depremi

Elazığ kent merkezinde akşam vakitlerinde meydana gelen bu deprem, arşiv belgesinin ifadesiyle "sürekli ve oldukça şiddetli derecede" hissedilmiştir. Depremi ardından bir defa artçı şok yaşanmıştır⁷⁹.

10 Eylül 1893 Depremi

Deprem, Malatya, Arabgir, Elazığ ve Keban Madeni'nde şiddetli ve hafif suretlerde hissedilmiştir. Ayrıca Malatya ve Elazığ'da 16 Eylül'de iki deprem daha yaşanmıştır⁸⁰.

71 Tercümân-ı Hakikat, sayı 3974, 9 RA 1309.

72 The Levant Herald, Vol. XII, sayı 42, 14 Kasım 1892.

73 3 Mart 1893 depremi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selahattin Satılmış, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 39 (2016): 137-178; Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 970-986.

74 BOA., Bâbiâli Evrâk Odası Evrâkı (BEO) 164/12244, 14 Ş 1310.

75 BOA., Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı (Y.A.HUS.) 270/111, 17 Ş 1310.

76 BOA, Y.A.HUS., 280/13, 2 RA 1311.

77 BOA., Y.A.HUS., 270/111, 17 Ş 1310; BEO., 164/12244, 14 Ş 1310.

78 BOA., BEO, 170/12688, 24 Ş 1310; Y.A.HUS., 270/111, 17 Ş 1310; The Levant Herald, Vol XIII, sayı 11, 13 Mart 1893.

79 BOA, Y.A.HUS., 273/170, 29 L 1310.

80 Y.A.HUS., 280/13, 2 RA 1311; The Levant Herald, Vol XIII, sayı 37, 16 Ekim 1893; Vol XIII, sayı 38, 23

30 Eylül 1893 Depremi

Deprem, gece saat 10.30'da Elazığ'da şiddetli derecede yaşanmıştır. Aynı saatte Çemişgezek'te de bir sarsıntı hissedilmiştir⁸¹.

23 Ekim 1893 Depremi

Önce gece vakitlerinde Malatya'da şiddetli, Akçadağ'da hafif bir deprem yaşanmış, aynı günün akşamında ise bahsi geçen yerlerde ve Keban'da iki sarsıntı daha meydana gelmiştir⁸².

19 Aralık 1893 Depremi

Keban Madeni'nde yaşanan bu deprem Besni'de de hissedilmiştir. Besni'de iki gün önce de bir deprem yaşandığı kayıtlara geçmiştir⁸³.

13 Kasım 1894 Depremi

The Levant Herald gazetesi 13 ve 14 Kasım 1894 tarihlerinde Mamuretülaziz vilayetinde iki hafif şiddetli depremin meydana geldiğinden bahsetmişse de yerini tam olarak belirtmemiştir⁸⁴.

19 Ekim 1895 Depremi

Deprem, Malatya, Keban, Çemişgezek ve Arabgir'de Cumartesi gecesi saat 02.15'te şiddetli derecede yaşanmıştır. Hasara yol açmayan bu deprem, şiddeti azalarak Elazığ, Birecik, Urfa ve Diyarbakır'da da hissedilmiştir. Ana depremden bir saat on beş dakika sonra Keban'da şiddetli, adı geçen diğer yerlerde hafif şiddetli birer artçı şok yaşanmıştır. Saat 10.15'te Malatya'da başka bir sarsıntı daha hissedilmiştir. Artı şoklar birkaç gün devam etmiştir⁸⁵.

26 Nisan 1896 Depremi

Deprem, Elazığ ve çevresinde, gece yarısına doğru şiddetli derecede hissedilmiştir⁸⁶.

22 ve 25 Nisan 1898 Depremleri

Depremler, Malatya ve Elazığ'da hissedilmiştir. İlk deprem 22 Nisan'da akşam saat 22.44'te, ikinci deprem gece saat 01.37'de meydana gelmiştir. Tercümân-ı Hakikat gazetesinin verdiği bilgilere göre birincisi hafif, ikincisi şiddetli derecede gerçekleşen depremler hasara yol açmamıştır⁸⁷. Ambraseys ise ilk depremin Palu ve Genç arasındaki Çapakçur bölgesinde hasara yol açtığını, ayrıca Çermik ve Kiran'da da hissedildiğini belirtmektedir⁸⁸.

Ekim 1893.

81 The Levant Herald, Vol. XIII, sayı 35, 2 Ekim 1893.

82 The Levant Herald, Vol. XIII, sayı 39, 30 Ekim 1893.

83 The Levant Herald, Vol XIII, sayı 47, 23 Aralık 1893.

84 The Levant Herald, Vol XIV, sayı 46, 19 Kasım 1894.

85 The Levant Herald, Vol XV, sayı 42, 21 Ekim 1895.

86 The Levant Herald, Vol XVI, sayı 18, 4 Mayıs 1896; İkdâm, sayı 638, 17 ZA 1313.

87 Tercümân-ı Hakikat, sayı 6118, 16 Z 1315.

88 Ambraseys, *age*, s.789.

Sonuç

Dönemin ulusal ve yerel basını ile arşiv belgeleri üzerinde yapılan inceleme neticesinde Elazığ genelinde, 1863-1900 yılları arasında, 33 depremin yaşandığı tespit edilebilmiştir. Bununla birlikte bahsi geçen rakamın asgari deprem sayısını ifade ettiğini belirtmek gerekir. Özellikle hasara yol açmayan bazı depremlerin bahsi geçen kaynaklara yansımamış ya da tespit edilememiş olma ihtimali bulunmaktadır. Yaşanan deprem sayısının fazla olması ve birçok depremin hasar meydana getirmesi, Doğu Anadolu Fay Zonu'nun parçaları olan Palu-Hazar ve Hazar-Sincik segmentlerinin etkisinde bulunan Elazığ'ın Türkiye'de deprem riskinin en yüksek olduğu yerlerden birisi olduğunu kanıtlamaktadır.

Yaşanan depremlerden 9'unun hasar meydana getirdiği, bunlardan da 5'inin ise ölümlere yol açtığı tespit edilmiştir. Meydana getirdiği hasar ve zayıat bakımından Ekim 1863, Ocak 1874, Nisan 1874, Mayıs 1875, Temmuz 1890 ve Mart 1891 tarihlerinde meydana gelen depremlerin diğerlerine nazaran çok daha fazla önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle 1874 yılı, depremlerin sıklaştığı ve üç yıkıcı depremin Elazığ'da büyük tahribat meydana getirmiş olması bakımından çok daha önemlidir. Belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus ise yıkıcı depremlerin, daha çok Elazığ'ın güneyinde yer alan ova bölgesindeki köyler ile Palu ve Ergani Madeni kazalarını etkilemiş olmasıdır.

Depremlerde evlerin, kamu binalarının yıkılması ve çok sayıda hayvanın telef olması, Elazığ'da ekonomik kaybı da beraberinde getirmiştir. Bu durumun depremde halkta birtakım maddi zorluklara neden olduğu söylenebilir. Ayrıca yıkıcı nitelikteki depremler sonrasında afetzedeler, evlerinin zarar görmesi ya da artçı şokların şiddeti nedeniyle bir müddet evlerine giremeyerek sefil bir hayat yaşamak zorunda kalmışlardır. Depremzedelerden bir kısmı zarar görmeyen köylere gönderilirken bir kısmı da çadırlarda ya da kendilerinin inşa ettikleri baraklarda zor şartlarda konaklamak zorunda kalmışlardır.

Yerel idareler, yıkıcı depremler sonrasında depremzedelerin beslenme, barınma, tedavi vb. ihtiyaçlarının giderilmesi için girişimlerde bulunmuş, bu işlerin masraflarını karşılayabilmek için de yardım kampanyaları düzenlemişlerdir. Merkezi hükümet ise verdiği talimatlarla yerel idarecileri yönlendirmeye çalışmıştır. Hayırsever halkın yardım kampanyalarına katılmaya teşvik edilmesi bakımından ise yerel idarelerin yanı sıra Diyârbekir gazetesinin telkinleri önem arz etmektedir.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Bâbîâli Evrâk Odası Evrâkı (BEO.) 164/12244, 14 Ş 1310; 170/12688, 24 Ş 1310; 273/170, 29 L 1310.

Yıldız Perâkende Evrâkı Askerî Ma'rûzât (Y.PRK.ASK.) 63/5, 16 Z 1307; 70/30, 24 B 1308.

Yıldız Sadâret Husûsî Maruzât Evrâkı (Y.A.HUS.) 270/111, 17 Ş 1310; 280/13, 2 RA 1311.

Gazeteler

Basîret, sayı 1235, 4 R 1291; sayı 1246, 17 R 1291; sayı 1517, 29 RA 1292.

Cerîde-i Havâdis, sayı 1169, 17 C 1280.

Diyârbekir, sayı 78, 05 ZA 1287; sayı 83, 17 Z 1287; sayı 86, 8 M 1288; sayı 228, 05 Z 1290; sayı 229, 19 Z 1290; sayı 233, 16 M 1291; sayı 234, 23 M 1291; sayı 241, 13 RA 1291; sayı 242, 20 RA 1291; sayı 244, 05 R 1291; sayı 249, 11 CA 1291; sayı 265, 05 N 1291; sayı 266, 12 N 1291; sayı 267, 19 N 1291; sayı 269, 10 L 1291; sayı 280, 05 M 1292; sayı 289, 09 RA 1292; sayı 290, 16 RA 1292.

İkdâm, sayı 638, 17 ZA 1313.

Mamûretü'l-'Azîz, sayı 5, 11 M 1301; sayı 17, 6 R 1301; sayı 51, 15 Z 1301; sayı 82, 2 Ş 1302.

Sabâh, sayı 675, 6 Z 1308.

Tercümân-ı Ahvâl, sayı 419, 19 C 1280; sayı 421, 25 C 1280.

Tercümân-ı Hakikat, sayı 3228, 17 B 1306; sayı 3501, 17 C 1307; sayı 3631, 4 M 1308; sayı 3724, 5 CA 1308; sayı 3974, 9 RA 1309; sayı 6118, 16 Z 1315.

The Levant Herald, Vol III, sayı 23, 10 Haziran 1874; Vol X, sayı 34, 25 Ağustos 1890; Vol XI, sayı 25, 29 Haziran 1891; Vol. XII, sayı 42, 14 Kasım 1892; Vol XIII, sayı 11, 13 Mart 1893; Vol. XIII, sayı 35, 2 Ekim 1893; Vol XIII, sayı 37, 16 Ekim 1893; Vol XIII, sayı 38, 23 Ekim 1893 ; Vol. XIII, sayı 39, 30 Ekim 1893; Vol XIII, sayı 47, 23 Aralık 1893; Vol XIV, sayı 46, 19 Kasım 1894; Vol XV, sayı 42, 21 Ekim 1895; Vol XVI, sayı 18, 4 Mayıs 1896.

Telif Eserler

Akyel, Salih “XIX. Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.34, S. 57, s. 199-220.

Ambraseys, Nicholas, *Earthquakes in the Mediterranean and Middle East A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Imperial College, London 2009.

Ambraseys, Nicholas-Finkel, Caroline, *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler 1500-1800*, Çev. M. Koçak, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2006.

Halaçoğlu, Ahmet “Elazığ”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 551-552.

Kiskira, Constantia, “Missionary Herald’ dan 19. Yüzyıl Anadolu’ sundaki Depremler”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler*, Girit Üniversitesi Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü, Haz. Elizabeth Zachariadou, Çev. Güven, G.Ç.-Öztürk, S., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s. 133-148.

Köküm, Mehmet- Özçelik, Fatih, “An Example Study on re-evaluation of Historicak Earthquakes: 1789 Palu (Elazığ) Earthquake, Eastern Anatolia, Turkey”, *MTA Dergisi*, S. 161, 2020, 157-170.

Öztin, Feriha- Bayülke, Nejat, Historical Earthquakes of İstanbul, Kayseri and Elazığ,

Report. Earthquake Research Department, General Directorate of Disaster Affairs, Ministry of Public Works and Settlement, Ankara 1990.

Palutoğlu, Mahmut, *Elazığ Kent Merkezinin Tektoniği, Depremselliği ve Mikro Bölgeleme*, Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Elazığ 2014.

Satılmış, Selahattin, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 39 (2016): 137-178.

Ürkmez, Naim, “Osmanlı Devleti’nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43 (2016): 970-986.

İnternet Kaynakları

<https://www.google.com/search?q=Harita+1%3A+Elaz%C4%B1%C4%9F+Kentin+in+Lokasyonu.+#imgrc=2bSbQdrE8bVohM&imgdii=a-NMhSrq2kjWxM&ip=1> (Erişim Tarihi: 20 Eylül 2023).

https://www.researchgate.net/publication/332223789_04_Nisan_2019_Sivrice_Elazig_Depremi_Mw_52_ve_Dogu_Anadolu_Fay_Sistemi'nin_Gelecek_Deprem_Potansiyeli, s. 2 (Erişim Tarihi: 19 Eylül 2023).

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Arş. Gör. Dr.
Kamuran KARABALIKZonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, İnsan ve Toplum
Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
kamurankbalik@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4703-8412>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 15/11/2023 03/12/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1391233>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İran'da Tütün İmtiyazının İngilizlere Verilmesi Meselesi ve İranlı Kadınlar (1890- 1892)

The Issue of Granting Tobacco Concession to the British in Iran and Iranian Women (1890- 1892)

Öz

İran'da 8 Mart 1890 tarihinde tütün işletme imtiyazı İngilizlere verildi. Tütün, İran halkı için hem bir geçim kaynağıydı hem de partilerde, kutlamalarda ve seyahatlerde yaygın olarak tüketilmekteydi. Bu sebeple tütün işletme imtiyazının İngilizlere verilmesi İran halkı arasında büyük protestolara sebep oldu. Protestolara katılanlar arasında din adamları, esnaflar ve tüccarlar dışında İranlı kadınlar da vardı. İranlı kadınlar, erkeklerle birlikte Şiraz, Tebriz, Tahran ve Meşhed'deki protestolarda ön sıralarda yer aldılar. Protestocular, bu sırada Nasıreddin Şah'a telgraf göndererek imtiyazın iptal edilmesini istediler. Bu tepkiler neticesinde Nasıreddin Şah, Ocak 1892'de tütün imtiyazını iptal etmek zorunda kaldı. Bu çalışmanın amacı, tütün imtiyazının İngilizlere verilmesi sürecini ve bu sırada İranlı kadınların üstelendiği rolü kaynaklar ışığında incelemektir.

Anahtar kelimeler: İran, İngilizler, Tütün imtiyazı, İranlı kadınlar

Abstract

Tobacco business concession in Iran were granted to the British on March 8, 1890. Tobacco was both a source of income for the Iranian people and was commonly consumed at parties, celebrations, and travel. Accordingly, the granting of tobacco business concession to the British caused great protests among the Iranian people. Apart from clergymen, tradesmen and merchants, there were also Iranian women among those who participated in the protests. Iranian women, along with men, were at the forefront of the protests in Shiraz, Tabriz, Tehran and Mashhad. Meanwhile, the protesters sent a telegram to Nasir al-Din Shah, asking for the concession to be canceled. As a result of these reactions, Nasir al-Din Shah had to cancel the tobacco concession in January 1892. The aim of this study is to examine the process of granting tobacco concession to the British and meanwhile the role played by Iranian women in the light of sources.

Keywords: Iran, British, Tobacco concession, Iranian women

ATIF: KARABALIK, Kamuran, "İran'da Tütün İmtiyazının İngilizlere Verilmesi Meselesi ve İranlı Kadınlar (1890- 1892)", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/4 (Aralık 2023), s. (715-729)

CITE: KARABALIK, Kamuran, "The Issue of Granting Tobacco Concession to the British in Iran and Iranian Women (1890- 1892)", *Journal of History and Future*, 9/4 (December 2023), pp. (715-729)

Giriş

Tarihin her döneminde farklı ırk ve dinlere mensup toplumsal gruplara ev sahipliği yapan İran aynı zamanda dini, siyasi ve sosyal çatışmaların yaşandığı bir yer oldu. Nitekim yayılcı bir siyaset izleyen başta İngiltere, Rusya ve Fransa olmak üzere birçok devlet, bu farklı ırk ve dinlere mensup grupları kullanarak ülke üzerinde hedefledikleri eylemleri gerçekleştirmek istediler. Bu çerçevede XIX. yüzyıla merkezi otoritenin zayıflığı ile giren İran, sanayileşmiş bu devletlerin hedefi haline geldi. Ülke, bilhassa Rusya ve İngiltere'nin tahakkümünden kendini kurtaramadı.¹ Nitekim Nasıreddin Şah döneminde (1848-1896) İran ekonomisi üzerinde iki ülkenin iktisadi hâkimiyeti arttı. İran'da artan Rus-İngiliz nüfuzu, şahın ıslahat yapmasını engellediği gibi siyasi ve iktisadi buhranlara sebep oldu. Bu durum ülkeyi Rus ve İngiliz yarı sömürgesi haline getirdi. Ayrıca ülkede yaşanan iktisadi buhran, borç para almaya mecbur bıraktığından yeraltı ve yerüstü kaynakları İngilizlere imtiyaz veya teminat olarak verildi. Nitekim İngiliz sermayedarlar Reuter ve Talbot'a verilen birçok imtiyaz neticesinde ekonomik olarak zor duruma düşen halk, hem açlıkla karşı karşıya kaldı hem de yerli üretim durma noktasına geldi.²

Yabancılara verilen imtiyazlar, toplumun birçok kesimi tarafından protesto edildi. Bunlar arasında büyük itibar gören din adamları, esnaflar ve tüccarlar vardı. Bu gruplar dışında imtiyazlara itiraz eden önemli gruplardan biri de İranlı kadınlardı. Bu dönemde gerçekleşen olayların birçoğu her ne kadar erkeklere atfedilse de kadınların da bu gelişmeler üzerindeki rolleri büyük oldu. Kaçarlar dönemindeki İranlı kadınların görevi, çoğunlukla yemek ve temizlik yapmak, çocuk yetiştirmek ile üretken ve tarımsal faaliyetlerde bulunmaktı. Bunlar dışında kadınlar, bazen aile ve ekonomik konularda eşlerinin önemli danışmanları olarak görülüyor ve kocalarının yokluğunda bile mal ve aile meselelerinden sorumlu oluyorlardı.³ Fakat kadınların yaşadıkları bölgelere göre rolleri de değişebiliyordu. Örneğin; şehirlerde yaşayan kadınlar, kırsal bölgelerde yaşayan kadınlara göre biraz daha imtiyaz sahibiydiler. Ancak yine de ülke genelinde yaşayan kadınların çoğunluğu erkeklere ekonomik bağımlılık, itaat, düşük okuryazarlık oranı ve siyasi katılım eksikliği bakımından aynı durumdaydılar.⁴

Kadınların mevcut statüsü, Nasıreddin Şah döneminde batı ile kurulan bağlantılar ve gazetelerin yayınlanmasıyla değişmeye başladı. Avrupalı kadınlarla tanışma, İranlı kadınların onların yaşam tarzlarına ilgi duymalarına sebep oldu. Ahter ve Kanun gibi gazeteler de kadınların sorunlarını yazmaya başladılar. Örneğin Ahter, medeniyette üstün olmak isteniyorsa kadın haklarının korunması gerektiğini yazıyordu. Böylece bu gazeteler, kadınların isteklerini yazılı olarak dile getirmeye başladılar. Bu metinlerin yazarları genellikle saray veya daha üst seviyedeki sınıflardandı. Bu ve benzeri gelişmelerden sonra bilhassa şahın çevresinde olan kadınlar, ülkedeki yüksek vergiler ve kıtlık gibi olaylara karşı ses çıkarmaya başladılar.⁵ Dolayısıyla bu dönemde

1 Rafael Blaga, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997, s. 29.

2 Yılmaz Karadeniz, "İran'da Nasıreddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)", *Asia Minor Studies*, C. 7, S. 2, s. 231-232.

3 Mehmet Reza Alem ve Zehra Rezevi Susen, "Berersi Neş-i Zenan der Cenbeş-i Tonbekü", *Fesılname-i İlmi Pojoheşi Zen ve Ferheng*, Sal. 4, Şomar. 15, s. 43.

4 Nikki R. Kedie, *Natayeje Engelabe İran*, (Çev: M. Haghhighatkah), Ghoghnoos, Tehran 2005. s. 134.

5 Akram Karamali- Sahamuddin Khazaei- Mohsen Rahmati, "Güneşenasi Eterazha-yı Zenan der Asr-i Nasiri (1264-1313K)", *Tarih-i İran*, Devre. 15, Şomar. 1, Bahar ve Tabestan, 1401, s. 249.

kadınların protestolara katılmasına sebep olan en önemli mesele ekonomik sorunlardı. Böylece mevcut durumlar kadınları sosyo-politik kaderlerine duyarlı hale getirdi. Nitekim Nasıreddin Şah döneminde İranlı kadınlar tütün imtiyazının İngilizlere verilmesi üzerine protestolara katıldılar. Kadınlar, hareketin başından sonuna kadar erkeklerle birlikte aktif bir faaliyet gösterdiler.⁶

Bu çalışmanın amacı, İngilizlere tütün imtiyazının verilme sürecini ve bu süreçte erkek egemen İran toplumdaki kadınların bu süreçteki rolünü incelemektir. Çalışma ele alınırken telif-tetik eserler dikkate alınmaya çalışıldı.

Tütün İmtiyazının İngilizlere Verilmesi Süreci

İran'ın XIX. yüzyılın başlarında Rusya karşısında aldığı ağır yenilgiler bu devletin güneye inmesi için önemli bir adım oldu. Nitekim iki devlet arasındaki savaşlardan (1804-1813) sonra imzalanan Gülistan Antlaşması (1813) neticesinde Rusya, Hazar Denizi'nde savaş gemilerini bulundurabilecekti⁷ fakat bu durum iki devlet arasındaki savaşları sona erdirmeydi. Nitekim iki devlet arasında devam eden savaşlar neticesinde Türkmençay Antlaşması (10 Şubat 1828) imzalandı. Bu antlaşmaya göre İran; Aras Nehri'nin kuzeyindeki topraklar ile Nahcivan ve Erivan'ı Rusya'ya terk etmek zorunda kaldı.⁸ Gülistan Antlaşması gereğince Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurma hakkını elde eden Rusya, Türkmençay Antlaşması ile de tek başına burada seyir ve ticaret yapabilecekti. Rusların kazanımları bunlarla sınırlı kalmadı. İran'da serbestçe ticaret yapma hakkını elde eden bu devletin burada yaşayan vatandaşları da kendi konsolosları tarafından yargılanacaklardı.⁹ Ruslara verilen bu tavizler, ülkede kapitülasyonların yaygınlaşmasının yolunu açtı. Bu kapitülasyonlar, XX. yüzyılın başlarına kadar büyük artış gösterdi. Bunun sonucunda İran ticaretinin önemli bir kısmı Avrupalıların eline geçti.¹⁰

Rusların İran'daki faaliyetleri giderek arttı. 1881 yılında yirmi yıllığına ülkenin kuzey ve kuzeydoğusundaki telgraf hatlarının tesisi Ruslara verildi. Bu imtiyaza daha sonra hattın geçeceği güzergâh üzerinde kazı yapılması ve madenlerin çıkarılması da dâhil edildi.¹¹ Rusya'nın İran ticaretinde elde ettiği bir diğer imtiyaz da Trans-Hazar demiryolu oldu. 1888'de inşa edilen bu demiryolu, çoğunlukla İran sınırına paralel olarak ilerliyordu. Bu imtiyazla büyük avantaj elde eden Rusya, İran ticaretinde büyük pay sahibi oldu.¹² Bunlar dışında 1890'da İran'da Poliakov ve Rafaeliyevic tarafından Tahran'da "Bank-ı İstikrazi-i Rus" isimli bankanın kurulması ile ülkede Rus nüfuzu daha da arttı.¹³ Poliakov, bir süre sonra İran'da Rus Taşımacılık Sigortası Şirketi'nin

6 K.H. Motazed, *Siasato Haramsara: Zen der Asr-i Kajar*, Elmi, Tehran 2000, s. 204.

7 Gülistan Antlaşması'nın bazı diğer maddeleri ise şöyleydi: Rusya'nın Kafkasya'da işgal ettiği toprakları İran tanıyacak, İran ve Rus limanları iki ülke tüccarları tarafından kullanılacak, esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacak, karşılıklı elçilikler gönderilecekti. (A. E., Rızayev, *Azerbaycan Tarihi XIX-XX. Asırların Evveli*, Ali Mektepler Üçün Mühazire Kursu, Bakı Üniversite Yayınevi, 2010. s. 58)

8 Ayrıntılı bilgi için bkz: Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008.

9 Mohammad Reza Djalili ve Thierry Kellner, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Çev: Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 18-19.

10 Charles Issawi, "Iranian Trade, 1800-1914", *Iranian Studies*, Vol. 16, No. 3/4, 1983, s. 234-237.

11 Yılmaz Karadeniz, *Islahat Görünümü İngiliz İşgalinin Safhaları-İran Örneği 1800-1925*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 176.

12 Yalçın Sarıkaya, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2008, s. 71.

13 Ann K. S. Lambton, *İran Asr-ı Kajar*, (Çev: Simin Fasihi), Meşhed, 1375, s. 293.

kurulması imtiyazını da aldı. Bu taşımacılık şirketi, Enzeli-Kazvin, Kazvin-Hemedan ve Kazvin-Tahran arası şose yolu yapım imtiyazını aldı. Bu şirket, daha sonra Enzeli’de balıkçılık ve benzeri faaliyetleri de imtiyazın içerisine dâhil ettirdi.¹⁴

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya’nın İran’da elde ettiği imtiyazlar İngiltere’nin dikkatinden kaçmıyordu. Nitekim İngiltere, İran’da Rusya ile rekabet etmeye başladı. Keddie bu rekabeti “imtiyaz avı” olarak nitelendirmekte ve “İran’daki imtiyaz avcılığı, genelde spekülâtörlerin ve maceracıların kısa yoldan kar elde etmek üzere oynadıkları bir oyundu” derken¹⁵ Curzon, “hava imtiyaz söylentileri ile doluydu”¹⁶ diyerek durumun ciddiyetine dikkat çekiyordu. Nitekim İngiltere, çok geçmeden İran’ın güney bölgelerinde birçok imtiyaz elde etti. İlk olarak Şah, telgraf hattı tesisi imtiyazını İngilizlere verdi. 1862-1868 yılları arasında da çıkarılan beş kararname ile Tahran-Hanikin, Tahran-Buşir, Tahran-Belucistan, Tahran-Tebriz-Culfa telgraf hatlarının tesisi imtiyazı İngiliz şirketlere verildi. İngiltere’nin amacı telgraf hatları vasıtasıyla yalnızca Fars Körfezi ve Hindistan arasında iletişim sağlamak değildi. Bu hatların geçtiği güzergâhlardaki eski medeniyete ait hazine, tarihî eserleri, madenleri ve petrolü aramaktı. Nitekim “Doğu Hind Avrupa Kumpanyası” vasıtasıyla elde edilen bu imtiyaz ile ülkenin Tahran’dan itibaren güney ve doğusu tamamıyla tarandı.¹⁷

Nasireddin Şah, vergi toplamanın zorluğu ve mali durumun kötü olmasından dolayı ülkenin sorunlarını çözmek amacıyla borçlanma yoluna gitti. Nitekim İngiliz vatandaşı ve aynı zamanda Reuters Haber Ajansı’nın kurucusu olan Baron Julius de Reuter’e, yetmiş yıllığına Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında bağlantı sağlayan bir hat üzerindeki demiryollarının işletilmesi imtiyazı verildi. Reuter’e verilen imtiyaz bununla sınırlı kalmadı. Bunun dışında kıymetli mineraller dışındaki madenler, tramvay, barajlar, sulama kanalları, orman ve tarım işletme hakkı da Reuter’e verildi.¹⁸ Fakat verilen bu imtiyazlar, ülkenin farklı kesimleri tarafından tepkiyle karşılandı. Tepkilerin artması üzerine Reuter, antlaşmayı tekrar gözden geçirmek zorunda kaldı. Neticede Şah, Reuter imtiyazının iptaline karar verdi. Antlaşma’nın iptali üzerine İran, sözleşme gereği Reuter’e 40 bin sterlin tazminat ödemek mecburiyetinde kaldı.¹⁹ Fakat Reuter, ödediği bu tazminatı sonraki süreçte misliyle geri aldı. Çünkü kendisine daha sonra İran’da banka kurma yetkisi verildi.²⁰ Bu banka aracılığıyla kurulan “The Persian Mining Corporation” Kaşem Adası’nda petrol aramaya başladı. Bu imtiyaz dışında Nasireddin Şah, 1888–1898 yılları arasında imtiyaz vermeye devam

14 Karadeniz, “İran’da Nasirüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya’ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)”, s. 234.

15 Nikki R. Keddie, *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, New Haven London 2006, s. 42-43.

16 George Nathaniel Curzon, *Persia and The Persian Question I, Elibron Classics Series*, London 2005, s. 483.

17 Karadeniz, “İran’da Nasirüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya’ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)”, s. 235

18 Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu’ndan Günümüze...*, Çev. Fethi Aytuna, İnkılap Yayınevi, 2005. s. 206.

19 Nikki R. Keddie and Mehrdad Amanat, “Iran Under The Later Qajars, 1848-1922”, *The Cambridge History of Iran From Nadir Shah to The Islamic Republic*, Vol. 7, Cambridge University Press 2008, s. 188.

20 Geoffrey Jones, “The Imperial Bank of Iran and Iranian Economic Development, 1890-1952”, *London School of Economic Businrss and Economic History*, Vol. 16, 1987, s. 70.

etti.²¹ Bu bağlamda Tahran-Kum-İsfahan, Burucerd-İsfahan, Tahran-Ahvaz, demiryolu hatlarının tesisi Bank-ı Şahinşahi'ye verildi.²²

İngilizlere ve Ruslara verilen ayrıcalıklar ile mali kurumların İngiliz ve Rus bankaları tarafından açılması İran'da ticareti hızlandırdı. Ticaretin hızlanması ile kitlesel olarak üretilen mallar için uygun olmayan köylüler ve kent esnafları zor durumda kaldı. Ayrıca, Avrupa'dan mal satın almak ve ülkeyi yönetmek için gerekli olan fonlar iktidarın sadakatsizliği ile birleşince kamuoyu topraklarının satışı da hızlandı. Ülkede paraya olan ihtiyaç borçlanmaya sebep oldu.²³ Dış borçlanma ve iktisadi durumun bozulması ülkede yerli tüccar ve tarım ile uğraşan köylüleri zor durumda bıraktı. İktisadi durumu kötüleşen tüccarlar ve köylüler çalışmak amacıyla komşusu Osmanlı, Hindistan ve Kafkasya'ya gitmeye başladılar. Kafkasya'ya gidenlerin çoğu Tiflis ve Erivan'a gidiyorlardı.²⁴ İranlı işçilerin bu bölgede yoğunlaştıkları yerlerden bir diğeri de Bakü idi. Bakü'deki petrol rafinerileri, İranlı işçileri buraya çekiyordu.²⁵ Buraya giden işçilerin çoğu Güney Azerbaycan şehirlerindendi. Tiflis, Bakü ve Tebriz arasında bir köprü vazifesi gören bu işçiler, fabrikalardaki ve rafinerilerdeki çeşitli işçi dernekleri ile yakın temas halindeydiler.²⁶

İran halkı iş bulmak amacıyla Kafkasya ve diğer ülkelere akın ederken İngilizlere yeni imtiyazlar verildi. İran ulusunun tepkilerine ve nihayetinde uyanmasına sebep olan en önemli imtiyaz tütün işletme hakkının İngilizlere verilmesi oldu.²⁷ İngilizler bu tavizi elde etmek için Nasıreddin Şah'ı, İngiltere'yi ziyaret etmesi için teşvik ediyorlardı. Bu teşviklerinin sebebi, yeni verilen banka ve tramvay imtiyazı vasıtasıyla başka imtiyazlar koparmaktı.²⁸ Nitekim Nasıreddin Şah'ın üçüncü Avrupa seyahatini (1889) takiben²⁹, İran'dan sürekli yeni tavizler elde etmeye çalışan İngiliz hükümeti, fırsat bilip İran'da üretilen tütünün işletme imtiyazını Şah'tan talep etti.³⁰ Bu işin sorumluluğu da Gerald Talbot'a verildi. Bu şahıs İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin yakınlarından ve danışmanlarından biriydi.³¹ 8 Mart 1890 tarihinde Şah, gezisinin fahiş masraflarını karşılamak ve ayrıca rüşvet karşılığında İngilizlere tütün işletme imtiyazını vermeyi kabul etti.³² İki taraf arasında imzalanan antlaşmaya göre, sözleşmenin süresi elli yıl idi ve bu antlaşmanın bazı önemli maddeleri şöyleydi: Birinci madde: imtiyaz sahipleri yılda 15 bin İngiliz lirasını

21 Karadeniz, *Islahat Görünümlü İngiliz İşgalinin Safhaları-İran Örneği 1800-1925*, s. 178.

22 Karadeniz, "İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)", s. 235.

23 Janet Afary, "Social Democracy and the Iranian Constitutional Revolution of 1906-11, A Century of Revolution Social Movements in Iran", (Editor: John Foran), *Social Movements, Protest, and Contention*, Vol. 2, Universty of Minnesota Press, Minneapolis, 1994, p. 35-36,

24 İsa Seyf, *İran'da Meşrutiyet 1906*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1960, s. 137.

25 Hassan Hakimian, "Wage Labor and Migration: Persian Workers in Southern Russia, 1880-1914". *International Journal of Middle East Studies*, Vol.17, 1985, p. 450.

26 Lago Gocheleishvili, "Georgian Sources on the Iranian Constitutional Revolution (1905-1911): Sergo Gamdlishvili's Memoirs of the Gilan Resistance", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No. 4, 1985, p. 443.

27 İbrahim Teymuri, *Tahrim-i Tonbekü, Evvelin-i Mukavemet-i Menfi der İran*, Tehran 1328, s. 23.

28 Bijan Cezani, *İran Meşrutiyet Devrimi (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s. 76.

29 Nasıreddin Şah, Avrupa'ya ilk iki seyahatini de 1873 ve 1879 yıllarında yaptı. (Garthwaite, *a.g.e.*, s. 189.

30 Teymuri, *a.g.e.* s. 23.

31 Cezani, *a.g.e.*, s. 76.

32 Teymuri, *a.g.e.*, s. 23.

İran hazinesine vereceklerdi. İkinci madde: İmtiyaz sahipleri dışında başka hiç kimsenin tütün, sigara ve bu gibi şeylerin alışverişi için izin vermeye hakkı yoktu. Şu anda perakende şekilde tütün satanlar işlerine devam edebileceklerdi ancak şirketten izin almak zorundaydılar. Üçüncü madde: şirkete ait olan gelirlerden şirketin harcı artı yüzde beş azaltılıp ve bu harçlarla yüzde beşten sonra geride ne kadar kaldıysa, net kardan hesaplanıp dörtte üçü şirkete ait olacak geri kalanı devlet hazinesine aktarılacaktı. Dördüncü madde: imtiyaz sahipleri İran'a getirdikleri ve tütün için gerekli olan bütün malzemeler için gümrük vergisinden muaf olacaklardı. Beşinci madde: İran'a tütün taşımak yasaktı. Yedinci madde: İran antlaşmayı imzaladığı günden itibaren bugüne kadar tütün, sigara ve bu gibi şeyler için aldığı gümrük paralarını ve diğer hakları elli yıla kadar hiçbir şekilde arttırmayacaktı.³³ Bunun dışında şirket tütünden alınan vergiyi arttırmayacak, tütün ürünleri şirket tarafından fiyatlandırılacaktı. Tütün üretim miktarını da İran hükümeti ve İngiliz şirketi belirleyecekti.³⁴ Ayrıca bu antlaşma ile Talbot, İran'da üretilen üç tür tütünün hepsini yerli ve yurt dışı pazarlarda satmak için satın alma hakkını elde etti.³⁵

İngilizlere verilen tütün imtiyazı büyük bir titizlikle İran halkından gizleniyordu. Çünkü merkezi hükümet, imtiyazın halktan gizlenmesi için karar almıştı. İmtiyazın İngilizlere verildiğini sadece yabancı diplomatlar ile İranlı yüksek rütbeli devlet adamları biliyordu. Fakat çok geçmeden imtiyaz haberi basın tarafından halka duyuruldu. Nitekim 1890'da İstanbul'da Farsça yayın yapan ve yapraklar halinde İran'a sokulan Ahter Gazetesi ve Londra da yayımlanan Kanun Gazetesi tütün imtiyazının İngilizlere verildiğine dair yayınlar yaptılar. Bu gazetelerde tütün imtiyazını ağır bir şekilde eleştiren makaleler yayımlandı. Ayrıca Şems ve Suruş gibi gazeteler de imtiyazın halka duyurulmasında önemli rol oynadılar. Bu gazeteler de aynı şekilde durumu halka duyurmanın yanında eleştirel makaleler de yayımladılar.³⁶ Bu makalelerin birinde, imtiyaz sahiplerinin küçük bir sermaye ile işe başlayacaklarını, yerel üreticiden satın alacakları ürünleri daha sonra üretici ve tüccara yüksek fiyatlarla satacağını dolayısıyla elde edilen karın İngilizlere kalacağını yazıyordu. Tütün alım-satımında İranlı tüccar hiçbir hakka sahip olmadığı için de işlerini bırakacak ve başka işler aramak zorunda kalacak diyordu.³⁷ Bu makaleleri kaleme alanların başında Seyyid Cemaleddin ve başka aydınlar vardı. Bu sayede aydınlar tarafından yazılan eleştirel makaleler halkı aydınlatmaya başladı.³⁸

Gazetelerin aydınlar vasıtasıyla halka duyurduğu tütün imtiyazı daha sonra resmi olarak Mart 1891'de İran halkına duyuruldu. Daha sonra hükümet, imtiyazın verildiği idareyi tanıtmak amacıyla vilayet idarecilerine bazı rapor ve kılavuzlar gönderdi. Ayrıca imtiyazı desteklemek amacıyla uzun kamu bildirileri yayımlandı. Bu sebeple İngilizler, tütün imtiyazı meselesinde başarılı olacaklarına inanıyorlardı.³⁹

İran halkının tepkilerine sebep olan bu antlaşma imzalandıktan sonra İngilizler, tütün rejisi müdürü M. Ornstein'i, Tahran'da görevlendirdiler. Ornstein, göreve başladıktan sonra Şiraz, İsfahan

33 Cezani, *a.g.e.*, s. 76-77.

34 Ann K. S. Lambton, "The Tobacco Regie: Prelude to Revolution I", *Studia Islamica*, No. 22 1969, p. 119.

35 Samet Serdari Nia, *Tebriz der Nehzet-i Tonboku*, Aşina, Tebriz 1998, s. 16-19.

36 Sir Edward Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910, s. 44.

37 Ranin Kazemi, "The Tobacco Protest in Nineteenth Century Iran: The View from a Provincial Town", *Journal of Persianate Studies*, No. 7, 2014, p. 254,

38 Browne, *a.g.e.*, s. 44.

39 Lambton, *İran-e Asr-ı Kajar*, s. 306

ve Meşhed gibi önemli İran vilayetlerinde idari birimler, depolar ve fabrikalar kurdu. Şirketin, 335 bin bütçesi ve 266 işçisi vardı. M. Ornstein'in hedefi işçi sayısını 18 bine çıkartmaktı.⁴⁰

Tütün imtiyazının İngilizlere verilmesi tütün üretici ve satıcısını olumsuz etkiledi. Sözleşme gereği tütün üreticisi köylüler, ürünlerini yabancılara ucuza satmak zorunda kaldılar.⁴¹ Tütün, kadın ve erkeklerin hayatında aralarındaki sınıfsal farklılıklardan uzak olarak partilerde, kutlamalarda, seyahatlerde ve hatta yas törenlerinde yoğun olarak tüketiliyordu.⁴² Tütün, tüketimi yanında büyük çoğunluğunu Batı'ya ihraç eden İranlılar için büyük bir ekonomik değeri. Tütün imtiyazı İngilizlere verilmeden önce ithalat ve ihracat süreci tamamen İranlı tüccarların tekelindeydi fakat bu imtiyaz İngilizlere verdikten sonra bu süreç imtiyaz sahiplerinin mülkiyetine geçti. Bu durum iç ticaret ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi İngiliz tüccarların İran pazarlarına hâkim olmalarına sebep oldu.⁴³ Nitekim İngilizlere verilen bu imtiyaz, İran'daki nüfuzlarını da arttırdı. Sayıca fazla Hristiyan nüfusun İran'a yerleşmesi yerel halkı hem rahatsız etti hem de tedirgin etti. Çünkü bunlar ticareti zarara uğrattıkları gibi İranlı tüccarların tabii oldukları vergileri de ödemiyorlardı. Ayrıca ülkenin çeşitli noktalarında İngiliz perakendecilerin bulunması İranlı tüccarları endişelendiriyordu. İngiliz perakendeciler ve büyük firmalar halıcılık, dericilik, silahçılık ve tahıl gibi ticari dallarla da etkin durumdaydılar. Diğer yabancı firma ve temsilciler de ülkede etkin oldular ve birbirleriyle rekabet etmeye başladılar. İngilizler bilhassa Şiraz ve İsfahan'ı da kapsayan Fars eyaletinde kontrolü ele geçirdiler.⁴⁴ Bu durum ticari malların fiyatlarının artmasına ve uzun soluklu ticaret merkezlerini ülkenin ticari hayatında önemsiz hale getirdi. Bunun doğal sonucu olarak İranlı tüccar sınıf, ticaret hayatından adeta soyutlanarak yabancılaştırıldı.⁴⁵ Bütün bu sebepler ülke çapında imtiyazın iptal edilmesi için protestoların başlamasına sebep oldu.

Mart 1891'de İran hükümeti, tütün imtiyazının İngiliz şirkete verildiğini resmi olarak ilan ettiğinde, protestoların kıvılcımları yavaş yavaş ortaya çıktı. Toplumun farklı kesimleri bu ayrıcalığa karşı bir araya geldi. Bu tavize ilk karşı çıkanlar çıkarları tehlikeye giren tüccarlardı. Ayrıca Reji şirketinin tütün üretici ve tüketicileri üzerindeki kontrolü halkı huzursuz ediyordu. Bu dönemde Kaçar hükümeti üzerinde etkisi fazla olan din adamları da durumdan rahatsız idiler. Din adamlarını rahatsız eden konu Avrupalıların sayısının her geçen gün İran'da artmasıydı. Onlara göre Avrupalıların yerel halk ile teması neticesinde yabancı örf ve adetleri ülkede yayılacaktı. Ayrıca onlar, misyonerler aracılığıyla ülkede Hristiyanlığın yayılacağından endişeliydiler.⁴⁶ Bu şekilde toplumun birçok kesimi imtiyaza karşı çıkarken en dikkat çeken grup kadınlar oldu.

40 Erdoğlan Keskinliç, "İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün imtiyazı ve Tepkiler", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 2013, s. 186.

41 Abdül Hüseyin Nahidi Azer, *Zenan İran der Jonbeşe Meşrute*, Ehya, Tebriz, 1981, s. 30.

42 Alem ve Susen, a.g.m., s. 94.

43 Keskinliç, a.g.m., s. 186.

44 Gad G. Dilbar, "Qajar Dynasty- Big Merchants in The Late Qajar Period", *Encyclopedia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/qajar-big-merchants> (erişimtarihi: 08.09.2023)

45 Lambton, "The Tobacco Regie: Prelude to Revolution I", s. 119

46 Alem ve Susen, a.g.m., s. 4-5.

Tütün İmtiyazı Protestoları ve İranlı Kadınlar

Tütün imtiyazının İngilizlere verilmesine karşı ilk isyan hareketleri Şiraz’da başladı.⁴⁷ Çünkü Şiraz, önemli bir tütün üretim merkeziydi.⁴⁸ Şirket yetkilileri Şiraz yakınlarına geldiklerinde şehir halkının büyük bir kısmı dükkânları ve pazarları kapatıp Hacı Seyit Ali Akbar Han Esiri Şirazi’nin önderliğinde Şiraz’ın Vekil Camii’inde toplandılar. Adı geçen din adamı mihraba çıkıp devlet ve imtiyaz sahibinin aleyhine bir beyanname okudu ve sonunda abasının altından bir kılıç çıkarıp şöyle dedi: “*umumi cihat zamanıdır, ey millet kadınlar gibi olmamaya çalışın. Benim bir kılıcım ve iki damla kanım vardır. Şiraz tütününün tekeli için gelen herhangi bir yabancının karnını bu kılıçla sökeceğim.*”⁴⁹

Şirazi’nin bu konuşması Şah yanlılarını tedirgin edince kendisi Basra ve Samire’ye sürgüne gönderildi.⁵⁰ Bu durum Şiraz halkını daha da öfkeli yaptı. Şiraz halkı, dükkânları ve pazarı kapattılar. Bu protestolar sırasında Şirazlı kadınlar da vardı. Nitekim şehrin kadınlarının da dâhil olduğu 4 bin kişiden oluşan bir kalabalık, şirketin Şiraz’daki temsilcisinin gelişini protesto etmek için Şahçerag Camii’inde toplandılar. Bunun üzerine Şah yanlıları protestocuların dağılması için müdahalede bulundular. Bu müdahaleler sırasında aralarında bir kadın ve küçük bir kızın da bulunduğu çok sayıda kişi Şah polisi tarafından öldürüldü.⁵¹

Şiraz’dan sonra büyük bir tepki de Azerbaycan eyaletinden geldi. Azerbaycan eyaleti, coğrafi konum olarak İstanbul’a yakın olduğundan imtiyazın İngilizlere verildiğine dair ilk haberler de buranın ahalisi tarafından duyuldu.⁵² Bunun dışında Tebriz hem tütün üretiminin olduğu önemli bir yerdi hem de Tebrizli tüccarlar yurt dışına yapılan tütün ticaretinde ön sıradaydılar. Ayrıca Rusların Vali Emir Nizam Gerusi ve Tebriz’in ileri gelenlerinden Hacı Mirza Cevat Ağa’yı İngilizlere karşı tahrikleri de burada etkili oluyordu. Çünkü Ruslar, imtiyazın İngilizlere verilmesini kendi çıkarlarına uygun görmüyorlardı. Bu tahrikler neticesinde halk, imtiyazın İngilizlere verilmesine karşı çıkan Cevat Ağa’nın etrafında toplanınca⁵³ Tebriz, protestoların merkezi haline geldi. Tebriz’deki protestolarda erkeklerin dışında kadınlar da vardı ve hatta halkın sokaklara dökülmesinde kadınlar büyük rol oynadılar. Protestolara katılan kadınların liderliğini halk arasında “bacı”, “paşa”, “bibi” gibi unvanlara layık görülen Tebrizli Zeynep Paşa yapıyordu. Onun etrafında yaklaşık üç bin kadının bulunduğu tahmin ediliyordu. Fakat grubun çekirdeğini oluşturan birkaç arkadaşı özellikle dikkat çekiyordu. Bunlar arasında Yüzbaşı Haver, Naib Kulsum, Fatma Nisa, Atlışah Behbim, Sultan Begüm, Hayrül Nisa ve Mah Begüm gibi kadınlar vardı. Bu kadınların toplanma ve teşkilatlanma yeri de Tebriz’in kenar bir mahallesi olan Amu Zeynettini’deki bir mescidin önüydü.⁵⁴

İngiliz şirketi, Tebriz’de faaliyete başladıktan sonra hiç beklemediği protestolarla karşı karşıya kaldı. Kadınların da dâhil olduğu protestocular, İngiliz şirketinin astığı reklam afişlerini yırtarak ortadan kaldırdılar. Tebriz halkı, Nasıreddin Şah’a mektuplar yazarak sözleşmenin iptalini

47 Osman Gazi Özgüdenli, “Şiraz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 2014, s. 182.

48 Lambton, *İran-i Asr-i Kajar*, Tahran 1996, s. 305.

49 Alem ve Susen, a.g.m., s. 4

50 Cezani, a.g.e., s. 80.

51 Alem ve Susen, a.g.m., s. 4.

52 Nia, a.g.e., s. 6.

53 Cezani, a.g.e., s. 80.

54 Mecid Rıza Zad-ı Amu Zeynettini, *Zeynep Paşa*, Ahter, Tebriz 2015, s. 62-64.

istediler ve “*istekleri yerine getirilmezse, silahla kendi haklarını savunacaklarını bildirdiler*”.⁵⁵ Protestocular, şehirler de gizli afişler dağıtmaya başladılar. Kamu kuruluşlarına, camilere, kervansaraylara ve hatta elçilik binalarının kapılarına asılan bu afişlerle verilen imtiyazı eleştirdiler. Tebrizlilerin astıkları afişlerin birinde bütün Müslümanların, hatta hayvanlarının bile haklarının olduğu sokakların yabancılara nasıl verildiğini sorarken, zamanla yabancılara arabalarının Müslüman çocuklarını ezecekleri zamanın geleceğini, tütünün asıl sahiplerinin İranlılar olduğunu dolayısıyla müşterisinin de tüketicisinin de İranlılar olduğunu ve ne hakla bunun yabancılara verildiğini soruyordu.⁵⁶ Bir afişte ise şu cümleler yer alıyordu:

“Şehirlerin hocaları! Hukuk, dinin hukukudur, Avrupalıların hukuku değildir, milletinin yanında yer almayan hocalara lanet olsun. Bu yolda malını ve yaşamını feda etmeyenlere lanet olsun. İran halkları ile uzlaşmayacak olanlar hayatını kaybedecektir. Avrupalılara tütünün herhangi bir parçasını satacak olanlara lanet olsun. Hristiyanların geleneklerini uygulamak isteyen İranlılara lanet olsun. İlk sömürgecileri öldürecek mallarını aramızda paylaşacağız. Sessiz kalacaklara lanet olsun. Bu ihbarı, duyuruyu tahrip edenlerin babasına lanet olsun”.⁵⁷

Tebriz'deki protestolar giderek büyüyordu. Tebrizliler, şirket çalışanlarının vilayete kabul edilmeyeceğini ilan ettiler. Halkın bu beklenmedik tepkisiyle karşılaşan İngiliz şirket, bu tepkilerin dinmesi için şirket payından Azerbaycanlılara hisse verileceğini açıkladı fakat Azerbaycan halkı, imtiyazın iptal edilmesinde kararlı olduklarından bunu kabul etmediler.⁵⁸ Şirketin zor durumda kalması üzerine Nasıreddin Şah, harekete geçti. Olayların yatıştırılmasını isteyen Şah, Tebriz valisi Emir Nizam Gerusi ile veliahtta halka şiddet uygulayarak olaylara müdahale etmelerini ve protestocuları cezalandırmalarını istedi. Emir Nizam, halkın yanında olduğunu göstermek için bunu kabul etmeyerek görevinden istifa etti. Bu durum İngiliz şirketini daha da zor duruma soktu. Nitekim şirketin Azerbaycanlılarla uzlaşmak dışında başka seçeneği de yok gibiydi. Bu sefer de şirket, Azerbaycan'daki görevlilerinin tamamının Azerbaycanlı olmasını teklif etti. Fakat halk ısrarlıydı ve halkın tek isteği tütün imtiyazının iptal edilmesi olduğundan bu teklifi de kabul etmediler ve protestolarına devam ettiler.⁵⁹

Nasıreddin Şah ile İngiliz şirketinin protestoculara yönelik vaatleri sonuç vermeyince Şah bu sefer halkı oyalamak istedi. Nitekim Şah, imtiyazın iptal edileceğini söyleyerek Emir Huzur lakaplı Aştiyanlı Ali Ağa'yı Tahran'dan Tebriz'e gönderdi. Emin Huzur'un amacı, protestocuları yatıştırmak için imtiyazın faydalarını anlatıp bilgi vermektir. Bunun dışında halkın itimat ettiği ve çevresinde toplandıkları Mirza Cevad'ın huzuruna çıkıp onun da onayını almaktır. Ancak Nasıreddin Şah'ın bu hareketi halkı daha da öfkeli yaptı. Bir köpeğin boynuna astıkları kâğıtta bunun Emin Huzur olduğunu ve Şah'ın fermanını taşıdığını söyleyen halk, bu şekilde pazarı gezdirdiler. Bunun üzerine halkın öfkesinden korkan Emin Huzur ancak veliahtın koruması altında Tebriz'e girebildi. Veliaht, Tebriz'e geldikten sonra Mirza Cevad'ın huzuruna çıksa da beklediği desteği alamadan

55 Cezani, *a.g.e.*, s. 80.

56 Nikki R. Keddie, , *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*, London 1966, s. 46-47

57 *A.g.e.*, s. 75.

58 Alem ve Susen, *a.g.m.*, s. 71-78.

59 Ahmed Kesrevi, *İran Meşrutiyet Tarihi*, Çev. Mehdi Kamruz-Hamit Zafer Kars, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021, s. 49.

oradan ayrılmak zorunda kaldı.⁶⁰

Tebriz'deki protestocular, imtiyazı onaylamadıklarına dair telgrafları Şah'a göndermeye devam ettiler. Bu sırada Tebriz halkı pazarı kapattılar. Fakat Şah'ın sadakatsiz davranışları Tebriz halkının yeniden ayaklanmasına sebep oldu. Bu sırada bazı tüccarlar, Şah'a antlaşmadan vazgeçtiği takdirde İngilizlerin ödemiş oldukları paranın daha fazlasını vermeyi teklif ettiler. Ancak Şah bu teklifi kabul etmedi. Birkaç gün sonra kapatılan pazarı Şah yanlısı memurlar, tehdit ederek zorla veya gelecek vaat eden sözleriyle geri açmayı başardılar. Ancak bu sefer de Zeynep Paşa'nın liderlik ettiği kadınlar dükkânların açıldığını duyunca yeniden pazarı bastılar. Çarşafalarını bellerine kıvıran eli silahlı kadınlar, dükkân sahiplerini tehdit ederek dükkânlarını yeniden kapattılar. Dükkânları kapattıran kadınlar hızlıca ortadan kayboldular. Hükümet yetkilileri birçok kez pazarı açmaya çalıştı ama Zeynep'in başını çektiği grup her seferinde ateşli silahlar, taşlar ve sopalarla pazara gelip burayı kapattılar.⁶¹ Zeynep Paşa ve arkadaşları, hükümetin zulmü sona eren kadar silahlı olarak ortaya çıktılar ve daha sonra saklanıyorlardı.⁶²

Zeynep Paşa ve arkadaşları pazarı kapattıktan sonra hemen ortadan kayboluyorlardı. Çünkü kimse bunların kimliklerini bilmiyordu. Bunun sebebi kadınların giyim tarzından kaynaklanıyordu. Çünkü çarşaf giyen kadınların kim oldukları bilinmiyordu. Kadınlara da saygı duyulduğundan çarşıya çıktıklarında insanların duyguları alevlendi ve durum kontrol edilemez bir hal aldı. Hatta giydikleri kıyafetten dolayı Zeynep Paşa ve arkadaşlarının erkek oldukları bile düşünülüyordu.⁶³ O dönemin erkekleri gibi kahvehanede nargile içen Zeynep Paşa, bu şekilde ismini duyurdu ve ülke de cesaretiyle anılmaya başladı.⁶⁴

Zeynep Paşa'nın Pazar'ı basması Tebrizli şairlerin mısralarına konu oldu. Tebrizli şair Kahraman Hatibi, Zeynep Paşa'nın pazarı kapatmasını mısralarında şu şekilde tasvir ediyordu:

“Koydu Zeynep Paşabazare kadem
Sağ elinde değnek, solda elem
Çün kadınlar bazarı basdı daşa
Kesrde çattı heber yeke başa...”⁶⁵

Tebriz ve Şiraz dışında Tahran'da da protestolar vardı. Şirket yetkilileri Tahran'a geldikten sonra İran mağlup bir ülkeymiş gibi halka kötü davranmaya başladılar. Hükümet yokmuş gibi valilere emirler verdiler. Şirketin rüşvet verdiği hükümet yetkilileri ise kendilerine yardım etmek için ellerinden geleni yaptılar.⁶⁶ Buradaki protestolarda da yine kadınlar vardı. Protestolar gittikçe büyüyünce Şah, protestocularla uzlaşmak istedi. Bu sebeple ekonomik sıkıntılardan şikâyet

60 Amu Zeynettini, *a.g.e.*, s. 71,

61 Arzu Ulumu Bayegi, “Zeynep Paşa ve Cenbeş-i Meşrute-i Havehan Tebriz”, *Himayeş-i Milli Ceygah ve Naşî Zenan der Modiriyet-i Cehadit*, 2013, s. 5. (<https://civilica.com/doc/558829/>) (erişim tarihi: 08.09.2023)

62 Kerim Tahirzade Behzad, *Kıyam-ı Azerbaycan der İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, İkbâl, Tahran 1363. s. 84-85.

63 *A.g.e.*, s. 84-85.

64 Nazim el-İslam Kermani, *Tarih-i Bidari İraniyan*, Emir Kebir, Tahran 1386, s. 69.

65 Nia, *a.g.e.*, s. 121.

66 Ali Reza Emini, *Tarih-i Revabit-i Harici İran ez Kajariye ta Sukut-ı Reza Şah*, 1335 Tahran, s. 141.

edenleri dinlemek üzere kendilerine bir yetkili göndererek taleplerini dinlemek istedi. Fakat vaziyet içerisinde çıkılamayacak durumdaydı. Nitekim protestoların öncüsü konumunda olan ulema, İran'daki din adamlarına mektuplar göndererek Şah'ı protesto etmelerini istediler.⁶⁷ Ulema, Nasıreddin Şah'ı eleştirdiği gibi tütün kullanımının haram olduğuna dair bir fetva yayınladı. Fetvaya göre, her ne şekilde olursa olsun tütün kullanımının 12 İmam'a karşı savaş açmak olduğu açıklandı.⁶⁸ Bu duruma sinirlenen Şah, Tahran'ın din adamlarından biri olan Mirza Muhammed Hasan Aştiyani'ye minberde nargile içmesini emretti. Aştiyani, bu emre uymadığı takdirde sürgün edilecekti. Bu haber İran'ın diğer vilayetlerinde büyük yankı uyandırdı. Kadından erkeğe, büyükten küçüğe Tahran halkı Aştiyani'yi destekledi.⁶⁹ Halk bunu engellemek için Mirza Şirazi'nin evine doğru giderek şu şiiri okudular: “*Ey gariplerin garibi, gidiyor efendimiz.*” Daha sonra kalabalık gittikçe büyüdü.⁷⁰ Üstelik bu haber İran halkı için önem arz eden Hazreti Fatıma'nın şehadet gününe denk geliyordu. İranlıların toplanarak yas tuttuğu bugünde Şah'ın aldığı bu karar halkı ayrıca galeyana getirdi.⁷¹

Kadınların önderlik ettiği bu harekette kadınlar önde erkekler arkada kalabalık bir kitle halinde Aştiyani'nin evinin önünde toplanmaya başladılar. Yüzlerini ve vücutlarının tüm bölgelerini Çarşaf ve peçe ile geleneksel İran örtüsüyle kapatan kadınlar, “*Ya Ali*” ya da “*Ya Hüseyin*” sloganları atıyorlardı. Kadınlar sebze meydanına vardıklarında açık olan bazı dükkânları da kapattılar.⁷² Bu sırada protestocular, emre itaat etmeyen esnafın dükkânlarını yağmaladılar. Kadınların başını çektiği kalabalık Erk meydanına doğru yürüdüler. Erkeklerin önünde yürüyen kadınların çığlıkları meydana vardıklarında çoğaldı. Nasıreddin Şah'a yüksek sesle küfredip şöyle diyorlardı: “*Ey kadın sıfatlı, ey başı eşarplı, ey dinsiz. Biz seni istemiyoruz*”. Erkekler de arada bir “*Ya Ali ya Hüseyin ya İmam-ı Azam*” diye bağıyorlardı.⁷³

Tütün tekeline isyan, İranlı kadınların topluma güç ve yeteneklerini ortaya koydu. Haremde yaşayan kadınlar da sessiz kalmadı ve bu tekele karşı çıktılar. Şah'a mektuplarda iltifat eden ve öven kadınlar, köylü düzeyinden ve kent cemaatinin seviyesinden hareme getirilen kadınlardı. Bu aynı zamanda harem içindeki kadınların toplumu anlamasını kolaylaştırıyordu. Bu da saray kadınlarının diğer insanlarla beraber tütün tekellerine karşı çıkmasına neden oldu.⁷⁴ Nitekim Şah'ın haremdeki bütün nargileler, hizmetçiler tarafından kırıldı. Kırılan nargilelerin, Şah'ın dikkatini çekmesi için onları kendisinin önüne koydular. Hatta protestoları Kraliçe Anis al-Davle'nin de desteklediği söyleniyordu. İddiaya göre Şah, odaya girdiğinde Kraliçe nargileleri hizmetçilere toplatıyordu. Şah, Kraliçe'ye neden nargileleri toplatıyorsun? diye sorduğunda Kraliçe Şah'a; nargilenin haram olduğunu söyledi. Nargilenin haram olduğunu sana kim söyledi? sorusuna ise

67 Yılmaz Karadeniz, “İran Batılılaşma Hareketinde Mirza Malkum Han'ın Rolü, (1833-1908)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta 2011, s. 107.

68 Ranin Kazimi, “The Tobacco Protest in Nineteenth Century Iran: The View from a Provincial Town”, *Journal of Persianate Studies*, S. 7, 2014. s. 266.

69 Nahidi Azer, *a.g.e.*, s. 42.

70 Cezani, *a.g.e.*, s. 83.

71 Mehmed Zencani, *Tahrir-i Tonbekü*, İntişarat-ı Enzeli, 1362, s. 184.

72 Teymuri, *a.g.e.* s. 152

73 Cezani, *a.g.e.*, s. 83.

74 Nahidi Azer, *a.g.e.*, s. 43.

Kraliçe; “*bana seni helal ettiren kişi söyledi*”⁷⁵ diyerek cevap verdi.

Protestolar devam ederken Şah, Veliht Kamran Mirza’yı, protestocularla konuşması için gönderdi. Kamran Mirza, sarayından çıksa da daha ağzından bir kelime çıkmadan protestocuların bağırma sesleri yükseldi. Kadınlar, sürgün edilmesi düşünülen din adamları lehine sloganlar atmaya devam ettiler. Bu sloganlar arasında “*Aman Allah ’ım, dinimizi yok etmesinler, din adamlarımızı kovmasınlar, bizim evlilik sözleşmelerimiz Avrupalılar tarafından imzalanmasın, ölüllerimizin Avrupalılar tarafından namaz kılınıp gömdürülmesini istiyorlar*” yer alıyordu. Veliht Kamran Mirza, halkı yatıştırmak için “*Bacılarım, Şah bana yabancıların kovulacaklarını hiçbir din adamının sürgün edilmeyeceğini*” diyerek sakinleştirmek istedi fakat hedefine ulaşamayan Mirza, kadınların çığlıkları arasında korkup bölgeden ayrıldı.⁷⁶ Daha sonra kadınlar, Şah Camii’sine doğru yürüdüler. Burada toplanan kadınlar protestolarına devam ettiler. Bu sırada Şah Camii imamı ve Şah’ın damadı Mir Seyit Zeynelabidin mihraba çıkmış protestoların sona ermesi için halka vaaz veriyordu. Vaazda halkı barışa davet ediyordu. Fakat protestocular kendisine küfürler edip minberden indirdiler. Bunun dışında Şah taraftarı birkaç kişi protestocuların saldırısına uğradılar. Ayrıca protestocu kadınlar, erkekler kadınlar gibi evde oturdukları takdirde kaybedilen haklarını savunmak için savaş meydanlarında olacaklarını söylüyorlardı.⁷⁷

Tütün protestoları Meşhed’de de vardı. Yine Meşhed’deki bir Camii önünde öğrenciler ve kadınların da olduğu grup Şah’ın imtiyazı geri çekmesini talep ettiler ancak buradaki protestolar, Şah güçlerinin tehditleri sebebiyle uzun sürmedi. Bu ayaklanma İran’ın büyük şehirleriyle sınırlı kalmadı diğer vilayetler hatta köylüler dahi destek verdiler. Protestocular, Tahran’a her gün tehdit telgrafları gönderdiler.⁷⁸

Tahran ve Tebriz’de protestolar devam ederken Şah, protestocular ile uzlaşmak istedi. Fakat bu da çare olmayınca Veliht’ın gözdesi Ağa Bala Han, Tebriz’de kadın ve erkek bütün göstericilere ateş açılması için Tebrizli Türk askerlere emir verdi fakat Türk askerler, âlimlere ve seyitlere ateş açılmaz diyerek bu emri reddettiler. Ağa Bala Han, mecburen kimseden izin almadan Velihtın askerlerine ateş açma emri verdi. Bu askerler, savunmasız halka ateş açtılar. Bu sırada yedi kişi öldü yirmi kişi de yaralandı. Bu durum halk arasındaki öfkeyi doruğa çıkardı. Bunun üzerine o gece sokağa çıkma yasağı ilan edilince Tahran’da yaşayan Avrupalıların bir kısmı giyimlerini değiştirerek vilayetten ya kaçtılar ya da saklandılar.⁷⁹

Protestocularla başa çıkamayacağını anlayan Şah, imtiyazın iptal edilmesi için Tütün Reji müdürü Ornstein ile görüşmesi için bir temsilci gönderdi. Temsilcinin görüştüğü Şirket, belirli tazminat ve ihracatın ellerinde kalması karşılığında bunun olabileceğini belirtti. Bu arada Mirza Hasan Aştiyani de imtiyazın iptal edilmesi için Şah’a mektup gönderdi. Bu mektup Şah’ın imtiyazı iptal etmesi gerektiği düşüncesine daha da yaklaştırdı. Aştiyani dışında başka âlimler de yine imtiyazın iptal edilmesi için Şah’a mektuplar gönderdiler.⁸⁰ Netice de Şah imtiyazı iptal

75 Teymuri, *a.g.e.*, s. 106-108

76 *a.g.e.*, s. 153

77 Alem ve Susen, *a.g.m.*, s. 4.

78 *A.g.m.*, s. 4.

79 Cezani, *a.g.e.*, s. 84-85.

80 “Tobacco Protest, Iran”, <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/tobacco-protest-iran> (erişim tarihi: 08.09.2023)

edeceğine dair bir bildiri yayınladı. Bunun üzerine protestocular, yatışmaya başladılar. İmtiyazın iptal edilmesi üzerine şirkete 500 bin sterlin tazminat ödendi. İran Devleti'ni zor duruma sokan bu miktar ödenerek Ocak 1892'de imtiyaz iptal edildi.⁸¹ Şah, imtiyazı iptal ettikten sonra temsilcilerini âlimlerin yanına göndererek tütün sözleşmesinin iptal edildiğini bildirdi. Âlimler sözleşmenin iptal edildiğinden emin olduktan sonra Mirza Hasan Şirazi'ye haber gönderdiler ve tütün ambargosu Şirazi tarafından kaldırıldı.⁸²

Sonuç

Batılı devletlerin XIX. yüzyıldan itibaren yönlerini Doğu'ya çevirmeleri bölgede büyük gelişmelerin yaşanmasına sebep oldu. İlk başlarda Rusya ile İran arasında yaşanan savaşlarda Rusya galip gelerek güneye inme fırsatını yakaladı. Rusya'nın güneye inmesi İngilizleri rahatsız etti. Çünkü İran, İngilizlerin Hindistan sömürgelerine giden yolu üzerindeydi. Bu durum İran üzerinde iki ülkenin rekabet etmesine sebep oldu. Bu rekabet neticesinde iki ülke İran üzerinde siyasi ve askeri nüfuz kurduktan sonra iktisadi imtiyazlar koparmaya çalıştılar. Kaçar Hanedanı'nın, siyasi ve iktisadi zayıflığı iki ülkenin imtiyaz koparmasına kolaylık sağladı. Bu imtiyazlar, zamanla İran pazarlarını olumsuz etkilediği gibi işsizliği de arttırdı. Nitekim ucuz mallar İran pazarlarına hâkim olmaya başladığı için ülkede yerli üretim azaldı ve işsizlik arttı. Bilhassa işsizlik, İranlıların Kafkasya, Hindistan ve Osmanlı topraklarına göç etmelerine sebep oldu. Göç eden işçiler, bu bölgelerdeki gelişmeleri İran'a taşıyarak adeta bir köprü vazifesi gördüler.

Rus ve İngilizlere verilen imtiyazlar yavaş yavaş halk arasında eleştirilmeye başlansa da Nasıreddin Şah, alınan borçlara karşılık imtiyaz vermeye devam etti. İran halkının uyanmasına sebep olan ve etkisi uzun süre devam eden imtiyaz ise İngilizlere verilen Tütün imtiyazı oldu. İran devrim tarihine "Tütün sorunu" olarak geçen bu olay, ülkede ulusalcı ayaklanmanın ilk adımı sayılır. Bu olayın ortaya çıkışı siyasi gelişmelere dayansa da sonraki süreçte yaşanacak olan daha büyük gelişmelerin alt yapısını oluşturdu. Nitekim ülkedeki özgürlük yanlılarının düşünceleri daha hızlı yayılmaya başladı. Bunun dışında bu olay İran halkının baskıya ve yabancı müdahalelerine karşı attığı önemli bir adım oldu. Bu olay halk arasındaki dayanışmayı daha da arttırdı.

Tütün olayları sırasında kadınların da bulunması birçok alanda yaşanan haksızlıkları reddederek siyasi alanda etkisiz olmadıklarını ve aynı zamanda farkındalık yaratma noktasında İran tarihinin büyük bir parçası olduklarını açıkça ispat etti. Ayrıca bu hareket otoriter despotizme, kadın haklarının ihlal edilmesine ve İranlı kadınların daha fazla izole edilmesine sebep olan her şeye karşı direnen ve onların evden çıkmasını ve topluma girmesini sağlayarak o çağın sosyal koşullarıyla tanıştırdı.

Kaynakça

"Tobacco Protest, Iran", <https://www.encyclopedia.com/history/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/tobacco-protest-iran> (erişim tarihi: 08.09.2023)

Afary, Janet, "Social Democracy and the Iranian Constitutional Revolution of 1906-11, A Century of Revolution Social Movements in Iran", (Editor: John Foran), *Social Movements, Protest, and Contention*, Vol. 2, Universty of Minnesota Press, Minneapolis, 1994, pp. 21-43.

81 Keskinliç, a.g.m. , s. 187-188

82 Cezani, a.g.e., s. 84-85.

Alem, Mehmet Reza ve Susen, Zehra Rezevi, “Berersi Nekş-i Zenan der Cenbeş-i Tonbekü”, *Feslname-i İlmi Pojoheşi Zen ve Ferheng*, Sal. 4, Şomar. 15, ss. 71-78.

Amu Zeynettini, Mecid Rıza Zad-ı, *Zeynep Paşa*, Ahter, Tebriz 2015.

Bayegi, Arzu Ulumu, “Zeynep Paşa ve Cenbeş-i Meşrute-i Havehan Tebriz”, *Himayeş-i Milli Ceyagah ve Nagşi Zenan der Modiriyet-i Cehadit*, 2013, s. 5. (<https://civilica.com/doc/558829/>) (erişim tarihi: 08.09.2023).

Behzad, Kerim Tahirzade, *Kıyam-ı Azerbaycan der İnkılab-ı Meşrutiyet-i İran*, İkbâl, Tehran 1363.

Blaga, Rafael, *İran Halkları El Kitabı*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 1997.

Browne, Sir Edward, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge 1910.

Cezani, Bijan, *İran Meşrutiyet Devrimi (1906-1911)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

Curzon, George Nathaniel, *Persia and The Persian Question I, Elibron Classics Series*, London 2005.

Dilbar, Gad G., “Qajar Dynasty- Big Merchants in The Late Qajar Period”, *Encyclopedia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/qajar-big-merchants> (erişim tarihi: 08.09.2023)

Djalili, Mohammad Reza ve Kellner, Thierry, *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, Çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Emini, Ali Reza, *Tarih-i Revabit-i Harici İran ez Kajariye ta Sukut-ı Reza Şah*, Tahran 1335.

Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze...*, Çev: Fethi Aytuna, İnkılap Yayınevi, İstanbul 2005.

Gocheleishvili, Lago, “Georgian Sources on the Iranian Constitutional Revolution (1905-1911): Sergo Gamdlishvili's Memoirs of the Gilan Resistance”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 17, No. 4, 1985, pp. 443-462.

Hakimian, Hassan, “Wage Labor and Migration: Persian Workers in Southern Russia, 1880-1914”. *International Journal of Middle East Studies*, Vol.17, 1985, pp: 443 462.

Issawi, Charles, “Iranian Trade, 1800-1914”, *Iranian Studies*, Vol. 16, No. 3/4, 1983, pp. 229-241.

Jones, Geoffrey, “The Imperial Bank of Iran and Iranian Economic Development, 1890-1952”, *London School of Economic Businrss and Economic History*, Vol. 16, 1987, ss. 69-80.

Karadeniz, Yılmaz, “İran Batılılaşma Hareketinde Mirza Malkum Han'ın Rolü, (1833-1908)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 23, Isparta 2011, ss. 103-111.

Karadeniz, Yılmaz, “İran'da Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah Dönemlerinde İngiltere ve Rusya'ya Verilen İmtiyazlar (1848-1906)”, *Asia Minor Studies*, C. 7, S. 2, ss. 231-243.

Karadeniz, Yılmaz, *Islahat Görünümlü İngiliz İşgalinin Safhaları-İran Örneği 1800-1925*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

Karamali, Akram- KHAZAEİ, Sahamuddin-RAHMATİ, Mohsen, “Güneşenasi Eterazha-yı Zenan der Asr-i Nasırı (1264-1313K)”, *Tarih-i İran*, Devre. 15, Şomar. 1, Bahar ve Tabestan,

1401, ss. 245-262.

Kazimi, Ranin, "The Tobacco Protest in Nineteenth Century Iran: The View from a Provincial Town", *Journal of Persianate Studies*, Vol. 7, 2014, ss. 251-295.

Keddie, Nikki R., Amanat, Mehrdad, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", *The Cambridge History of Iran From Nadir Shah to The Islamic Republic*, Vol. 7, Cambridge University Press 2008, ss. 174-213.

Keddie, Nikki R., *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Press, New Haven London 2006.

Keddie, Nikki R., *Natayeje Engelabe İran*, Çev. M. Haghigatkah, Ghoghnoos, Tehran 2005.

Keddie, Nikki R., *Religion and Rebellion in Iran: The Tobacco Protest of 1891-1892*, London 1966.

Kermani, Nazim el-İslam, *Tarih-i Bidari İraniyan*, Emir Kebir, Tahran 1386.

Keskinkılıç, Erdoğan, "İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün imtiyazı ve Tepkiler", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8(1), 2013, ss. 175-192.

Kesrevi, Ahmed, *İran Meşrutiyet Tarihi*, Çev: Mehdi Kamruz-Hamit Zafer Kars, Kaynak Yayınları, İstanbul 2021.

Lambton, Ann K. S., "The Tobacco Regie: Prelude to Revolution I", *Studia Islamica*, No. 22 1969, pp. 119-157.

Lambton, Ann K. S., *İran Asr-ı Kajar*, Çev: Simin Fasihi, Meşhed, 1375.

Motazed, K.H., *Siasato Haramsara: Zen der Asr-i Kajar*, Elmi, Tehran 2000.

Nahidi Azer, Abdül Hüseyin, *Zenan İran der Jonbeşe Meşrute*, Ehya, Tebriz, 1981.

Nia, Samet Serdari, *Tebriz der Nehzet-i Tonbeku*, Aşına, Tebriz 1998.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Şiraz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 2014.

Rızayev, A. E., *Azerbaycan Tarihi XIX-XX. Asırların Evveli*, Ali Mektebler Üçün Mühazire Kursu, Bakı Universite Yayınevi, 2010.

Sarıkaya, Yalçın, *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2008.

Seyf, İsa, *İran'da Meşrutiyet 1906*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1960.

Teymuri, İbrahim, *Tahrim-i Tonbekü, Evvelin-i Mukavemet-i Menfi der İran*, Tehran 1328.

Yeşilot, Okan, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 36, 2008, ss. 187-199.

Zencani, Mehmed, *Tahrim-i Tonbekü, İntişarat-ı Enzeli*, 1362.

Tarih & Gelecek Dergisi

Journal of History & Future

Prof. Dr.
Taner ASLANAksaray Üniversitesi Tarih Bölümü
taneraslan@aksaray.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8207-3224>

Eser Geçmişi / Article Past: 18/10/2023 23/11/2023

Başvuruda bulundu. / Applied
Kabul edildi. / Accepted

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1378126>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Marsilya’da Kurulan Bir Ermeni Cemiyeti: “Ermeni Vatandaş Cemiyeti”

An Armenian Society Founded in Marseille “Armenian Citizens Society” an Armenian Society Founded in Marseille

Öz

İstanbul’da 1848 tarihinde dünyaya gelen Mıgırdıç Portugalyan muhtelif Ermeni okullarında okuduktan sonra Tokat ve Van’da Ermeni okullarında görev yapmıştır. Van’a görevlendirildikten sonra Ermeni gençlerinin ihtilalci yetişmelerinde rol oynamıştır. Van’da yürüttüğü menfi faaliyetler sonucu yakalanacağını anlayınca İstanbul’a oradan da Marsilya’ya kaçmıştır. Burada babasından kalan mirasla bir matbaa ve Armenia adında bir gazete çıkartmıştır. Bu matbaa ve gazetede basılan beyannameler ve kitapçıklarla Ermeni halkını Osmanlı Devleti’ne karşı kışkırtarak isyana teşvik etmiştir. Cemiyet ve komite kurmada oldukça mahir olan Portugalyan burada da boş durmayarak Ermeni Vatandaş Cemiyeti’ni kurmuştur. Çalışmada söz konusu cemiyetin nizamnamesi ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Mıgırdıç Portugalyan, Ermeni Vatandaş Cemiyeti, Ermeni,

Abstract

Born in Istanbul in 1848, Mıgırdıç Portugalyan studied in various Armenian schools and then worked in Armenian schools in Tokat and Van. After being assigned to Van, he played a role in the revolutionary upbringing of Armenian youth. When he realized that he would be caught as a result of his negative activities in Van, he fled to Istanbul and then to Marseille. Here, with the inheritance he inherited from his father, he opened a printing house and a newspaper called Armenia. He was inciting the Armenian people to rebel against the Ottoman Empire with the declarations and booklets printed in this printing house and newspaper. Portugalyan, who was very adept at establishing societies and committees, did not remain idle here and founded the Armenian Citizens’ Association. In the study, the regulations of the society in question will be discussed.

Key words: Mıgırdıç Portugalyan, Armenian Citizens, Association, Armenian,

ATIF: ASLAN, Taner, “Marsilya’da Kurulan Bir Ermeni Cemiyeti: “Ermeni Vatandaş Cemiyeti””, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/4 (Aralık 2023), s. (730-745)

CITE: ASLAN, Taner, “An Armenian Society Founded in Marseille “Armenian Citizens Society” an Armenian Society Founded in Marseille”, *Journal of History and Future*, 9/4 (December 2023), pp. (730-745)

GİRİŞ

Ortaya koyduğu kültür ve medeniyetin bir neticesi olarak her türlü münasebetin adil prensipler çerçevesinde yürütüldüğü Osmanlı Devleti'nde bütün unsurlar¹, vicdani murakebe ile adalet ve müsavata dayalı bir idarenin gölgesinde yaşama hakkına sahip olmuşlardır². Bu unsurlar arasında her türlü sosyal, dini ve kültürel serbestliği elde ederek,³ millet-i sadıka olarak tavsif edilmiş olan Ermeniler, Berlin Antlaşmasının 61. Maddesine istinaden Avrupalı devletlerce (İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya başta olmak üzere) uluslararası siyasetin bir konusu haline getirilmişlerdir⁴. Bundan mülhem Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen Avrupalı devletlerin ortaya koyduğu şark meselesinin bir aparatı olarak⁵ meydana getirilen Ermeni meselesi, Avrupalı devletlerin teşvik, himaye ve destekleriyle ortaya çıkan yapay, zorlama bir mesele halini almıştır⁶. Ermeniler için ulusal hale getirilen bu mesele, Avrupalı devletlerin himayesi, Ermenilerin kurdukları cemiyetlere meşruiyet tanımaları, varlık alanı oluşturmaları, faaliyetlerini rahatlıkla sürdürmelerine siyasi destek sağlamaları şeklinde gelişme göstermiştir.

Bağımsızlık ya da Bulgaristan Prenslığına benzer özerk bir yapı kurabilmek hayal ve hülyasını hayata geçirebilmek maksadıyla Ermeni cismani ve ruhani önderler başta olmak üzere Ermeniler, birtakım komite, cemiyet ve bu maksada hizmet için okullar kurmuşlardır. Özellikle cemiyetler buna matuf bir sosyal organizasyon şeklinde teşkilat oluşturma gayreti içerisinde olmuşlardır. Umumiyetle Ermeniler arasında yardım ve dayanışmayı artırmayı hedeflediklerini nizamnamelerinde belirtiyor olsalar da faaliyetlerine dair arşiv kayıtlarından politik ve ayrılıkçı Ermeni zihniyetinin oluşumuna ve gelişimine destek verdiklerine dair güçlü kanıtlar görülmektedir. Yurt içi ve dışında kurulan hayır ya da yardımlaşma cemiyetleri Ermenileri kültürel, sosyal ve maddi açıdan desteklemek⁷ başta olmak üzere eğitim ve öğretim kanalıyla Ermenilerin milli hislerini uyandırarak ihtilal fikirleriyle yetişmelerini sağlamayı amaçladıkları faaliyetlerinden takip edilebilmektedir. Yardım cemiyetleriyle ihtiyaç halindeki insanların telkinlere daha müsait olmaları durumu göz önünde bulundurulduğunda⁸, söz konusu yardım cemiyetleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Marsilya'da Mıgırđıç Portugalyan tarafından kurulmuş olan Ermeni Vatandaş Cemiyeti kurucusunun himayesi altında gelişme göstermiş, onun kişiliği ve

1 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (İstanbul: Risale, 2006), 24.

2 Bayram Kodaman, "II. Abdülhamit ve Kürtler - Ermeniler," *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDU) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, (Mayıs 2010): 132.

3 Recep Cengiz, "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Cilt 4 (Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009): 10; Halil Erdoğan Cengiz, *İngiliz-Ermeni İttifakı* (İstanbul: Paraf Yayınları, 2010), 164.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (BOA, Y.PRK.A.), 1-109/1, 2.

5 Recep Karacakaya, *Türk kamuoyu ve Ermeni meselesi, 1908-1923* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005), 37.

6 Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", *Türk Kültürü*, Sayı 219 (Mart-Nisan 1981):240-242.

7 Azmi Süslü vd., *Türk Tarihinde Ermeniler* (Ankara: Württemberg Türk Dernekleri Koordinasyonu, 2001), 167.

8 Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 66.

politik zihninin bir ürünü olarak faaliyette bulunmuştur. Çalışmanın konusunu söz konusu cemiyet nizamnamesi oluşturmuştur.

1. Ermeni Vatandaş Cemiyeti'nin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nin politik, ekonomik, askeri ve idari problemlerinin artarak devam ettiği 19. Yüzyılın başlarından itibaren bunu fırsat bilen ve Avrupa'daki milliyetçilik fikrinden etkilenen, Avrupalı devletlerin dini, siyasi ve ekonomik saiklerle Osmanlı gayrimüslimlerini isyana teşvik ve himaye etmesinden faydalanan özellikle Balkan ulusları isyan ederek, devleti içerde ve dışarda politik, askeri ve idari bakımdan zor bir duruma sokmuşlardır⁹. Balkan gayrimüslimlerinin isyanları ve elde ettikleri muhtariyetler Ermenilerde de buna benzer bir düşünce oluşturmuştur. Ermeniler bu maksada ulaşabilmek amacıyla cemiyetler teşkil etmişlerdir¹⁰. Birçok ilmi çalışmada Ermeni cemiyetleri ve komitelerine dair tafsilatlı bilgilerin verilmesinden dolayı burada söyleneni ve bilineni tekrar etmeyeceğiz¹¹.

Osmanlı arşiv kayıtlarında Ermeni komitelerinin muhrik-i aslisi¹² olarak tavsif edilen Ermeni Vatandaş Cemiyeti'nin kurucusu Mıgırdiç Portugalyan Ermeni ulusunun milli bilinç kazanması için mücadele etmiştir. Özellikle ihtilal ve isyan yoluyla bağımsızlık ya da özerklik elde etmesini sağlayacak yolun organize yapılarla gerçekleştirilebileceğine inanmaktaydı. Bundan dolayı cemiyetler ve komitelerin kurulmasında fikri ve zihni alt yapının oluşumuna destek vermiştir. Gerek eğitimci yönü gerekse yönetici olarak gösterdiği başarıları ve yetenekleri onu Ermeni dünyasının önemli isimlerinden biri haline getirmiştir. Bu durum Ermeni ruhani ve cismanilerinin gözünden kaçmamış, bilgi ve yeteneklerini Ermenilerin eğitim standardını yükseltmek için kullanma fırsatı verilerek, Tokat'a öğretmen olarak görevlendirilme teklifini kabul ederek, Ermenilerin eğitimi için çalışmıştır.

Ermeni halkının eğitimsel gelişimiyle kişisel ilgisi ona farklı görevlerin yolunu açmıştır. Ortaya koyduğu çalışmalarıyla takdir toplayan Portugalyan'ın yıkıcı Ermeni cemiyetlerinin kuruluşunda önemli etkisi olmuştur. Bu bağlamda cemiyet faaliyetlerine Tokat'ta iken başlamıştır. Burada Fedakarlar Cemiyeti'ni kurmuştur (1869). Pazar günleri Türkçe konuşan Ermenilere Ermenice öğretmek için kurslar düzenlemiş, böylece Ermeni dilini öğrenmeye teşvik etmiştir. Ermeniler arasında da yoğun bir ilgiyle karşılanan bu kurslarla amacına ulaşan Portugalyan'ın çalışmaları ve yetenekleri Ermeni liderlerce takdirle karşılanmış, o dönem Ermeni Patriği olan Mıgırdiç Hrimyan Tokat Fedakar Cemiyeti'ne tebrik mesajı göndermiştir. Patriğin bu mesajından Tokat'ın Ermeni halkı da son derece memnun olmuştur. Patriğin göndermiş olduğu mesajla birlikte Ermeniler, Tokat Fedakar

9 Mim Kemal Öke, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2003), 15.

10 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 1976), 421.

11 Bu çalışmalara örnek olarak; *Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi : İ'lân-ı Meşrûtiyet'ten evvel ve sonra* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332); *Ermeni Komiteleri (1891-1895)* (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001); Ercan Karakoç, *Ermeni Komiteleri ve Terörü* (Ankara: Kütür Sanat Yayıncılık, 2009); Samiha Ayverdi, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005); Deniz Saraç (ed), *Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü : Hınçak ve Taşnak'tan Asala ve JCAG-ARA'ya* (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009); Jean-Louis Mattei, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri* (Ankara: Bilgi, 2008).

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dahiliye (BOA, İ.DH.), 1274-100249.

Cemiyeti'nin faaliyetlerine daha fazla destek sağlamaya çalışmışlardır¹³.

Portugalyan daha önce de Van'da bulunduğu sıralarda 1880 tarihinde gizli olarak Ermeni Yurttaşlar Birliği Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu gizli örgüt Portugalyan'ın yetiştirdiği ihtilalci gençler tarafından kurulan Armenekan Komitesi'nin de fikri ve zihni alt yapısını oluşturmuş onun temelini teşkil etmiştir¹⁴. Portugalyan 1885 tarihinde Van'da ihtilal fikirleri yaymak ve ihtilal cemiyet ve komiteleri kurmak ve kuruluşunu sağlayarak birçok hadisenin vuku bulmasında ve bölgede iç karışıklıkların ve terörist faaliyetlerin çıkmasında rolü olmasından dolayı hakkında yapılan tahkikattan ötürü Marsilya'ya kaçmış, yıkıcı ve bölücü faaliyetlerini burada da devam ettirmiştir¹⁵.

Marsilya hatırı sayılır Ermeni nüfusunun olduğu bir Fransız şehriydi. Ancak buradaki Ermeniler umumiyetle Osmanlı tebaasıydı ve ticaretle meşgul oluyorlardı. Babasından kalan servetle Marsilya'da bir matbaa kurmuş ve Armenia adıyla maruf bir gazete çıkartmıştır. Bu gazete onun kurmuş olduğu cemiyetin bir nevi yayın organı şeklindeydi. Portugalyan aynı zamanda Londra'da kurulmuş olan Ermeni Cemiyeti ile de yakın ilişki içerisinde olmakla kalmamış onun kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. Gizli komite kurmada oldukça mahir olan Portugalyan Marsilya'da 1889 tarihinde Ermeni Vatandaş Cemiyeti'ni kurmuştur. Cemiyet diğer Ermeni cemiyetleriyle özellikle de Londra'da Ermeni Vatandaş Cemiyeti ile de ilişkiler içerisinde olmuştur.

Osmanlı idarecileri, Cemiyetin varlığından Mıgırdiç Oharaf'un posta ile kendisine gönderilen bir risaleyi Osmanlı makamlarına bildirmesi üzerine haberdar olmuşlardır. Cemiyetin nizamnamesi Portugalyan'ın Marsilya'da kurduğu matbaada basılmıştır¹⁶. Portugalyan, nizamnameyi Cemiyet üyelerine ve muhtelif ülkelerde ikamet eden Ermenilere posta yoluyla göndermekteydi. Bu yolla hem cemiyet ve faaliyetlerinden Ermenilerin haberdar olması sağlanacak hem de cemiyete üye ve finansman desteği elde edilebilecekti. Osmanlı makamları cemiyetten bir Ermeni'nin kendisine posta ile gelen evrakı teslim etmesiyle haberdar olmuştur. Romanya'nın Besarabya bölgesinde yaşayan Mıgırdiç Oharof, (Romanya uyruklu bir Ermeni) posta yoluyla kendisine gelen nizamnameyi Romanya Şehbenderine iletmiştir. Şehbender nizamnamenin Osmanlı Devleti aleyhine hasımane kaleme alınmış bölücü bir metin olmasından dolayı durumu Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir¹⁷.

2. Ermeni Vatandaş Cemiyeti'nin Teşkilat Yapısı

Ermeni Vatandaş Cemiyeti'nin başkanlığında Mıgırdiç Portugalyan bulunmaktaydı. Cemiyetin örgütsel yapısını ve maksadını Portugalyan'ın hazırladığı anlaşılmaktadır. Cemiyeti kendisinin tespit ve tayin ettiği kurallar çerçevesinde yönettiği söylenebilir. Öte

13 Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*. (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963), 91.

14 Antranik Çelebyan, *Antranik Paşa*, Çev.Mariam Arpi- Nairi Arek (İstanbul: Peri Yayınları, 2003), 43.

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA, DH.ŞFR.), 127-122 .

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.), 748-29/1.

17 BOA, A.MKT.MHM., 748-29/1.

yandan Mattei'nin "*Portukalyan çok gizli dernekler kurmakta usta olmuştu*" ifadesi onun cemiyet kurma ve idare etmede mahir olduğu ve daha önce kurduğu cemiyetlerin de buna delil olduğu ileri sürülebilir. Portugalyan kurduğu cemiyeti tekeline almıştı. Zira cemiyetin başkan yardımcılarını seçme hakkı başkana verilmiştir. "*Müdür istediği eşhasdan iki müşavir intihâb eyler ve iki müşavir azâ-yı dahi meclis –i umumi nasb eder.*"¹⁸ Nizamnameye göre müdür her şeyden sorumlu olacaktı. Cemiyetin başkanı ve yardımcılarının isimleri gizli tutulmayacaktı. Diğer üyelerin isimlerinin açıklanması mecburi tutulmamıştır. Yardımcıların görevlerini başkan belirleyecekti. Cemiyetin bir meclisi olacak ve beş kişiden oluşacaktı. Seçilecek meclis üyelerinin herhangi bir ülkede ikameti mecburi tutulmamış, başkanla mektup yoluyla haberleşebileceği belirtilmiştir. Bunun cemiyetin yaygınlaşması için düşünüldüğü söylenebilir. Müdürdan başka diğer üyelerin istifa edebilecekleri söz konusu iken müdürün 7 seneden önce istifa edemeyeceği mecbur tutulmuştur. 7 yıldan önce başkanlıktan ayrılma isteği başkana bırakılmış onun onayı da üyelerin onayı ile gerçekleşmiştir.

Cemiyete üye olmada mezhebe bakılmaksızın sadece cemiyet nizamnamesine uyulması yeterli görülmüştür. Üyeler cemiyetin masraflarının karşılanması için üyelik ücretine tabi tutulmuşlardır. Her üye farklı üyelik ücreti ödeyecekti. Birinciler 50 frank, ikinciler 25 frank, üçüncüler ise 20 franktan aşağı ödeyebileceklerdi. Bunlar yıllık olarak verilecekti. Cemiyete üye olarak kabul edilenlerin peşin olarak 5 Frank vermeleri mecburi idi. Vergisini vermeyen üyeler ise meclis-i umumice cemiyetten çıkarılırdı. Aza seçiminde özellikle üye olanların tavsiye ettikleri kişilerin üye olmaları tercih ediliyordu. Zira Ermeni cemiyetlerine ve komitelerine üye olabilmek oldukça zordu¹⁹. Cemiyete hizmetleri fevkalade olanlar ile 500 frank verenler fahri üyeliğe kabul olunmaktaydılar. Melis-i Umumi yılda bir defa toplanırdı. Toplantıda cemiyetin ahvalı, masrafları ve icraatlarına dair hususlar ele alınırdı. Her üye görüşlerini söyleme hakkına sahipti.

3. Ermeni Vatandaş Cemiyeti'nin Maksadı

Cemiyetin maksadı Portugalyan'ın şahsiyeti ve fikirleriyle ve eylemsel planlarıyla ortaya çıkmış olduğundan, onun daha önceki menfi faaliyetleri takip edildiğinde daha iyi anlaşılır. Cemiyet nizamnamesini hazırlarken de daha önceki tecrübelerini, bilgi birikimlerini elde ettiği sonuçlara bakarak ve değerlendirerek hazırladığı söylenebilir. Portugalyan'ın Marsilya'ya gelişi Anadolu'da çalıştığı Ermeni Okulu başta olmak üzere kurduğu ya da onun fikir ve eylemlerinden etkilenen Ermeni gençlerinin oluşturduğu komitelerle çok sayıda olayların meydana gelmesinde rol oynadığını arşiv kayıtlarından takip edebilmekteyiz. Onun ihtilalci fikirleri daha ileri taşınmasında ve cemiyet yapılanmalarında iki önemli isimin tesirinde kalmış ve desteğini görmüştür.

Sabık Ermeni Patriği Mıgırđıç Hrimyan ve Tiflis'te Rus Ermeni lideri Türk düşmanı Krikor Ardzruni'nin onun ihtilalci yapıda daha ileri düzeye gelmesinde çok tesirleri olmuştur. Mıgırđıç Hrimyan özel bir görevle Ermeni Patriği Nerses Varjabedian tarafından

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret Mektubü Kalemi Mühimme Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.), 748-29/3.

19 Jean-Louis Mattei, "Mıgırđıç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlmliğa)" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 42, (2012): 60.

1879 tarihinde Vaspuragan Ermenilerinin dini lideri sıfatıyla Van Vilayeti'ne atanmıştır. Onun Van'a gelmesinden sonra vilayette komitacılık faaliyetlerinde kayda değer artış olmuştur²⁰. Hrimyan'la Portugalyan'ın aynı zihni zeminde buluşması patrik olduğu dönemde Portugalyan'ın Tokat'taki faaliyetiyle gerçekleşmiştir. Portugalyan'ın kurduğu cemiyet ve faaliyetlerinden memnuniyet duymuş olan Hrimyan cemiyeti ve Portugalyan'a bir tebrik mesajı göndermiştir. Bu Portugalyan'ın Ermeni cemaati arasında popülaritesini artırmış bundan sonraki mesleki ve politik hayatına büyük tesiri olmuştur. Portugalyan Ermenistan'ın bağımsızlığı ve Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne karşı çıkan yıkıcı ve ihtilalci bir düşünceye sahipti²¹.

Krikor Ardzruni ile Tiflis'te görüşmesi onu daha ihtilalci karaktere büründürmüştür. Onun yardımlarıyla Van'a döndükten sonra öğretmen okulu kurmuştur. Hrimyan'dan öğrendiği vatana doğru teorisini uygulamaya koymuştur²². Bu öğretileri onun Van'da ihtilalci gençlerin yetiştirilmesinde kullandığı gibi, bu öğretiyi Marsilya'ya taşıyacak ve orada çıkarttığı gazete ve kurduğu cemiyet vasıtasıyla sürdürecektir. Cemiyet nizamnamesinin, "Maksad ve Tedâbir" başlığı altında maksadı şu şekilde yer almakta "*Vatandaş Cemiyetinin maksadı Devlet-i Aliyye'nin zir-i idaresinde bulunan Ermenistan kıtasındaki Ermeniler hakkında hâl ve mevki'-i münâsib suretde ıslâhât icrasından ibâretidir.*" devamında ise Ermenilerin tek isteğinin kendilerini idare etme arzusu olduğu belirtilmektedir. Ermenistan'ın bağımsızlığını elde etme istek ve hedeflerini ortaya koymaktadır.

Portugalyan nizamname aracılığıyla bütün Ermenilerin Ermenistan'ın bağımsızlığı için birleşmelerini ve çalışmalarını istemektedir. Ona göre Dağınık ve sistematikten yoksunluğun birleşmenin önündeki en büyük engeldi. Bu yüzden birleşmeye ve birlikte hareket etmeye çok ihtiyacın olduğunu belirtmektedir. Devamla "*Mademki kardeşlerimiz bir nev' arzusıyla meşhunundur elbirliğiyle iş görmeliyiz çünkü kudret ve kuvvet ittihad ile hasıl olur.*" denilerek birleşmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Daha da ileri giderek Ermenistan'a bağımsızlığın yolunun birleşmek ve Türkleri öldürmekten geçtiğini söylemektedir. Bu durum Tiflis'te Türk düşmanıya ve Hrimyan'ın vatan uğrunda teorisiyle oldukça örtüşmektedir.

Cemiyet hareket ve çalışmada birleşmeyi teşvik etmektedir, birlik olmadan birlikte hareket etmeden bir netice elde edilmesinin imkansız olduğuna inanmaktadır. Birleşmenin temininde milliyet, vatan fikrinin önemli rol oynayacağı kanaatindedir, bunun için Ermeni milliyetperver ve vatanperver duygularının güçlendirilmesinin önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle ismini vatanperver olarak tavsif etmesi de bunu ortaya koymaktadır.

Cemiyetin maksada ulaşmak için en etkin kullandığı vasıta propaganda idi. Cemiyetin maksadı Portugalyan'ın kurduğu Armenia gazetesi ile yayılmaktaydı. Bu nedenle faal propaganda faaliyetleri yürütmüş, faaliyet sahası ise Anadolu coğrafyası olmuştur. Psikolojik vasıtaları harekete geçirmede de mahir olan Portugalyan, amaçlarına ulaşmak için Ermenileri mağdur göstermek suretiyle Batılı devletlerin müdahalesini sağlayarak

20 Çelebyan, *Antranik Paşa*, 43.

21 Mattei, "Mıgırđıç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi", 49.

22 Mattei, "Mıgırđıç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi", 53.

Ermenistan'ın bağımsızlığının yolunu açmayı hedeflemektedir²³. Ermenilerin milli duyguları tahrik edilmek suretiyle bir Ermeni sorunu oluşturma gayreti içinde olmuştur. Nizamnamenin girişinde Ermenilerin kendilerini yönetme hakkına kavuşmalarının sağlanmasına yer verilmiştir.

4. Mıgırđıç Portugalyan'ın Marsilya'daki Faaliyetleri

Mıgırđıç Portugalyan Osmanlı Devleti'nin vilayet-i sitte olarak tavsif edilen vilayetlerinde bağımsız bir Ermenistan vücuda getirme emelinde idi. Bu düşüncesi ile sabık Ermeni patriği Mıgırđıç Hrimyan'ın Vatana doğru/Vatana dönüş felsefesi²⁴ birleşerek Portugalyan'da ihtilalci bir karaktere dönüşmüştür. Van vilayetinde bulunduğu dönemlerde kurduğu okulda verdiği eğitim Ermeni milliyetçiliği ve ihtilaline yöneliktir²⁵. Yine kuruluşunda yer alan cemiyetler²⁶ ve onun yetiştirdiği talebelerinin kurdukları komitelerde isyancı bir nitelikteydi. Van'da süregelen Ermeni olaylarının muhrik-i aslisi olduğu tahkikatlarda ortaya konan Portugalyan İstanbul'a giderek oradan da Marsilya'ya kaçmıştır²⁷. Burada babasından kalan servetle bir matbaa ve gazete kurmuştur²⁸. Basılan ve Ermenileri isyâna hazırlayan kitap ve beyannameler gizlice Osmanlı Devleti'ne posta yoluyla gönderiliyor, evlere dağıtılıyordu²⁹. Portugalyan ihtilalci fikirlerini bu gazete aracılığıyla duyurmayı sürdürmüştür. Özellikle gazeteyi posta yoluyla abone olan okuyucularına gizlice göndermekteydi. Burada bulunan ve ticaretle uğraşan Osmanlı vatandaşları Ermenileri ihtilalci düşüncesine dahil etmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Osmanlı makamları onun Marsilya'daki faaliyetleri ile gazetesini yakın takibe almış, gazetesinin yurda sokulmaması için gerekli tedbirleri almış, gazetenin içeriğinden haberdar olunmak için abone olunmuştur³⁰. Onun Marsilya'da Osmanlı Devleti aleyhinde yürüttüğü faaliyetleri önlemek için Paris sefreti Fransa hükümeti nezdinde diplomatik ilişki kurarak onun faaliyetlerinin durdurularak Fransa'dan tard ve tedib edilmesini sağlamaya yönelik girişimlerde bulunmuştur.³¹ Gazetenin birçok nüshasına rastlanılmış ve gereken yapılmıştır³².

23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (BOA HR.TO.), 342-132.

24 Mattei, "Mıgırđıç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi", 50.

25 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Mektubi Kalemi (BOA, DH.MKT.), 1346-77; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Askeri (BOA, Y. PRK. ASK), 37-35.

26 Çelebyan, *Antranik Paşa*, 43.

27 Mehmet, Kanar, *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra* (İstanbul: Der Yayınları, 2001), 16.

28 Mattei, "Mıgırđıç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi", 57.

29 "Bir Ermeni Tarihçisinin İfşaatı: Ermeni Komitacıları Kürtleri Nasıl İmha Etmişlerdi?", *Tarih Dünyası*, Cilt 1, Sayı 1, (17 Eylül 1953), 161.

30 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Londra Sefreti (BOA, HR.,SFR.3), 362-1.

31 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO), 6-389, 6 Mayıs 1308; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO), 9-640

32 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (BOA, Y.PRK.PT.), 9-76.

5. Ermeni Vatandaş Cemiyeti Nizamnamesi

(1) Maksad ve Tedâbir

Vatandaş Cemiyetinin maksadı Devlet-i Aliyye'nin zir-i idaresinde bulunan Ermenistan kıtasındaki Ermeniler hakkında hâl ve mevki'-i münâsib suretde ıslâhât icrasından ibârettdir. Ermenilerin arzu etdikleri şey mücerred kendülerini idare etmektir. Çünkü hürriyet olmayınca Ermenistan hâll-i harabiyetden halâs olamaz. Ermenistan'ın harabiyesine sebep serbestiyete malik olmamaktır. Vatandaş Cemiyeti maksad-ı usulü için mümkün-i hürriyet esbâb-ı münâsebe tedârik edib icâb-ı vakit ve hâle göre istihsâl-i hürriyet ve efrâd-ı milletin iktidâr peyda edebilmesine çalışacaktır. Cemiyet ilan-ı neşriyâtın lazımgelen mahallere mürâcaât eylemek ve vatanın hürriyet ve serbestiyetini istihsâle çalışanlara gayret vermek vazifesiyle mükelleftir. Cemiyetin bir gazetesi olacak ve bu gazete havâdisat-ı adiyeden başka umuma aid hususâtı neşreleyecek ve Ermeniler ahvallerinden dahi bahis bile Ermeniler beyninde hamiyet-i vataniyye ya neşr ü tamime çalışacaktır.

İdare

İş bu cemiyetin bir müdürü olacağından ismi ilan kılınacaktır. Müdür istediği eşhasdan iki müşavir intihâb eyler ve iki müşavir azâ-yı dahi meclis -i umumi nasb eder. Müdür bunların ifa eyleyecekleri hidemâtı tayin edecektir. Müdür her şeyden mesuldür. İdarenin diğer azalarının esamisinin ilanı mecbûrî değildir. Meclis-i idare beş kişiden mürekkeb ise de bunların bir memlekette bulunmaları lazım gelmez bunlar müdür ile mektuplaşabilirler. İdare meclisine de bir defa meclis-i umumiye mazbatasını takdim eder. Müdürdün başka diğer aza istifa edebilirlerse de müdür yedi seneden evvel işten çekilemez. İstifa eden azalar intihâb olunabilirler müdür yedi seneden evvel mecburiyet mutlaka görür ise istifâ eder. Ve bunun istifası azanın reyiyle icrâ olunur.

(2)

Meclis-i Umûmî

Cemiyetin irâd ve masrafını tedkîk için senede bir defa Meclis-i Umûmî akd-ı ictima' bir de cemiyetin ahvalini tahkik ve lazımgelen icrâatı teklif ve aza kabul ve nizâmnameyi icab eden ıslâhâtı idhâl ile sahib-i rey olan aza Meclis-i Umûmîye dahil olur. Herkes mütalaa ve mülâhazatını işar eder. Veyahut bizzat mübâheseye girer.

Şirket

Ermeni milletinden olduğu halde herhangi mezhebden olur ise olsun herkes cemiyetin nizamnamesine riayet etmek şartıyla aza kabul olunur cemiyet azasının verecekleri iane evvel münkasımdır. Birinci gayretkeş aza bunlar senevî elli frank ikinci muâmelâtda bulunan aza bunlar senevî yirmi frank üçüncü takım yirmi frankdan akall olarak her ne mikdar akçe vermek ister ise mahbimah veyahut senevî itâ eylerler. Aza peşin olarak beş frank duhul vermeğe mecburdur. Fakat taksit senevî vermeğe mecbur olanlar duhulüyle itâ eden azadan ad olunur eğer azadan biri bilasebep bir sene vergisini vermez ve sene başında tediye edeceğini temin etmez ise meclis-i umumi merkumu azalıktan tard eder. Azalıktan istifâ veyahud tard olunan aza tediye eylediği mebalîği istirdad edemez cemiyete aza olacak zevat isimleriyle şöhretlerini müdüre beyan edecek ve müdür bunlara birer numro ita eyleyecektir.

Olanlar cemiyetle numro üzerine mekatibe edebilir. Gayretkeş takımıyla hizmetgüzar azalardan meclise aza intihâb olunur. Bunların hidemât-ı vakalarını müdür meclis-i umumiye ita ederek bunları aza eder. Ve azanın kendi bildikleri kimseneleri aza kabul ettirmeğe salahiyetleri vardır. Azalığa kabul olunacak kimsene hazır olmadığı halde bile kura ile azalığa kabul olunur. Cemiyete azdan az beş yüz frank ita eden veyahut cemiyete fevkalade hizmeti sebk etmiş olanlar fahri azalığa kabul olunabilirler. Fahri azalara cemiyet tarafından şهادetname gönderilir. Cemiyet azaları Cemiyetin gazetesine abone olmağa mecburdurlar. Diyar-ı ba'îde de bulunanlar meclis kararıyla bu aboneden müstesnâ tutulacaklardır. Azalar cemiyetin menâfi'ne çalışmağa ve bunun efkârını tamîm etmeğe ve coğrafyaca kesb-i malûmât eylemeğe ve Ermenistan'ın

(3)

Avrupa memalikinde kemâl-i serbest ile vakit geçirmekte olan Ermeniler şehid olan karındaşlarına fiilen imdad etmiyorlar. Ermenistan'da bulunan vatandaşlarına imdad edecek Avrupa'da hür ve serbest vatanperver Ermeni bulunmağı maskat-ı re's den taşra(da) bulunan Ermeniler hakikaten kayıdsızdırlar. Bir taraftan ağırlaşmakta olan mezalim ve teaddiye mukabil edecek kadar Ermeni milletinin kuvvet ve kudreti yok mu? Hayır hayır elbette sahib-i vicdân Ermeniler mukabele gösterecek kadar kudret sahibidirler fakat ittihâd olmadığından kuvvet dağılmışdır. Beynimizde rabıta çözülmüşdür. Karındaşlarımızın Ermenistan'ın mezâlîm ve teaddiye hedef olduklarından dolayı cümleten teessüf eder ve yine cümlemiz vatanımızın hürriyetini arzu ederiz. Fakat bunların cümlesi malayani sözlerdir. Müttehidü'l-efkâr bir takım vatanperverler birleşmesi lazımdır ki semere hasıl olsun mademki kardeşlerimiz bir nev' arzusıyla meşhunundur elbirliğiyle iş görmeliyiz çünkü kudret ve kuvvet ittihâd ile hasıl olur. İttihâdımız olduğu halde düşmanımıza galebe edebiliyoruz iş bu cemiyetin maksadı hem efkâr olan vatandaşları müttehid kılıb bu ittihâd semeresiyle Ermeni millete maddi ve manevi iktidâr ve servet-i husule götürmekdir. Çünkü hal-i serbestide bulunmak için kuvvet ve kudret lazımdır. Kuvvet ve kudret olmadıkça ecanibden beklenen muâvenetden faide yoktur. Belki muzırdır. Bu gibi teşebbüs içi boş fiçî gibidir. Çok ses çıkarır ama delilrah? necât olamaz. İnsanları maksada irâd edemez. Kesb-i kuvvet etmez isek maksada vasıl olamayız. Ermeniler de kuvvet ve kudret vardır fakat bu kuvvetleri birbirine rabıta ederler. İttihad husule getirmeli Ermenistan'ın kıymetdâr maadin vardır. Bunlar ise hazinelerdir ki ittihâd ile çalışıyor isek istimâl eylediğimiz alat kendülerine eriştiği anda yer altında kalan maadin meydana çıkar. Buna kıraat idenlere malûm olunur ki toprak altında gömülmüş olan maadin Ermenistan'da bulunan yiğid karındaşlarımızdır ki bu günkü güne sefil ve serkerdân ... kurumu gibi siyah ve gri bir halde duruyorlar. Fakat bunların her biri birer cevher giranbahadır hiç olmazsa müttehiden çalışabilmek için efrâd-ı millet çalışanlara imdad etsünler beş milyon Ermeni'den beşyüz kişi olsun vatanperver cemiyeti efkârını tabiiyyet etmiş olurlar . neler yapmazlar vatanın selametiçün

(4)

Pek çok şeyler lazımdır. Akçe virmek vakti zayi` etmemek kan dökmek ve her bir Ermeni'nin iktidarına göre çalışmak borcudur. Esaslı bir şey yapılmalıdır. Vatanın selameti ve halâsı için şu mukaddes işlere hissemiz olmalıdır. Ve bu vazifenin hükmü beynimizde düsturu'l-amil tutulmalıdır. Her bir Ermeni bu vazife-i nazifenin icrasına kendüsünü

mecbur addetmeli ve bu fiil-i azimi baş çıkarmağa hazır bulunmalı insanların işi insanlarla görülür. Birkaç kişinin İşe başlaması bir serkerdenin vücudunu mütevakıftır böyle umuma mahsus olan işlerde cümlelerin birlikte hareketi elzem ve el birliğiyle çalışmak labüddür. Herkes birbirine bakarak çalışmalı ve iş görenlere atf-ı nazar etmeli Vatanperver Cemiyeti sa'y ve gayret eder ise de ahar nas dahi birleşüb çalışmalıdırlar cemiyet halka yol gösterir lakin halk dahi müttetikân suret-i muntazamada birlikde yola revan olmalıdırlar umuma aid olan bir işe teşebbüs idenler yalnız kalırlar ise teşebbüsatlarına kurban olurlar. İş ileri gitmez vatanın saadet-i hall-içün kurbanlar verilecek ise ba iştibâhdır işe başlayanlar ve kalem kılınc oynadanlar çok tehlike atlatarak tazyik olunacaklardır. Bu tazyiki istihsâl-i serbesti için feda olmağa el-ân vatandaşlar göreceklendir. bir takım aklı ermeyen adamlar şu hususu takbîh edecekleri derkâr ise de bunların cümlesine katlanmalıdır. Münferiden veyahut müctemian işe başlayanlar bu yolda kurban olsalar bile fedakarlıkları beyhude gitmez hemen çalışmalıdır. Bu semereyi hasıl etmek için bu efkârda bulunanların içtima'ı farzdır. Maddi ve manevi surette muntazamada kuvvet hasıl idüb az çok akçe tedarik etmekle fırsatı mürekkeb olarak faide -i münid olmağa bakmalı vatandaşlar bu mukaddesi maslahatın başa çıkması için cümlemiz çalışmalıyız. Vatanperver Cemiyetle irtibât hasıl etmek arzusunda bulunanlar birleşmelidir. Her yerde hem efkâr-ı peyda itmeğe uğraşmalı çünkü fırsat müsaid olduğu halde yek vücud olarak cümlemiz uğraşmalı eğer bir felakete uğrar isek vatandaşlarımız her güne zulüm ve taadi görüyorlar. Çoluk çocuklarından mehur ve hayatlarından mahrum oluyorlar. Diyâr-ı ahirde bulunanlar Ermeni karındaşlarına ümid-i intizâr ile şükrân olunur. Kalbinize vicdanınıza müracaat idiniz. Düşününüz ki Vatanperver cemiyetinin davetine icâbet etmek ve onunla birleşmek mümkün müdür?

İmza Ermenilerin Vatanperver Cemiyeti Müdürü M. Portugalyan

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde dış tazyikler neticesinde suni olarak bir Ermeni meselesi meydana getirilmiş, Ermenilerde dış destek ve teşvikleri çıkarlarına kullanmak suretiyle bağımsız bir Ermenistan'ın vücuda getirilmesi hayaline kapılmışlardır. Bu bağlamda birtakım cemiyet ve komiteler ihdas etmişlerdir. Bunlar vasıtasıyla Ermeniler, dil, tarih ve kimlik açısından bilgilendirilip, ihtilal düşüncesiyle yetiştirilerek Osmanlı Devleti'ne isyan etmişlerdir. Bu cemiyet ve komitelerin kuruluşunda ve eylemlerinde Mıgırdiç Portugalyan önemli rol oynamıştır. Van'daki menfi faaliyetleri nedeniyle hakkında yakalama kararı çıkartılmış, bunun üzerine İstanbul üzerinden Marsilya'ya kaçmıştır.

Portugalyan babasından kalan mirasla burada gazete neşrine devam etmiş, bu yolla fikirlerini Ermeniler arasında yaymaya devam etmiş, yurt dışından Anadolu'da menfi fikirlerinin yayılmasını sağlamaya çalışmıştır. Van'da kurduğu cemiyetin bir benzerini de Marsilya'da kurarak dış ve iç Ermenilerin bu cemiyete kazandırılmaları için mücadele etmiş, cemiyetin faaliyetlerinin bizatihi planlayıcısı ve yürütücüsü olmuştur. Portugalyan'ın kurmuş olduğu cemiyetin nizamnamesinin incelendiği çalışmada, Ermeni cemiyetinin gayesinin Osmanlı Devleti'nde yıkıcı faaliyet yürütmek olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuç diğer Ermeni cemiyetlerinde de görüldüğünden Ermeni cemiyetlerinin genel olarak Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına mugayir faaliyetlerin odağında yer aldıklarını

söyleyebiliriz.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Londra Sefareti (BOA, HR.,SFR.3), 362-1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Mektubi Kalemi (BOA, DH.MKT.), 1346-77.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (BOA HR.TO.), 342-132.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye (BOA, İ.DH.), 1274-100249.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.), 748-29/1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (BOA, A.MKT.MHM.), 748-29/3.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (BOA, Y.PRK.A.), 1/109-1, 2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (BOA, Y.PRK.PT.), 9-76.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO), 6-389, 6 Mayıs 1308.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BOA, BEO), 9-640

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA, DH.ŞFR.), 127-122 .

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Askeri (BOA, Y. PRK. ASK), 37-35.

Telif Tedkik Eserler

“Bir Ermeni Tarihçisinin İfşaatı: Ermeni Komitacıları Kürtleri Nasıl İmha Etmişlerdi?”, *Tarih Dünyası*, Cilt 1, Sayı 1, (17 Eylül 1953), 161.

Ayverdi, Samiha, *Türkiye'nin Ermeni Meselesi*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005,

Cengiz, Halil Erdoğan, *İngiliz-Ermeni İttifakı*, İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.

Cengiz, Recep, “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Cilt 4 (Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009): 10.

Çelebyan, Antranik, *Antranik Paşa*, Çev.Mariam Arpi- Nairi Arek, İstanbul: Peri Yayınları, 2003.

Ermeni Komiteleri (1891-1895), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001.

Ermeni komitelerinin âmâl ve harekât-ı ihtilâliyyesi : İvlân-ı Meşrûtiyet'ten evvel ve sonra, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale, 2006.

Kanar, Mehmet, *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri Meşrutiyetten Önce ve Sonra*, İstanbul: Der Yayınları, , 2001.

Karacakaya, Recep, *Türk kamuoyu ve Ermeni meselesi, 1908-1923*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

Karakoç, Ercan, *Ermeni Komiteleri ve Terörü*, Ankara: Kütür Sanat Yayıncılık, 2009.

Kodaman, Bayram, "Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri", *Türk Kültürü*, Sayı 219 (Mart-Nisan 1981):240-242.

Kodaman, Bayram, "II. Abdülhamit ve Kürtler - Ermeniler," *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDU) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, (Mayıs 2010):

Mattei, Jean-Louis, "Mıgırdiç Portukalyan ve "Armenia" Gazetesi (Terörizmden Şüpheli İlimliğa)" *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 42, (2012): .

Mattei, Jean-Louis, *Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri*, Ankara: Bilgi, 2008.

Nalbandian, Louise, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties Through the Nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963.

Öke, Mim Kemal, *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2003.

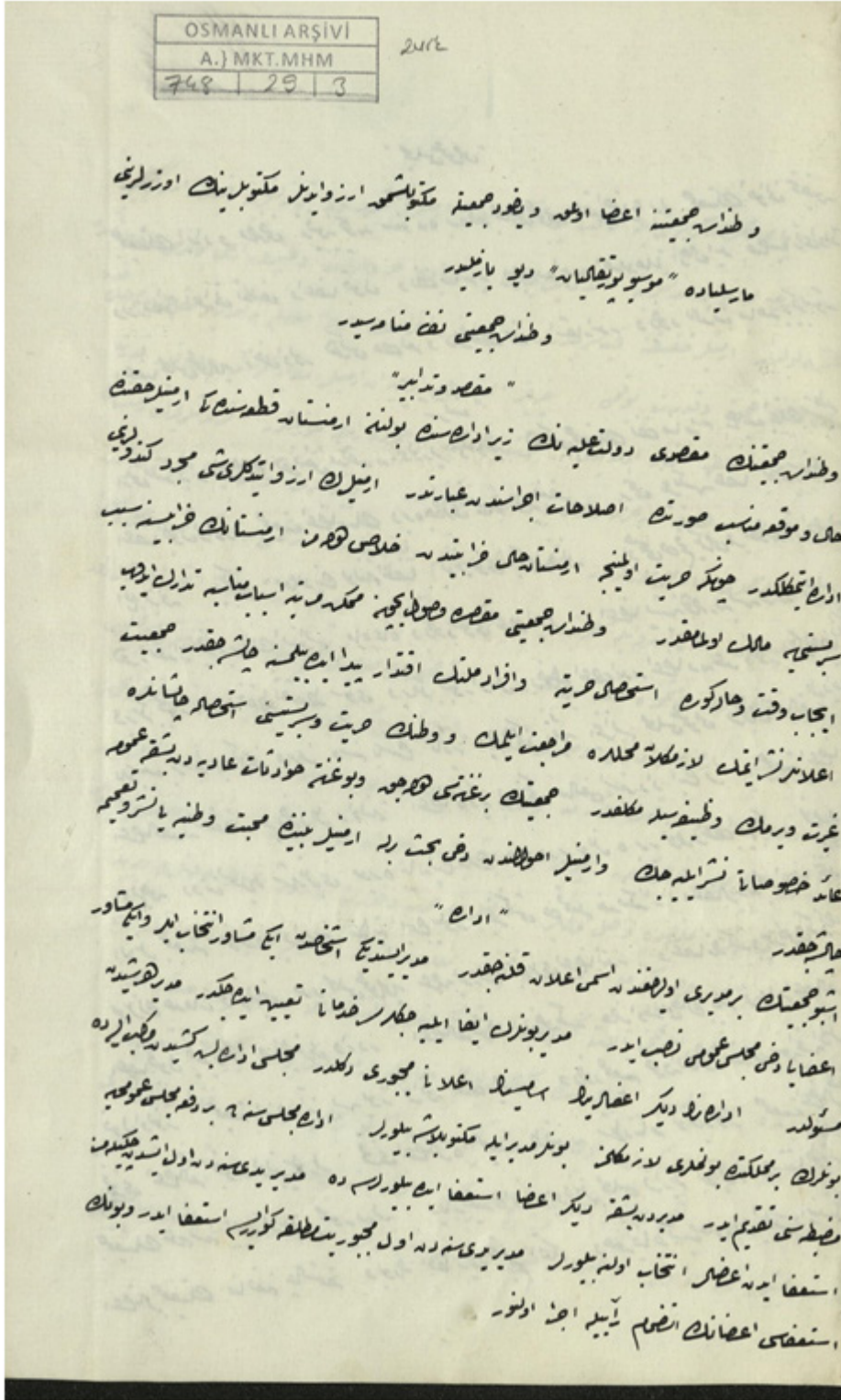
Saraç, Deniz (ed), [Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü: Hınçak ve Taşnak'tan Asala ve JCAG-ARA'ya](#) , İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Süslü, Azmi vd., *Türk Tarihinde Ermeniler*, Ankara: Württemberg Türk Dernekleri Koordinasyonu, 2001.

Tozlu, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.

Uras, Esat *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1976.

EK: Ermeni Vatandaş Cemiyeti Nizamnamesi

" مجلس عمومی "

جمعیتک ایاز و رفیق تئوئیکجه سنه ده بردهم مجلس عمومی عقد اجتماع برده جمعیتک هوانی تحقیقه
 ودرمکله اجرائی تکلیف و اعضا قبول دفعه نامه ایجاب ایدیه اصلاحات ایضاً اید صاحب اید اولاد
 اعضا مجلس عمومی داخل اولور هرکسی مهتم و ملاحظه کنی استعاضه و وفور بالذات باهتیه کریسونه

" سرکنه "

ارمنی مننده اولدیغی هر شخص رفیده اولور اولور اولور هرکسی جمعیتک دفعه نامه عیانته ایدک شرط
 اعضا قبول اولور جمعیتک اعضا تک ویره جملای اعانه اولور نفعده برنجی غیرتکله اعضا بوزسوی
 ایضاً اولور ایضاً مصلحت بولنده اعضا بوزسوی بکیمی اولور ایضاً هجمی هجم بکیمی زاننده اولور اولور
 هره مقدار اولور ایدیه ماه مجامه و وفورسوی اعضا ایدر اعضا سیه هرده سیه اولور اولور
 ویرمه مجوردر فقط تقیبط سوی ویرمه مجور اولور رفولیه اعضا ایدیه اعضا ده عد اولور اولور
 بلایه برنه ویرکوی ویرن و سنه باشک نادی ایضاً هکلی نایه ایضاً مجلس عمومی و قومن اعضا قنده
 اعضا قنده استغفا و وفور اولور اعضا نادی ایضاً ایضاً مبالغه استدراد ایضاً جمعیتک اعضا
 اولورجه روزان اسکلاید سوزلری مدیره ییانه ایضاً هکلی و مدیر بولنده بر نولور و اعضا ایله هکلی نولور
 اولور جمعیتک نولور اولورینه مطابته ایضاً بولور غیرتکلی هجمه خدمتکله اعضا ده مجله اعضا ایجاب
 بوزک خدمان و قلم لایه مدیر مجلس عمومی علیهم ادرک بوزی اعضا ایدیه و اعضا کند ویرکوی کله
 اعضا قبول ایدیریکه صلح سوزی دارد اعضا قنده اولور هکلی هکلی اولور هکلی ایدیه و وفور جمعیتک قونداعاره خدمتک سوزی ایضاً
 قبول اولور جمعیتک ازده آزه بوز و اولور اعضا ایدیه و وفور جمعیتک قونداعاره خدمتک سوزی ایضاً
 قومی اعضا قبول اولور اولور قومی اعضا ده جمعیتک طرندنه شرطنامه کوندر بولور جمعیتک اعضا
 جمعیتک غتیه سنه ایضاً اولور مجوردرل دیایمیده ده بولنده مجلس قاریله بولنده ده مستأخر اولور
 اعضا جمعیتک مافعه ایستغفا و بولنده افکارینی نفعیم ایتمکله و هجرافنا کسب معلوماته ایتمکله و ایستغفا

İSBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

اور دیا کما کتب ملک برسی بل وقت کجی ترک اولای اینل شیدا اولای قدرتینه فعلی امدای بچور
ایستانت بولنه و قدرتینه امدای جک او عیاره حد و سرتنه و غیره این بولغوش مصلحتی
طرحه بولانه اینل حقیقتی قدرتیدر بر طرفه اغرتقی اولای مصلح و تعدیه مقابله جک قدر
ایستانت قوت و قدرت بوقی قیر اینه صلب و جدا اینل مقابله کوشه جک قدر قدر
صایدلر فقط اخبار اولدقنده قوت غمگند نیزه ربط حویلد قدرتیزل ایستانت
مصلح و تعدیه هدف اولدقنده اولایا حجتی تصفاید و بیحدون و فخرک حجتی ارزولور
فقط بوزک جمدی مالای بوزدرر محال لفظ برصقم و غیره لری برسی لازمه که تمه حاصل ایستانت
مادامه قبلدیز بر نوع ارزولید سوزند ال بر لیلد اینه کویین حوت قدرت و قوت اتحادیه حال اولور
اتحاد اولدیغی حال دکنزه غلبه اینه بلورر بیوجیمک معقود هم افلا اولور و قدرتی تکی فیلوب
بو اتحادیه بلر ایستانت مادی و معنوی اقتدار و روت و صولتویکدر حوتک حال برسی بولغوشی
قوت و قدرته لازمدر قوت و قدرته اولدقجه اهانیده بکلینلا معاندنه فاسق بوقدر بد ضرر
بو کجیست ایچی بوسه قوی کیدر حوتسی صیقا را اما ریل راه نجان صرف انتری مقصده برده
کسب قوتی تکی لری مقصده اصل اولدیز اینلره قوت و قدرت وارد فقط بوقوتی برینه
ربط اولدک اتحادیه و تومع ایستانت تمیذا معاده وارد بونلر فزینر دک اتحادیه
حالی اولدک ستمای ابدیک الای کلدولینه ایستانت انک یانتس قاله معاده میان صیقا بونا
قوتی بوزره معلوم اولدک فزانه تنک کوشه اولای معاده ایستانت بولنه یلید قدرتیزدر که
بو کوی کوی سفیل در کردانه او عیاره خوردی کی سیاه و کربو جاک طور بوزر فقط بونلر لهری
بر جوهر کربنلار صیح اظفار محلاً حایب بیلک بچینه اوزارلنه هیسنده امدای سوزر بیسین
ایستانت سوزستی اولدق و غیره صیغی افلا بینه بعضی تمه اولر زرایعز و شک سلیجینه

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIĞI (BOA)

بلك هو يتبدل لازمه ان يرد بملك وقت ضايوعناك فانه بملك ودهر ارضك قد اذبحه كونه
 هاتوه بوجد استا بكي باعليه وملك سلطه وخدمه بجه توفيقك بكرة حصه من الملبه
 وبوظيفتك حكمي بخره رسوا بعد طومليه هه را يرضي بووظيفه نظيفتك ارضه كدونه
 بوجو عديع وبفعل عظيم باسه حصاره هه بولع انزلك بكي انزل كويوه بيا كيتك
 باسه بلامسي بر كره نك وهدينه توفقه بوي عمود فوضي انزل ائدره جدره بلك وكنه
 ارضم وال بلكيه هاتوه لا بدره هه كنه برينه باخره هاتك وانه كويتره عطف نظايع وظيفه
 جيعي سعي وخدمه ايداره اهانكي رض برجه هاتك بلكيه جمعيت خلق بوجه كونه كنه خلق رض
 متفقا صونه متفكره بلك بخره وانه اولي بلك عموم عام اولاه ارضه بته ارضه بلكه
 تباينه قربانه وكوند ايه ايدونك وملك سعاده هاتكوه قوباندر وير بجه ارضه استه
 ايه باسوايندر وكنم وكنج اوياندر هوه نيله ائله رنه رضيه اوله هقدرد بوظيفه استه
 بر بكي بجه فدا ولفي كونه اناه وهدا سركوب هكلدر برصقم عطف اريانه ارضه توفيقه
 ايع هكلري دكا ايرده بوزك بلامسه قاندا بلكيه منفردا وهدو مجتمعا ايه باسوايندر بولوك قربانه
 اوله بلك فدا بلكي بخره كنه هه هاتك بلكيه بومعه با حال بلك بجه بوظافره بولونك
 جيعي رضه مادي ومعوي صونه متفكره قونه حال ارضه ارضه بجه ارضه بلكه رضه رضه
 ارضه فانه من ارضه باقع وهدا سركوب هكلدر باسه حصاره هه بولع ارضه هاتكيه وظيفه
 جمعيت ارباط حال بلك ارضه بولونك بلكيه هه بده هم ارضه ارضه ارضه هاتكيه هه بولونك
 سعاده بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك
 ظلم ورضه كويور هه بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك بولونك
 ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك
 رضه جمعيت رضه ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك ارضه بولونك
 م . بولونك ارضه

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Öğr. Gör. Dr.
Nuriye KÜLAHLISelçuk Üniversitesi Yabancı Diller
Yüksek Okulu
nuriye.kulahli@selcuk.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2287-8650>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 02/10/2023 03/12/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1370000>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Eğitimde Artemis Ephesia Kültü: Kız Çocuklarının Geçiş Ayinleri

The Cult of Artemis Ephesia In Education: The Girls' Rites of Passage

Öz

Antik Hellen ve Anadolu politeizminde önemli kabul edilen Artemis kültü, tanrıçanın çok yönlü oluşu nedeniyle oldukça yaygındır. Hellen Artemis'i ve Anadolu Artemis'i olarak iki biçimde tanınan Tanrıça Artemis benzer özellikleri ile ünlüdür. Doğanın hâkimi, hayvanların, genç kızların ve kentlerin koruyucusu, ışık ve ay tanrıçası olan Artemis başka tanrıçalarla da özdeşleşmiştir. Farklı isimlerle tanınan Anadolu Artemis'inin gözdesi Ephesia, bu özellikleri içinde barındırmasının yanı sıra kendine has özellikleri ile de öne çıkmıştır. Tanrıça Kybele'nin isimlerine benzer epithetlere sahip olan Artemis Ephesia, "Ἄρτεμις Ἐφεσσία", koruyucu sıfatı ile kız çocuklarını, genç kızları ve hamile kadınları himayesine almıştır. Tanrıçanın, kız çocuklarının geçiş ayinlerindeki önemi büyüktür ve onların eğitimlerine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Bu çalışma, Artemis kültürünün eğitimsel yönünü kız çocukların geçiş ayinleri üzerinden anlatmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, bir Anadolu Artemis'i olan Ephesia'nın kült faaliyetleri, antik kaynaklar ışığında ve modern eserler ile desteklenerek incelenmiştir. Sonuç olarak, Ephesoslu kız çocuklarının ve genç kızların geçiş ayinleri elde edilen veriler doğrultusunda anlatılmaya ve Artemis Ephesia kültürünün eğitime olan katkısı anlatılmaya çalışılmıştır. Artemis Ephesia kültüründe, kız çocuklarının reşit olma sürecindeki ayinlerde üç aşama öne çıkmıştır. Bu aşamalar, onların aldığı eğitim, yaptıkları evlilik ve anne olmaları olarak özetlenebilir. Ephesos kentinde kızlar için zorunlu olarak tanımlanan geçit törenlerinin amacı onların eşlerini bulmalarını sağlamaktır. Bu doğrultuda, kızlar evliliğe giden yolda belirli şartlar doğrultusunda eğitim almaktadırlar. Antik kaynaklar ve yazıtlar kızların üniforma giyerek spor ve dans yolu ile eğitildiklerini işaret etmektedir. Müzik ve dansın iç içe olduğu Ephesia festivalleri, kızların evliliklerinin planlanması nedeniyle toplumda güçlü bir sosyal işleve sahip olmuştur. Genç kızlar, ailelerinin desteğiyle Artemis Ephesia'ya kurban

ATIF: KÜLAHLI, Nuriye, "Eğitimde Artemis Ephesia Kültü: Kız Çocuklarının Geçiş Ayinleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/4 (Aralık 2023), s. (746-770)

CITE: KÜLAHLI, Nuriye, "The Cult of Artemis Ephesia In Education: The Girls' Rites of Passage " an Armenian Society Founded in Marseille", *Journal of History and Future*, 9/4 (December 2023), pp. (746-770)

ve değerli eşyalarını sunarak uygun eş adayı bulmaya çalışmışlardır. Bu eşyalar içinde kıyafet baş sırada olmuştur. Evlenip doğum yapmış kadınlar da tanrıçanın korumasında olduklarından başarılı geçen doğumun ardından tanrıçaya özel hediyeler sunarak ona şükranlarını göstermek istemişlerdir. Bu uygulama, Artemis Ephesia'nın bereket tanrıçası olduğunun göstergesidir. Ancak, Ephesoslu annelerin kült faaliyetlerini anlatan detaylı bilgiler mevcut değildir.

Anahtar Kelimeler: Artemis Ephesia, Ephesos, geçiş ayinleri, kız çocukları, eğitim.

Abstract

The cult of Artemis, which is considered important in Ancient Greek and Anatolian polytheism, is quite widespread due to the versatile nature of the goddess. The goddess, known in two forms as Hellenic Artemis and Anatolian Artemis, is well-known for her similar features. Artemis, the ruler of nature, the protector of animals, young girls and cities, the goddess of light and the moon, is also identified with other goddesses. Ephesia, the favorite of Anatolian Artemis with different names, stands out with its unique features as well as containing these features. Artemis Ephesia, “Ἄρτεμις Ἐφεσία”, who has epithets similar to the names of Kybele, took girls, young girls and pregnant women under her protection with the title of protector. The goddess has great importance in the girls' rites of passage and directly contributes to their education.

This study aims to explain the educational aspect of the Artemis cult through girls' rites of passage. In this regard, the cult activities of Ephesia, an Anatolian Artemis, are supported by ancient sources and modern works. As a result, the rites of passage of Ephesian girls and maidens were tried to be explained in relation to the data obtained and the contribution of the Artemis Ephesia cult into education was revealed. In the Artemis Ephesia cult, three stages stood out in the rites of girls' passage: education, marriage and motherhood. The purpose of the parades, which are defined as mandatory for girls in the city of Ephesus, is to enable them to find their spouses. Thus, the girls receive education in accordance with certain conditions on the way to marriage. Ancient sources and inscriptions indicate that girls were trained through sports and dance while wearing uniforms. Ephesia festivals, where music and dance were intertwined, had a strong social function in the society by arranging the marriages of girls. Young girls, with the support of their families, tried to find suitable spouses by offering sacrifices and valuable belongings to Artemis Ephesia. Among these items, clothing was at the forefront. Since women who got married and gave birth were under the protection of the goddess, they wanted to show their gratitude to the goddess by presenting her with special gifts after a happy and lucky birth. This practice is an indication that Artemis Ephesia is the goddess of fertility. However, detailed information describing the cult activities of Ephesian mothers is not available.

Keywords: Cult of Artemis Ephesia, Ephesos, Rites of Passage, Girls, Education.

Giriş

Mezopotamya ve Anadolu kaynaklı olduğu düşünülen Tanrıça Artemis, Hellen mitolojisinde Potnia Theron (πότνια θηρών), yani “Hayvanlar Hâkimi ya da Vahşi Hayvanların Efendisi” olarak tanınmaktadır¹. Artemis’in, Hellen tanrıça modeline uymayan şekilde hayvanlarla ilişkilendirilmiş olması, kaynağının Anadolu olduğunu kanıtlar niteliktedir. Nitekim Anadolu’da oldukça yaygın olan Artemis kültü için farklı isimler tercih edilmiştir². Örneğin, Prygler’de Kybele, kesin olmamakla birlikte Lydia’da “Artimu”³ ve “Artemis”⁴, Lykia bölgesinde “Ertemit”⁵, Pamphylia bölgesinde “Wanassa Preiia”⁶ isimleri karşımıza çıkmaktadır.

Antik yazarlar, tanrıçanın isminin anlamı konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Örneğin, Strabon, onun isminin anlamının “insana sağlık getiren”⁷ olduğunu belirtirken; Platon, Ἀρτεμῖς kelimesinden yola çıkarak tanrıçanın *Artemes* yani “kızlık seviyesiyle dokunulmamış”⁸ ya da “bakire”⁹ olarak tanımlamıştır. Artemis, aynı zamanda bebek, çocuk ve doğum tanrıçası olarak da tanınmaktadır. Bu yönüyle tanrıça, antik kaynaklarda *Kourotrophos* (Κουροτρόφος) yani hamile kadınların, bebeklerin ve çocukların koruyucusu olarak tanımlanmaktadır¹⁰. Artemis’in verimlilik tanrıçası olduğu yönünde karşıt görüşler

- 1 N. Marinatos, *The Goddess and The Warrior*, The Naked Goddess and Mistress of Animals in Early Greek Religion, London and New York 2000, s. 92, 129; J. N. Bremmer, *Greek Religion*, Oxford University Press 1994, s. 17; L. Pearson, *Popular Ethics in Ancient Greece*, California 1966, s. 8; L. B. Zaidman – P. S. Pantel, *Religion in the Ancient Greek City*, Cambridge University Press 1992, s. 5; S. Skarmintzos, “The cult of Artemis in Ephesus and the possible explanation of the bee symbol”, *Acta Archaeologica Pultuskiensia* vol. VI, Thinking Symbols Interdisciplinary Studies, (Ed. Joanna Popielska-Grzybowska & Jadwiga Iwaszczuk), Pultusk Academy of Humanities 2017, s. 269-371. Yabani Hayvanların Tanrıçası (πότνια θηρών), bkz. Homeros, Iliada, (çev. Azra Erhat ve A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2009, XXI. 470.
- 2 Bu isimler adına detaylı bilgi için bkz. Yusuf Albayrak, Anadolu’da Artemis Kültü (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi: Danışman Doç. Dr. Seyhan Doruk), Ankara 2008, s. 56-152.
- 3 G. M. A. Hanfmann, *Lydiaka*. HarvStClPhil, Vol. 63, 1958, s. 65; G. Çelgin, *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1986, s. 5.
- 4 D. M. Jones, “Lydian Studies. Lydiaka by Alfred Heubeck”, *The Classical Review*, New Ser. Vol. 10, No. 3, 1960, s. 246.
- 5 P. Frei, “Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit”, *ANRW* II, 18, 3, Berlin-New York 1990, s. 1774; B. F. Schauenburg, “Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs”, *AMS*, Band 13, Bonn, 1994, s. 83; N. E. A. Şahin, “Dodekatheoi. Oniki Tanrıya Adanmış Adak Stelleri. Likya’da Bir Geç Devir Kültü,” In *Likya İncelemeleri 1*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002, s. 112.
- 6 *LIMC-Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*. II. 1 (Aphrodisias Athena) Artemis Verlag Zürich und München, s. 765; C. P. Jones, “The Plancii of Perge and Diana Planciana” HarvStClPhil, Vol. 80, Harvard University 1976, s. 236; J. P. Vernant, *Mortals and Immortals*, Froma I. Zeitlin, Editor, New Jersey, 1991, s. 217.
- 7 Strabon *Geographica*, XIV. I. Ed. E. H. Warmington, London, 1952, s. 6.
- 8 Platon, *Diyaloglar*, Çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul 2010, 406a, s. 220; B. D. Buck, “On the Forms Artemis, Artamis”, *TheAJA*, Vol. 10, No. 4, 1889, s. 463.
- 9 B. D. Buck, “a.g.m”, s. 463.
- 10 Aeschylus, *Suppliant Women*, 674ff; Platon, *Theaetetus*, 149b-d; Callimachus, *Hymn to Artemis* 3; Ruth, M. Leger, *Artemis and her cult*, Univesrity of Birmingham the Thesis of Doctor of Philosophy, 2015, s.33-35; Feriştah Soykal Alanyalı, “Efes’te Kourotrophos Tanrıçaların İzinde”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım Özel Sayısı 2016, s. 4-5.

bulunmaktadır¹¹. Son olarak gençlerin ve evliliğin tanrıçası olarak bilinen Artemis'in kız ve erkeklerin eğitimine katkıları yadsınamaz bir gerçektir¹². Bu özelliği ile Artemis kültü Hellas'ta Sparta ile Brauron kentlerinde; Anadolu'da ise Ephesos'ta öne çıkmıştır. Artemis kültleri içinde koruyucu ve eğitici tanrıça özelliği hem kız hem de erkeklerin geçiş ayinlerinde hayat bulmuştur. Artemis'in, onları, kendilerini çok zayıf hissettikleri geçiş dönemlerinde koruduğuna inanılmaktadır. O, bu yönüyle, çocuklukla yetişkinlik arasındaki geçişlerin tanrıçasıdır¹³. Erkek çocukların öncelikle askeri eğitim ve ardından evlilik ile baba olma dönemlerine kadar dans faaliyetleri ve erkeklik sınavlarıyla onlara öncülük yapan Tanrıça Artemis'tir. Kız çocuklarının ise evlilik öncesi eğitimlerini almaları ve sonrasında anne olma süreçlerindeki geçiş dönemlerinde almaları gereken eğitimin sorumlusu yine Artemis'tir¹⁴.

Bu çalışma, farklı yönleri ile tanınan Artemis'in yukarıda bahsi edilen sonuncu özelliği doğrultusunda genç kızların geçiş ayinlerinin amacı ve sürecini, Artemis kültürünün Anadolu üzerindeki etkilerinin en güzel örneği olan Ephesos kenti üzerinden açıklamaya çalışacaktır. Bu doğrultuda antik kaynaklar taranmış ve modern eserler ile mukayese yapılarak literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Mevcut bilgiler, bahsi geçen yerlere ait olan mezar stelleri, adak levhaları, yontular ve seramik buluntuları ile desteklenmiştir.

Artemis Kültü'nde Geçiş Ayinlerinin Önemi

Mitolojide Artemis, tanrıça Leto'nun kızı ve Apollon'un kız kardeşi olarak tanınsa da o Hellen olmayan halklar tarafından da tapınılan bir tanrıçadır¹⁵. Anadolu ve Hellas'ta oldukça ünlü bir tanrıça olan Artemis, çok yönlü olma özelliği ile birçok yerde farklı kültlere sahip olarak karşımıza çıkmaktadır. Artemis nadiren verimlilik sembolü taşısa da çocukların büyümesi sırasında gerekli olan geçiş dönemlerinde onların eğitiminden sorumlu olduğu bilinmektedir. Tanrıça, her iki cinsiyetin gençlerini ve hamile kadınları koruyandır fakat o, ne verimlilik sembolü olabilmiş ne de bu konuda bir kültü sahiptir¹⁶. Ancak Platon,

11 Verimlilik tanrıçası değildir. Bkz. Xenophon of Ephesus, *Ephesiaka*; P. Trebilco, "Asia", in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting* (Grand Rapids, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company), 1994, s. 319-320. R. Strelan, *Paul, Artemis and the Jews in Ephesus*, Berlin and New York, Walter de Gruyter, 1996, s. 92. Verimlilik tanrıçasıdır. Bkz. G. Çelgin, *a.g.e.* s. 44; R. E. Oster, "Ephesus as a Religious Center under the Principate, I. Paganism before Constantine", in W. Haase and H. Temporini (eds.), *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der Neueren Forschung. Teil II: Principat* 18; Berlin and New York: Walter de Gruyter 1990, s. 1726; D. W. J. Gill, "Acts and Roman Religion. Religion in a local setting", in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting* (Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1994, s. 88.

12 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 40-48.

13 D. Fabiano, "Sınır Bölgeleri: Yetişkinliğe Geçiş Ritüelleri", Antik Yunan, Editör: Umberto Eco, Çev.: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Basım Yayın Dağıtım, s. 665-676; H. Üreten, "Parthenostan Gynaikosa Geçiş Ritüeli ve Mitolojik Bir Figür Olarak Daphne", *Doğudan Batıya* 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar, Edöterler: Aydın Erön, Emre Erdan, Ankara, Bilgin Kültür Yayınları, 2019, s. 295-317; Y. Albayrak, *a.g.e.* XIII;

14 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 222-259.

15 B. D. Buck, "a.g.m.", s. 463.

16 R. Strelan, *a.g.e.* s. 92; R.M. Leger, *a.g.e.* s. 42. Ancak, Artemis, klasik avcı tanrıça yerine verimlilik

onu, iffet, bekâret ve sadakatin savunucusu olarak tanımlamıştır¹⁷.

Artemis, erkek ve kız çocuklarının ileride olmak zorunda oldukları kişilik adına örnek modeli bulma arayışında yardım eden tanrıça olarak tanınmaktadır¹⁸. O, çocukların olgunlaşması ve onların yetiştirilmesinde ve özellikle yetişkinliğe giden yolculuğun son kısmı olan geçiş töreninde önemli bir rol oynamıştır. Erkekler için bu, Artemis tarafından desteklendikleri tek aşamadır. Kızlarda ise durum biraz farklıdır. Artemis, kızların yetişkinliklerine kadar olan süreçte ve sonrasında evlenme ve anne olma dönemlerinde de destek olandır¹⁹.

Artemis kültüründe geçiş ayinleri, ritüellerden farklı amaçlara sahiptir. Bu ayinler, ergenlikten yetişkinliğe geçişi belirlerken aynı zamanda bireye toplum içinde uyması gereken kuralları ve sahip olması gereken davranışları da öğretmektedir²⁰. Bir nevi ahlak eğitimi veren bu ayinlerin, gençlerin eğitimindeki yeri büyüktür. Bu yönüyle aslında Artemis kültü bu ayinlere dini bir unsur katmıştır²¹. Tanrıların gizemlerini tanımlamak için kullanılan geçiş ayinleri, Euripides'in açıkça *τέλη μυστηρίων* ifade ettiği gibi sıklıkla "gizli ve gizemli"dirler²². Artemis kültüründe uygulanan geçiş ayinleri ve doğurganlık büyülerinde danslar büyük bir rol oynar. Dans büyük önem taşıyordu çünkü sosyal ve dini bir anlamı vardı ve Antik Hellen'de savaşın ritüel karakterinin bir parçasıydı²³.

Gençlerin geçiş törenlerinde geçtikleri üç aşama; ayrılık ayinleri, ardından geçiş ayinleri ve yeniden birleşme ayinleri olarak özetlenebilir²⁴. Bu denli önemli kabul edilen geçiş ayinlerinin erkekler için olanı, onları birer savaşçı ve baba yetiştirmek adına; kızlar için olan ise ağırlıklı olarak evlilik ve annelik adına bir hazırlık sürecidir²⁵. Kızların çocukluk ve gençlik yıllarının en önemli dinsel ayinlerini içine alan Artemis kültü, özellikle Sparta, Brauron ve Ephesos'ta hayat bulmuştur.

Kız Çocuklarının Geçiş Ayinleri

Kız çocuklarının geçiş ayinleri erkeklerinkinden tamamen farklı bir amaca hizmet etmektedir. Bu ayinlerle elde edilmek istenen, kızların eşlik ve annelik gibi sosyal rollere hazır olmaları ile ilgilidir²⁶. Kızlar için reşit olmak, üç geçiş aşamasından geçmek

tanrıçasına daha yakın gibi görünmektedir şeklindeki farklı görüş için bkz. D. W. J. Gill, "Acts and Roman Religion. Religion in a local setting", in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1994, s. 88.

17 Plato, *Cratylus* 406b.

18 J. P. Vernant, *a.g.e.* s. 111-112.

19 A. Van Gennep *The Rites of Passage*, trans. S.T. Kimball, Routledge and Kegan Paul, London and Henley 1960, s. 65-114; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 35.

20 S. Lonsdale, *Dance and Ritual Play in Greek Religion*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1993, s. 173-174.

21 A. Brelich, *Paidés e Parthenoi*, Edizioni Dell'Ateneo, s.p.a, 1969, s. 138; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 44-45.

22 Euripides, *Hippolytus*, 20-30; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 35.

23 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 47.

24 A. Van Gennep, *a.g.e.* s. 65-114.

25 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 45.

26 A. Brelich, *a.g.e.* s. 198, N. Serwint, 'The Female Athletic Costume at the Heraia and Prenuptial Initiation Rites', *American Journal of Archaeology*, 97 (3), 1993, s. 420.

zorunda oldukları anlamına gelmektedir. Her ne kadar geçiş töreninin reşit olmayla ilgili olduğu söylene de, geçiş ritüellerinin odak noktası sosyal statü değişikliği; yani geçiş değişikliğidir²⁷. Kızlar için geçiş, fiziksel ve aseksüel olarak kabul edilen dünyadan ve çocukluktan kopuşu simgeleyen anne inisiyesinden ayrılış ile başlamaktadır. Bu geçiş, kızların kutsal mekânlardaki ve toplumdan uzakta yapılan ayinlere katılımlarını zorunlu kılmaktaydı. Kızlar, bu ayinler boyunca bir *paidonomos* (παῖδονόμος) kontrolüne verilirdi. Bu eğitmenin görevi, kızların fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak, onlara doğurganlığın ve cinselliğin sırlarını ve bir kadının kabul edilmiş sorumluluklarını öğretmektir²⁸. Aristophanes, kızların, yetişkin olduklarında, çocukluk koruyucuları olan Artemis'i terk ettikleri ve *Eileithyia* karakteri ile anne olma sürecine başladıklarını ileri sürmektedir²⁹. Evlilik durumuna ulaşan bakirelerin önce Artemis için ölmeleri gerektiği yani Artemis için bakire (*parthenos*) (Ἀθηναῖα Παρθένος) statülerinden vazgeçmek zorunda kaldıkları düşünülmektedir³⁰.

Genç kızların ayinleri, kadınların yaşam döngüsünde önemli geçişlere işaret ediyordu³¹, ancak kişisel biyolojik sınırı aşmak için bireysel güvenli geçişten daha fazlasını ifade ediyordu³². Örneğin, diğer Hellen kentlerinde olduğu gibi Sparta'da, evlilik, kızlar için topluma gerçek anlamda giriş demektir. Dolayısıyla geçiş ayini kızların yeni yetişkin statüsüne geçişi belirlemektedir. Kızların ergenlik döneminde uyguladıkları ayinler ise karakteristik olarak yarışları, sunaklara ve diğer kutsal nesnelere yapılan geçit törenlerini, yerel bir efsanede Artemis'in talep ettiği insan kurbanının yerine bir hayvanın kurban edilmesini ve özellikle dans gruplarının oluşturulmasını içeriyordu³³.

Geçiş ayinlerinin bazı kısımları dans ve şarkıdan oluşmaktadır. Kız korolarının Artemis için dans edip şarkı söylediği bilinmektedir³⁴. Korolara en güzel örneği, Alkman'ın *Partheneion*'de bahsettiğidir. Athenaeus da eserinde bu ayinler aracılığı ile Hellenlere müziğin, şarkının ve dansın önemini göstermektedir³⁵. Lincoln bunu şu şekilde

27 A. Van Gennep, *a.g.e.* s. 65-114.

28 M. R. Leger, *a.g.e.* s. 252.

29 Aristophanes, *Lysistrata*, 742-745. Ancak doğum ve vefa gibi bazı durumlarda Artemis yetişkin kadınları da korumuştur. Vefa için bir örnek vermek gerekirse; Artemis'in av arkadaşı olan Prokris adlı genç kız kocası tarafından terk edildiğinde Artemis'ten yardım ister ve Artemis ona kocasını yeniden kazanmasına yardımcı olur. Bkz. R. M. Legger, *a.g.e.* s. 253.

30 J. P. Vernant, *a.g.e.* s. 215.

31 Hellas'ta özellikle Atina'da γάμος genellikle "Evlenen Tanrılar" arasında ilk sırada yer alan Zeus ile Hera'nın kutsal birleşmesi olarak kabul ediliyordu. O halde rahatlıkla söyleyebiliriz ki, evlilik dolayısıyla Hera'nın sahip olduğu *Pais*, *Teleia* ve *Khera* epithetleri bir bakıma kadınların yaşam evrelerinin göstergeleridir. Şöyle ki, Hera, Παῖς epitheti ile παρθένος yani "genç kız/bakire"; Τέλεια epitheti altında "ideal eş" ve son olarak Χῆρος epitheti altında da "dul kadın" evrelerinin göstergeleridir. Bkz., H. Üreten, *a.g.m.* s. 295-317.

32 S. G. Cole, "Domesticating Artemis", in S. Blundell and M. Williamson (eds.), *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece*, Routledge, London and New York 1998, s. 27.

33 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 253. Kızlar güzellik, zarafet ve boy bakımından Artemis'e yetişmeye çalıştılar. Iphigeneia'nın Aşil'le sözde evliliğine katılmadan önce Artemis'e kurban olarak sunulmasının nedenlerinden biri de budur. Bkz. Euripides, *Iphigeneia in Aulis*, 430-439.

34 Homer, *Iliad*, 16.181 ve *Homeric Hymns* to both Artemis and Aphrodite.

35 Deipnosophistai, 616e-639a.

yorumlamaktadır: “Eğer bunu yapmazsanız [bir başlangıç geçiş törenini kutlamazsanız], hiçbir şeyin nasıl yapılacağını öğrenemezsiniz”³⁶. Bu fikir, koro eğitimini tanımlayan Platon’a dayanmakta ve koro etkinliğinin bir bütün olarak eğitimin bütünü olduğunu ifade edecek kadar da ileri gitmektedir³⁷. Üstelik erkekler ve kızları, uygun bir yaşta birlikte dans ettirilmesinin, birbirlerini görmeleri ve izlenmelerinin sağlanmasının da altını çizmektedir³⁸.

Ayrıca, Artemis kültü bağlamında erkeklerin yapmak zorunda olduğu silah dansı³⁹ genç kızlar için de uygulanmakta ancak çok farklı bir eğitim kastedilmektedir. Nitekim doğum, anne ve çocuğun hayatını tehlikeye atma potansiyeli taşıyan tehlikeli bir faaliyettir⁴⁰ ve her ne kadar kanıtlanması zor olsa da, Artemis kültündeki silah dansı, kültürün bir rahibesi ya da müstakbel anne olan dansçının, büyümeyi garanti altına almak için dansın adımlarını gerçekleştirdiği, oldukça gerçek türden bir doğurganlık dansıydı. Böylelikle, silah dansı, genç kızın hem ilerideki çocuğunun hem de kendisinin gelecekte korunmasını sağlayacaktır⁴¹.

Dans eden genç kızlar için düzenlenen *pirus* (Πύρρος), “silah dansı”nın önemi, savaş alanının erkekler için temsil ettiği tehlikenin aynısını, yani savaşçının zarar görmeden çıkmayı umduğu kritik bir durumu temsil eder. Bu dans sırasında hem erkekler hem de kadınlar, ister bir pusu durumunda ister doğum yerinde olsun, en kritik andadırlar. Askeri metaforun önerdiği savaş, kadınlar arasındaki rekabetin, kadın yapısının dayandığı ve dansın askeri hiyerarşi ve manevraların yeniden üretilmesi adına doğal bir ortam sağladığı erkek askeri örgütlenmesini uzaktan yansıttığı fikrine uyuyor⁴².

Kız çocukları için en önemli ritüellerden biri evliliğe giden ritüellerdir. Bu bağlamda, dans etmenin bir diğer nedeni de olası talipleri bulmaktır. Danslar, müzik, korolar ve geçit törenleri bu ritüellerin önemli yönleriydi ve sosyal düzendeki değişikliklerin belirlenmesine yardımcı oldular⁴³.

Artemis festivalinde dans eden kızların taliplerinin arzusunu uyandırmasıyla başlayan üç tane eser bulunmaktadır: “Anthia ve Habrocomes” (Xenophon of Ephesus, *Ephesiaka* 1.2-3), “Ktesylla ve Hermochares” (Ant. Lib. Met. 1.1) ve “Acontius ve Cydippe” (Aristaenetus 1.10)⁴⁴. Bir kızın evlenebilmesi için talipler arasından müstakbel kocalarını seçebilmeleri adına yarışmalar düzenlendiğine dair en güzel örnek, Aristophanes’in *Lysistrata* adlı oyunu

36 B. Lincoln, *Priests, Warriors, and Cattle: A study in the Ecology of Religions*. University of California Press. Berkeley, 1981, s. 106.

37 *Laws*, 672e.

38 a.g.e. 771e-772a.

39 J. P. Vernant, a.g.e. s. 245-246.

40 Euripides, *Hippolytus*, 161-169.

41 Xenophon, *Anabasis*, 6.1.1-13.

42 S. Lonsdale, a.g.e. s. 202.

43 Homer, *Iliad* 18.490-497, 18. 590-607; Aeschylus, *Eumenides*, 832-835; Pausanias, *Description of Greece*, 7.19.1-10.

44 R. M. Leger, a.g.e. s. 46. Bu eserlerin Türkçe çevirileri mevcut değil çünkü bu eserler genellikle antik Yunanca ve Latince olarak yazılmışlardır, ve özellikle Antik Yunanca’dan çevrilmiş kopyalar nadirdir. Eserlerin adlarına dayalı olarak, özellikle “Acontius ve Cydippe” (Aristaenetus) adlı eser, Aristaenetus’un antik Yunanca aşk mektuplarından biri olarak bilinir.

olmalıdır⁴⁵: *Şimdi adım atın, çevik bir dönüşle, Sparta'ya bir ilahi söyleyelim, tanrıların onuruna dans edelim, Eurotas nehrinin kıyısında genç bakirelerin toz kaldıran, yelelerini fırlatan kısraklar gibi dans ettiği o yerde ayaklarımızı yere vurarak dans edelim. Koro dansındaki kutsal liderleri Leda'nın sevimli çocuğu tarafından getirilen thyrsus (θύρσος) saplarını çalan ve sallayan Baküs rahibeleri gibi..*⁴⁶.

Hellas'ın birçok yerinde evlenme çağındaki kızlar Alkman'ın *Partheneion*⁴⁷ unda koro halinde dans etmek için bir araya gelirdi. Bu korolar tanrılar ve insanlar arasında iletişim yolu kurma görevindeydi⁴⁸. Koro üyelerinin statüsü çoğu durumda tanrısal varlığın etki alanına ve dolayısıyla tanrısal varlığın özelliklerine tekabül ediyordu. Artemis, koro dansından sorumlu tanrı olarak, evlilik ve çocuk doğurmanın başlangıcı olan koro danslarında kızlara liderlik ediyordu ancak bu durum bir bütün olarak Artemis'in bakire tanrıça olmasıyla oldukça çelişkilidir⁴⁹. Artemis onuruna düzenlenen festivallerde dans ve diğer kolektif eylemler yoluyla kadın dayanışmasının sergilenmesi ve dansların çoğu zaman geceleri yapılması sağlanmıştır⁵⁰.

Ayinler, kadınların kız olmaktan kadın olmaya doğru ilerlediği aşamalarıdır ve antik kaynaklar bu ayinlerden bahsetmektedir. Örneğin, Menandros, Artemis onuruna tüm gece süren bir festival olan *Tauropolia*'dan bahsetmiştir. Brauron'da bulunan *krateriskois*'ta (κρατηρίσκοι) kızlar meşalelerle görünmektedir ve ritüelin gece gerçekleştiğini ve kurban töreninde meşalelerle damgalanmış keklerin sunulduğu anlaşılmaktadır⁵¹. Herodotos, Samos'taki Artemis kutsal alanında da bir gece festivalinin kutlandığını öne sürdü⁵². Tanrıça Aphrodite, genç kız kılığına girmiş ve Artemis onuruna düzenlenen şarkı ve dans festivaline katılırken Hermes tarafından kaçırılmıştır⁵³. Genç kız korolarına bir başka gönderme de Persephone tarafından yapılmıştır ve o, deniz *nymphaları* ve Athena ile Artemis eşliğinde güzel bir çayırdaki giderken Hades tarafından kaçırıldığını anlatır⁵⁴. Homeros'un eserlerinde de kız korolarına dikkat çekilmektedir. Örneğin, Phylas'ın kızı Polymele'nin diğer kızların arasında dans edip şarkı söylediği kız korolarının bulunması⁵⁵ ve Odysseus, koro şarkısının

45 Aristophanes, *Lysistrata*, 1303-1315: εἶα μάλ' ἔμβη ὡ εἶα κοῦφα πάλλων, ὡς Σπάρταν ὑμνίωμες, τᾶ σιῶν χοροὶ μέλοντι καὶ ποδῶν κτύπος, ᾗ τε πῶλοι ταὶ κόραι παρ τὸν Εὐρώταν ἀμπάλλοντι πυκνὰ ποδοῖν ἀγκονίωαι, ταὶ δὲ κόμαι σείονθ' ἄπερ Βακχᾶν θυρσαδδῶαν καὶ παιδδῶαν. ἀγείται δ' ἅ Λήδας παῖς ἀγνὰ χοραγὸς εὐπρεπής.

46 Türkçe çeviri yazarın kendisi tarafından yapılmıştır.

47 S. Lonsdale, *a.g.e.* s. 170, C. Calame, *Choruses of Young Women in Ancient Greece. Their Morphology, Religious Role, and Social Function*, (trans. D. Collins and J. Orion), Lanham, Boulder, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York and London 1997, s. 207. Alkman'ın *Partheneionu* için bkz. R. M. Leger, *a.g.e.* 1.2.1; 2.4.1.

48 C. Calame, *a.g.e.* s. 207.

49 S. Lonsdale, *a.g.e.* s. 170.

50 Alkman, *a.g.e.* fragment 5; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 253-254.

51 Menander, *Epitrepontes*, 451-454.

52 Herodotos, *Histories*.

53 *Homeric Hymns to Aphrodite*, 117-125.

54 *Homeric Hymn to Demeter*, 416-424.

55 Homeros, *Iliad* 16. 179-192.

lideri Nausicaa ile tanışmış olması⁵⁶ bu koroların varlığına işaret etmektedir. Kız korolarının yanı sıra farklı yaş gruplarından, farklı aşamalarda kadın koroları da mevcuttur⁵⁷.

Erkeklerin aksine kızlar, yaşamlarının çeşitli aşamalarında Artemis tarafından korunuyordu. Kızlar bir aşamadan diğerine geçiş yaptıklarında Artemis hep oradaydı. İlk olarak, kızların yetişkin olmalarını sağlayan bir eğitim vardı, daha sonra kızlar evlenip bakire tanrıçayı terk ettiğinde ve son olarak da doğumda Artemis'in hem anne hem de çocuk için korunmasına ihtiyaç duyulduğunda Artemis kızların yardımcı ve koruyanı olarak bulunmaktaydı⁵⁸.

Artemis kültüründe kızların reşit olmasını ilgilendiren geçiş törenlerine ilişkin örnek olaylar Sparta ve Brauron'da olduğu gibi Ephesos'ta da oldukça dikkat çekicidir.

Artemis Ephesia Kültü Genç Kız Ayinleri

Artemis Ephesia

Artemis Ephesia (Ἄρτεμις Ἐφεσίου)⁵⁹, Ephesos'taki birçok tanrıdan biridir ve şehrin koruyucusudur⁶⁰. O, Artemis'in *Panhellenik* karakteriyle ilişkilendirilen yerel bir tanrı olarak kabul görülmüştür. Nitekim "Oypis Anassa" ve "Ephesosluların Büyük Artemis'i" (Oypis Ἀνάσσα) olarak iki isimle tapınıldığı düşünülen tanrıçanın ilk ismi, Hitit bereket tanrıçasıyla ilişkilendirilir ve Amazonlar ile belirsiz bir bağlantısı vardır. Ancak tanrıçanın ikili nitelikleri, ağırlıklı olarak Hellen karakterine sahip Ephesia Artemis kültüründe özümsemiştir⁶¹. Artemis Ephesia, daha çok bir kent tanrıçası olarak tanınsa da doğayla da güçlü bağları olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca, o, sadece bir *potnia theton* değil, aynı zamanda Artemis Orthia'da görülen doğurganlık yönüne de sahiptir. Dolayısıyla, Artemis Ephesia, Kybele olduğu düşünülen selefi bir "Doğa Tanrıçası" ve aynı zamanda "Hayvanların hâkîmesidir"⁶². Şehir tanrıçası Artemis Ephesia, Roma egemenliği altında genel bir koruyucu ve yetiştirici tanrıçaya dönüşmüştür⁶³. Ephesos Artemisi'nin hikâyesi, kültürü ve görseli Tunç Çağ'ında başlamıştır⁶⁴.

56 Homeros, *Odyssey*, 6. 99-109.

57 Örneğin Euripides'in *Iphigeneia in Aulis*, *Andromache* and *Medea* adlı eserinde bunların farklı bir amaca hizmet eden trajedy koroları olduğu anlaşılmaktadır.

58 R. M. Leger, *a.g.e.* s.254.

59 R. Merkelbach, "The Girl in the Rosebush: A Turkish Tale and Its Roots in Ancient Ritual", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 82, 1978, s. 3; G. A. Yazıcı- H. Üreten, "Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültürleri", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 2020, s. 455.

60 R. E. Oster, "a.g.m.", s. 1661-98. G. Çelgin, *a.g.e.* s. 44. Ephesos kültürü tanrı ve tanrıçaları adına detaylı bilgi için bkz. G. A. Yazıcı-H. Üreten, "a.g.m.", s. 452-495.

61 S. Skarmintzos, "a.g.m", s. 269.

62 *a.g.e.* s. 277; G. Çelgin, *a.g.e.* s. 22, 43. Yerel tanrının adı artık bilinmese de Kybele ile ortak özelliklere sahip olan bir Anadolu tanrıçası modeline sahiptir. Bkz. F. Işık, "Elfenbeinfiguren aus dem Artemision von Ephesos", in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Institut, Vienna 2001, s. 99; G. Çelgin, *a.g.e.* s. 43.

63 F. Sokolowski, "A New Testimony on the Cult of Artemis of Ephesus", *The Harvard Theological Review*, 58 (4), 1965, s. 405.

64 S. Skarmintzos, "a.g.m.", s. 269. S. P. Morris, "The Prehistoric Background of Artemis Ephesia:

Tanrıça büyü ve tedavi ile yoğun iletişim içinde olmuştur ve onun korumacı güçleri ana tanrıça olmanın çok ötesine geçmiştir⁶⁵. Onun Anadolu ile yakın teması aşikârdır. Bu bağlamda, Ephesos kentindeki Artemis, Anadolu'nun Büyük Tanrıçası Kybele ile ya da Anahita, İştâr ve Anat ile eş değerde kabul edilmiştir⁶⁶. Ayrıca, Hellen etkisiyle “Ay Tanrıçası” olarak da tanınmaktadır. Nitekim Ephesos'ta bulunan bir adak listesinde, “Meşale Taşıyan Artemis” anlamına gelen “Artemis *Lampadephoros*” (Ἄρτεμις Λαμπαδηφόρος) yazmaktadır ve Ephesos sikkeleri üzerinde “Ay Tanrıçası” ile ilgili *atribü*lerin varlığı bilinmektedir. Çok yönlü olan Artemis'e “Deniz Tanrıçası ve Atların Efendisi” sıfatları da yakıştırılmıştır⁶⁷.

Ephesos kutsal alanı şehrin dışında, Selinus Nehri'nin aktığı yerde bulunmaktadır. Tapınak, antik dünyanın yedi harikasından biri olarak tanınmaktadır⁶⁸. Sparta ile karşılaştırıldığında Ephesos ile ilgili antik kaynaklarda pek çok bilgi bulunmaktadır⁶⁹. Ünlü Ephesos Artemis Tapınağı'nın büyüklüğünden, Ephesos *polis*inin saygınlığından ve orada yaşayan tanrıçanın şöhretinden dolayı bütün şehirler Ephesos Artemis'ine tapıyordu⁷⁰. Pausanias, Ephesos kültürünün uzun varlığına dikkat çekmekte ve Ephesos'taki bu alanının Amazonlar tarafından Atina ve Theseus'a karşı seferleri sırasında kurulduğunu belirtmektedir⁷¹. Strabon'a göre kutsal alanın yeri, bir Ion kolonisi olması veya Amazonlar için kutsal bir yer olması nedeniyle değil, Artemis ve Apollon'un doğduğu yer olması nedeniyle önem taşıyordu⁷². Hem Athenaeus hem de Strabon, bu alanı kuran kişinin bir yaban domuzunu öldürmesi ile ilgili hikâyeyi anlatmaktadır⁷³. Bu hikâye Brauron'daki ayıyla ilgili hikâyeye paralellikler gösteriyor. Her iki tapınakta da hiçbir gazaba maruz kalmayacağından emin olmak için tanrıçanın yatıştırılması gerekmiştir⁷⁴. Artemis Ephesia kutsal alanının önemli bir rol oynadığı iki antik eser, Ephesoslu Xenophon'un *Ephesiaka*'sı⁷⁵ ve Achilles Tatius'un *Leukippe ve Kleitophon*'udur. Ephesos Artemis Tapınağı'nda yapılan kazı çalışmalarında

A Solution to the Enigma of the 'Breasts'", in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Institut, Vienna 2001, s. 135.

65 S. P. Morris, “a.g.m.” s. 135.

66 W. Burkert, *Greek Religion, Archaic and Classical*, trans. J. Raffan, Oxford and Cambridge Blackwell 1985, s. 149.

67 Çelgin, *a.g.e.* 44-45.

68 Y. Albayrak, *a.g.e.* s. 96.

69 Xenophon, *Anabasis*, 5.3.8, Callimachus, *Hymn to Artemis*, 237-250), Strabon, *a.g.e.* 14.1.3 ve Pausanias, *a.g.e.* 7.6.2 gibi yazarlar kutsal alanın kuruluş mitlerini ve kültürünü anlatırlar.

70 Pausanias, *a.g.e.* 4.31.8; S. Skartmintzos, “a.g.m.”, s. 269.

71 Nitekim Amazonlar bu kutsal alanın çok eski olduğunu gösteren bir heykeli adadılar. Pausanias, kutsal alanı eskiden beri bildikleri Thermodonlu kadınların hem bu olayda hem de Herakles'ten kaçtıklarında Ephesos tanrıçasına kurban kestiklerinden söz etmektedir. Pausanias aynı zamanda kutsal alanın Amazonlar tarafından değil, bir yerli olan Koressos ile şehre adını veren Cayster nehrinin oğlu olduğu düşünülen Ephesos tarafından kurulduğunu da belirtmektedir Pausanias, *Description of Greece*, 7.2.6-7.

72 Strabon, *a.g.e.* 14.1.20.

73 Athenaeus, *Deipnosophistai* 361c-e; Strabon, *a.g.e.* 14.1.

74 Brauron Ayı ritüeli adına detaylı bilgi için bkz. R. M. Leger, *a.g.e.* 240-250.

75 Ephesoslu Xenophon'un hikayesi Ephesos'ta başlayıp bitiyor ve uydurulmuş karakterler, aksiyon ve macera içeriyor. Bkz. J. Henderson, (ed.), *Longus: Daphnis and Chloe. Xenophon of Ephesus: Anthia and Habrocomes*, Loeb Classical library, Harvard University Press 2009, introduction. Ayrıca, yazarın romanı üç ayrı isimle bilinmektedir: *Ephesiaka*, *Ephesos Masalı* ve *Anthia ve Habrocomes*.

elde edilen buluntular, Artemis Ephesia'nın kültü ve doğasıyla ilgilidir⁷⁶.

Ephesos sikkeleri Artemis Tapınağı'nın resimlerini göstermekte ve Ephesosluların toplumsal dini kimliğinin amblemleri olarak hizmet etmektedirler. Ephesos sikkelerinin önemi, Ephesos'un antik çağda "Asya'nın bankası" olarak tanımlanmasıyla daha da belirginleşmiştir⁷⁷. Nitekim Aristophanes, zaten Ephesos tapınağını 'tamamen altın ev' olarak tanımlamıştır⁷⁸. Ephesos Artemision kazı alanından çıkartılan altın ve elektron nesnelere arasından⁷⁹ basit bir tabakadan kesilmiş, MÖ 7. ve 6. yüzyıllara tarihlenebilen altın aplikler çoğunluktadır⁸⁰. Bireysel apliklerin bunların kült imgesinin dekorasyonlarını veya ritüel giysilerin sunularını temsil eden nesnelere olduğu tespit edilmiştir⁸¹. Oturmuş ve ayakta olan altın ve elektron figürinler, kadın ve muhtemelen tanrıçanın temsili olarak yorumlanmaktadır⁸². Ephesos sikkelerinin arka yüzlerinde *Artemis Ephesia*'nın kült heykeli tasvir edilmektedir. Kült heykeli etrafında tanrıçanın isminin yazıldığı *lejanlar*⁸³ ve jeton, bilet, sikke ya da açılış için verilen bir ödül olarak kullanılan *tessera* (τέσσερα) (mozaik) üzerinde betimlenen Artemis kült heykeli dikkatleri çekmektedir⁸⁴.

Tanrıçanın rahipler heyetine, *Naubatountes* (Ναουπάτουντες) yani gemiye binenler adı verilmiştir⁸⁵. Tapınakta çalışan hadım rahiplerin organizasyonu ve külte dair Anadolu unsurları görülmektedir. Tapınağın yöneticileri konusunda yapılan araştırmalar ve antik kaynaklar, ulu rahiplerin varlığına işaret etmektedir⁸⁶. Antik kaynaklarda bu rahiplerin hadım olup olmadığı tartışmalı olsa da adlarının *Megabyzos* olduğu bilinmektedir⁸⁷. Ephesos'un

76 Detaylı bilgi için bkz. R. M. Leger, *a.g.e.* s. 18-30, 119 vd.

77 Aelian, *Varia Historia* 3.26. MÖ 5.yy.Tegea yazıtlarından biri de tapınağın banka olarak rolünden bahsetmektedir, bkz. IG V.2 159/IPArk no 1. içinde R. M. Leger, *a.g.e.* s. 128.

78 Aristophanes, *Clouds*, 599-60.

79 A. M. Pülz, and B. Buhler, "Die Goldappliken aus dem Artemision von Ephesos Studien zur Typologie und Technik", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, 75, 2006, s. 219.

80 A. M. Pülz, "Zur Interpretation von Motiven: Die Goldappliken aus dem Artemision von Ephesos", in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Institut, Vienna 2001, s. 231.

81 M. Melcher, M., et al. "Investigation of ancient gold objects from Artemision at Ephesus using portable μ -XRF", *ArchéoSciences*, 33, 2009, s. 170.

82 Muhtemelen 7. yüzyılın ikinci yarısına aittirler. Bkz. D. G. Hogarth, *Excavations at Ephesus. The Archaic Artemisia*, British Museum, London 1908, s. 94-95; B. Bühler, B. ve A. M. Pülz, "Die Goldfunde aus dem Artemision von Ephesos und ihre Herstellun", in U. Muss (ed.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtums* Phoibos Verlag, Vienna 2008, s. 172 figür, 140, 141.

83 BMC. *The British Museum A Catalogue Of The Greek Coins Of Ionia*, Edited by Reginald Stuart Poole, L. L. D., London 1892, s. 47-115.

84 Artemis betimli *tesserae*, tanrıça adına düzenlenen *Artemisia* ya da *Ephesia* yarışmaları ile ilgili olarak basıldığı ve bunlara giriş bileti niteliğinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz. Onur Gülbay ve Hasan Kireç, *Efes Kurşun Tesseraeları*, Esen Ofset Matbaacılık, İstanbul 2008, 13-35; G. A. Yazıcı- H. Üreten, "a.g.m.", s. 462.

85 G. Çelgin, *a.g.e.* s. 45.

86 J. O. Smith, "The high priests of the temple of Artemis at Ephesus", in E. Lane and M.J. Vermaseren (eds.), *Cybele, Attis and related cults*, 1996, s. 323.

87 Xenophon, *Anabasis*, 5.3.6-5.3.9; Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, 2.6.51; Strabon, *a.g.e.* 14. 1.23; Pliny, *Natural History*, 35.36.39; 35.40.131-132 ve Plautus, *Bacchides*, II.307-308; G. Çelgin, *a.g.e.* s. 44-47.

Pers hâkimiyeti sırasında tapınakta hadımların rahip olarak görev yapması ve *Megabyzos* olarak bilinmeleri, Ephesos'taki kültün Hellen Avcı Artemis'ten ziyade Phrygialı ana tanrıça Kybele kültüyle ilgili olduğu varsayımına yol açmıştır⁸⁸. Ephesos Artemis Kutsal Alanı'nda bulunan fildişi ve kemik buluntuları arasındaki insan heykelcikleri, MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısından ya da 6. yüzyılın ilk yarısından kalma *Megabyzos*'lara ait olduğu düşünülmektedir⁸⁹. Tapınakta hizmet eden kızlara yani rahibelere, bazı kaynaklarda "kral arı"⁹⁰ olarak anılan ve bu unvanın bir çeşit lideri işaret edebilen "Esseniler"⁹¹ aksine, "Μέλισσαι" *Melissalar*- Arılar⁹² deniyordu. Bu rahibeler, eski, yeni, acemi ve ücretli olarak isimlendirilmişlerdir⁹³. Tanrıça kült heykelinin dekorasyonundan sorumlu olan diğer kadın gruplarından da (*Χοσμοφόροι*, *Κοσμητεῖραι*, *Χρυσοφόροι*) bahsedilmektedir. Kültün bilinen en eski rahibesi Hippo adlı bir kadındır⁹⁴ ve Pomponia Faustina adlı rahibeye adanan tapınak, onu kalıtsal bir makam olan Artemis'in rahibesi olduğunu göstermektedir⁹⁵. Artemis rahibelerinin bakire oldukları ve yaşamlarını tanrıçaya adadıkları bilinmesine rağmen bu rahibenin hem hizmetinden hem de kocasından bahsedilmektedir. Artemis'in rahibesi olarak görevini yerine getirdikten sonra evlenmiş ancak hâlâ Artemis'in rahibesi olarak anılmış olduğu düşünülmektedir⁹⁶.

Yalnızca Anadolu'daki elliden fazla kentin sikkelerinde Artemis Ephesia'nın resimleri yer almakta ve Roma İmparatorluğu'nun çoğu bölgesinde Ephesos tanrıçasına adanmış kültler bulunmaktadır⁹⁷. MÖ 295'e kadar Ephesos sikkelerindeki kutsal hayvan olan arı, Artemis'in sembolü ve tipik Ephesos Artemis sikke örneği olarak düşünülmektedir⁹⁸ (Res.

-
- 88 M. Bennett, *Religious Cults Associated With the Amazons*, New York, Cambridge University Press 1912, s. 35. Ancak pek çok bilim insanı bu kelimenin Farsça lider anlamına gelen "megabazus" kelimesinden kaynaklandığını düşünüyor. Bu rahipler Ephesoslu da olmayabilir. Bkz. J. N. Bremmer, *Priestly personnel of the Ephesian Artemision: Anatolian, Persian, Greek and Roman aspects*, unpublished PhD thesis, University of Groningen 2008, s. 5; S. Skarmintzoos, "a.g.m", s. 270.
- 89 U. Muss, "Elfenbein und Bein aus dem Artemision von Ephesos", in U. Muss (ed.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis, Gestalt und Ritual eines Heiligtum*, Phoibos Verlag, Vienna 2008, s. 104; figür 58a, 58b ve 59a, 59b.
- 90 D. Frayer-Griggs, "The Beasts at Ephesus and the Cult of Artemis," *Harvard Theological Review* 106, 2013 s, 468.
- 91 Pausanias, *a.g.e.* VIII. 13. 1; J. N. Bremmer, *a.g.e.* s. 16.
- 92 Frayer-Griggs, *Harvard Theological Review* 106, 2013, s. 468.
- 93 G. Çelgin, *a.g.e.* s. 47.
- 94 G. Çelgin, *a.g.e.* s. 45.
- 95 J. T. Wood, *a.g.e.* Appendix 7, 15.
- 96 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 132.
- 97 G. M. Rogers, *The mysteries of Artemis of Ephesos: cult, polis, and change in the Graeco-Roman world*, New Haven (Connecticut) and London: Yale University Press 2012, s. 6.
- 98 M. M. Parvis, "Archaeology and St. Paul's Journeys in Greek Lands: Ephesus", *The Biblical Archaeologist*, 8 (3), 1945, s. 64. Aslında 7. ve 6. yy sikke örneklerinde geyik, fok, aslan, at, keçi, kartal veya grifon kafaları, horoz, boğa ve arılar Artemis sembolü olarak bilinmektedir ve bu durum 4.-5. yy. kadar devam etmiştir. Head'in kataloğundan (1892) geyik ve arının daha önceki sikkelerde baskın olduğu görülmektedir. Örneğin, ön yüzünde arı, arka yüzünde geyik ve palmye ağacı bulunan Helenistik döneme ait sikkeler tanrıça temsilleridir. MÖ 3. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Ephesos sikkelerindeki Artemis'in başı, ön yüzdeki arının yerini, geyik protomunun tersi olan avuç içi ile değiştirmiştir. Bkz. F. E. Brenk, 'Artemis of Ephesos: An Avant Garde Goddess', *Kernos*, 11, 1998, s. 158-159. Arının tüm canlıların kurtarıcısı olarak görülmesi, Anadolu Hitit Telepinus mitosuna dayanmaktadır. Anadolu Ana Tanrıçasının mirası olan arılar, *Artemis Ephesia*'nın da kutsal hayvanıdır. Bkz. Fahri Işık, "Anadolulu Ephesos Üzerine", *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* içinde, Ege Yayınları, İstanbul 2015, s. 324.

1).

Ephesos Artemisi'nin sembolü olarak şehrin sikkelerindeki arı sembolü, Atina müzelerindeki sergilere göre Ephesos (ὀπλίτης) *hoplit*lerinin kalkanlarında da bulunmaktadır⁹⁹. Charles Hogue, "Kültürel Entomoloji" başlıklı makalesinde, tanrıça Artemis'in "Mylytta, Ana veya Arıların tanrıçası" olarak da bilindiğini belirtmektedir. Arı resimleri sadece dekorasyon amaçlı değil aynı zamanda tılsım olarak da kullanılıyordu. Arının *hoplit* kalkanlarında bir savaş sembolü olarak görmemizin olası bir açıklaması, *hoplit* mızrağını "arı sokması" olarak gösteren alegoridir. Mızrak saldırılarının, hedefi sokan bir arı gibi hızlı ve doğru olması beklenmiş olmalıdır. Daha geleneksel bir başka yorum ise *hoplitin* korunmak için arıların annesi Artemis'e güvendiğidir. Yani bir kalkan cihazı olarak arı, düşmanı uyaran ilahi bir tılsım olabilir. Bu bağlamda, kalkanı kullanan *hoplit*, "Tanrıça tarafından korunuyorum" ve "Eğer benimle yüzleşirsen iğneyi hissedeceksin" şekline düşünmüş olmalıdır ve buradaki iğne mızrağının ucudur¹⁰⁰. Atina'daki Amerikan Arkeoloji Okulu tarafından keşfedilen 5. yüzyıla ait kırmızı figürlü *lekythos*, arı sembollü bir *hopliti* ve ankerli bir *hopliti* (Herodotos tarafından tanımlanan bir sembol¹⁰¹) tasvir etmektedir; bu, Atina ile Ephesos arasındaki yakın bağın altını çiziyor gibi görünmektedir¹⁰².

Ancak Antik Hellenlerin balın mucizeye yakın özelliklerine inandıkları dikkate alındığında Artemis'in şifa veren bir tanrı olarak görüldüğü de söylenebilir. Bu, tıbbi bir tanrı olarak kabul edilen kardeşi Apollon'a bir benzetme olabilir¹⁰³. Nitekim Pythagoras'ın balın iyileştirici özelliğine olan inancı, bu tatlı maddenin antik dünyada mucizevi bir ilaç olarak görüldüğünü bize anlatmaktadır¹⁰⁴.

Tanrıça yaklaşık dört yüz yıl boyunca tasvir edilmiştir. Tasvirler MÖ 159-133 ve MÖ 133-67 dönemlerinde başlar ve Artemis sadece küçük bir figürdür. Tek figür olarak tanrıça, MÖ 87-84'ten itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır¹⁰⁵. İmparatorluk döneminde Artemis, Roma imparatorunun yanında tasvir edilmiştir¹⁰⁶. Artemis imgesi ya Ephesos'taki kült heykelinin ya da omzundaki ok kılıfından yay veya ok çeken avcı Artemis'in ya da bir geyik eşliğindeki tasviridir¹⁰⁷. Eğer Artemis'in kendisi tasvir edilmemişse, geyiği

99 S. Skarmintzos, "a.g.m", s. 270. Yabani arılar muhtemelen tarih öncesi döneme ait antik totem figürünün (ξόανο) üzerinde yaşıyorlardı ve inananlar tarafından kutsal sayılıyor ve rahatsız edilmemeleri gerekiyordu. Bombus arıları olarak da bilinen yabani arılar yan yana *mastoeideis* yani dişi göğüslerine benzer kovanlar inşa ederler. Arı kovanları muhtemelen tarih öncesi kült heykelini kaplıyordu. Heykelin üzerinde oldukları için muhtemelen kutsal kabul edilirdi ve kimse onları rahatsız etmeye cesaret edemezdi ama Herostratus, tapınağı yaktığında kesinlikle yok oldular. Bkz. Valerius Maximus Memorable Doings and Sayings, VIII.14. 5. Tapınağın kundaklanmasından sonra heykeltıraşların Artemis heykeline antik ibadet nesnesini hatırlatan bir form vermiş olmaları muhtemeldir.

100 C. L. Hogue, "Cultural Entomology", *Annual Review of Entomology* 32, 1987, s. 181-199.

101 Herodotus, *Histories*, 9, 73.

102 S. Skarmintzos, "a.g.m", s. 271.

103 T. J. Haarhoff, "The Bees of Virgil", *Greece&Rome*, Vol. 7, No. 2, 1960, s. 155.

104 T. J. Haarhof, "a.g.m.", s. 157.

105 R. Fleischer, *a.g.e.* s. 39-40.

106 R. Fleischer, *a.g.e.* s. 42; R. Strelan, *a.g.e.* s. 45.

107 B. V. Head, *Catalogue of the Greek Coins of Ionia*, London, 1892, s. 71-109. Kült heykeli adına detaylı bilgi için bkz. G. A. Yazıcı-H. Üreten, "a.g.m.", s. 458-459.

imparatorun kafasının arka tarafındaydı. Diğer bir varyasyon ise Artemis Ephesia yerine Tykhe'nin duvar tacıyla temsilidir. O, genel olarak şehrin ve refahının (τύχη) koruyucusu olarak bilinen tanrıdır¹⁰⁸. Ephesos heykelleri, sıkıntılı zamanlarda şehri koruma ve kurtarma yeteneğini simgeleyen bir duvar tacı takan bir tanrıçayı sembolize etmektedir. Tanrıçanın bu gücü, Lysimakhos'un, şehre karısı Arsinoe'nin adını vermesiyle de gösterilmiştir. Bu yeni isim ancak onun hükümdarlığı kadar sürdü ve yeni kurduğu kent kısa sürede Yeni Ephesos, kutsal alanın çevresi ise Eski Ephesos olarak anıldı¹⁰⁹.

Her ne kadar onun dışında tapınılan çok sayıda Olympos tanrısı ve çok sayıda başka tanrı ve tanrıça olsa da Ephesoslular için Artemis, *polisteki* en önemli tanrıydı. Artemis her şeyden önce *polis*in “vesayetçi tanrıçası”, *polis*in “kurucusu”, “ataların” tanrıçasıydı ve elle tutulur tezahürleriyle ünlüydü¹¹⁰. Ephesoslular onunla özel bir ilişkileri olduğunu iddia ediyordu.

Kentin hamisi Ephesos Artemisi'nin onuruna, Artemision ayı boyunca “Ephesia” adı verilen, hem küçük hem de büyük şenliklerle öne çıkan kutlamalar düzenlenirdi¹¹¹. Tanrıçanın bu ayda ve Ephesos yakınlarındaki Kenkhrios Irmağı yakınlarındaki Ortygia korusunda doğduğuna inanılmış¹¹² ve düzenlenen şenlikler, dini ve politik olmak üzere ikili karaktere sahip muhteşem şenlikler olmuştur. Bu festivaller, Ionia şehirleri ve aynı zamanda Hellas ile olan bağları güçlendirmeyi amaçlayan uluslararası bir organizasyon karakterine de sahiptir. Büyük Ephesia yarışmaları sırasında atletizm ve şiir yarışmalarının yanı sıra birçok şehrin temsilcilerinin çeşitli siyasi amaçlarla toplantıları da yapılmıştır. Artemis'in kutsal törenlerinden sorumlu yurttaş görevlileri, “Hestiatores” (ἑστιάτορες) (kutsal yemeklerden sorumlu) ve “Panegyristai” (πανηγυρισταί) (kült görevlileri) olarak ayrılıyordu. Artemis Ephesia kültü öncelikle Ephesos gençleriyle ilişkilendiriliyordu ve evli kadınların kutsal alanda bulunması yasaklanmıştı¹¹³.

Ephesos Artemis kültü, aralarında Lydialılar, Karialılar, Persler, Hellenler, Latinler ve Hristiyanların da bulunduğu birçok farklı hükümdardan etkilenmiştir. Tüm bu etkilerin sonucunda Ephesos Artemis'in dininin bazı yönleri ve eğilimleri değiştirilmiş veya terk edilmiştir¹¹⁴. Bu özellikler onun her şeyden önce şehir tanrıçası ve Ephesos'un koruyucusu olduğunu göstermektedir. Sikkelerin gösterdiğini doğrulayan bazı sınır

108 R. Fleischer, *a.g.e.* s. 973.

109 Strabon, *a.g.e.* 14.1.21; Krezüs'ün Tanrıça Artemis adına çok büyük bir tapınak inşa ettirmesi, tüm Krallığı'nı belirli bir Tanrıça inancı altında toplayarak bölgedeki dini inançları kontrol edebilmek için politik bir manevra olarak yorumlanır. Bkz. D. Knibbe, “Via Sacra Ephesica, New Aspects of the cult of Artemis Ephesia”, *Ephesos Metropolis of Asia, An Interdisciplinary Approach to its Archaeology Religion and Culture* (Ed. H. Koester), Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2004, s. 142-143.

110 Strabon, *a.g.e.* 4.1.4; Pilynius, *a.g.e.* 36.97.

111 S. Skarmitzos, “a.g.m.”, s. 269-270; G. Çelgin, *a.g.e.* s. 47.

112 G. Çelgin, *a.g.e.* s. 47.

113 S. Skarmitzos, “a.g.m.”, s. 269-270.

114 Bu değişiklikler Strabon tarafından bahsedilmiştir. Bkz. Strabon, *a.g.e.* 14.1.23. Bunlar ayrıca Erken Roma Dönemi sikke ve heykel kalıntılarında da anlaşılmaktadır. Bkz. R. Fleischer, *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*, E. J. Brill, Leiden 1973, s. 55-58, R. E. Oster, “a.g.m.”, s. 1701.

taşlarında hem Artemis'ten hem de Roma imparatorlarından (Augustus, Domitianus ve Traianus) bahsedilmektedir¹¹⁵. Ayrıca, Artemis Ephesia'ya ithafların yazılı olduğu mermer parçalarından bazıları, sınır taşları gibi kombinasyonlar olarak kabul edilmektedir. Artemis'in Ephesos'taki önemi İncil'de hala yaygın olarak bilinmektedir¹¹⁶: “*Tüm Asya'nın ve dünyanın taptığı büyük tanrıça Artemis'in tapınağı bir hiç sayılacak ve onun heybeti yok edilecek*”.

Artemis Ephesia Kültünde Kız Çocuklarının Geçiş Ayinleri

Artemis Ephesia kültüründe oldukça ünlü olan kız çocuklarının reşit olma sürecindeki ayinlerde üç aşama öne çıkmıştır: eğitim, evlilik ve annelik.

Ephesos kentinde kızlar için zorunlu olarak tanımlanan geçiş törenlerinin amacı onların eşlerini bulmalarını sağlamaktır¹¹⁷. Bu doğrultuda aldıkları eğitimin erkek çocukların eğitiminden farklı olsa da onlarınki ile yakından bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Sparta'da olduğu gibi yarışmalara erkekler kadar kızlar da katılmıştır. Ancak, Artemis kültü içinde kızların alacakları eğitimin şartları vardır. Onlar, öncelikle aristokrat ailelere mensup olmalı ve tanrıçanın hizmetkârları oldukları sürece bakire olmaları gerekmiştir¹¹⁸. Artemis tapınağına ait ve büyük tiyatrodaki bulunan yazıtlarda bu yarışmalardan sıklıkla bahsedilmiştir¹¹⁹. Bu yazıtlardan biri, Büyük Ephesos Oyunları'nda bir koşu yarışının yapıldığını belirtmektedir. Bu, Aristophanes'in *Lysistrata*'sında yedi, on ve muhtemelen beş yaşlarındaki kızların geçiş töreninin bir parçası olarak farklı ritüellere katıldığını söylemesine çok benzemektedir. Bu yazıt hakkında yazılan notlarda bu yazıtın muhtemelen belediye yetkilileri tarafından Ephesoslu bir sporcunun anısına yazıldığı ileri sürülmektedir¹²⁰.

Kızların eğitim süresince, onların tıpkı erkek çocuklarınınki gibi kıyafetleri olduğu bilinmektedir. Nitekim Ephesoslu Ksenophon, *Ephesiaka* adlı eserinde genç kız Anthia'ı, avcı gibi giyinmiş olarak tasvir etmekte ve Knibbe ve Langmann da bu giysisinin bir çeşit üniforma olduğunu öne sürmektedir¹²¹. Bu üniforma kısa mor bir *khiton*dan oluşmakta olup, kızlar bir *nebris* yani yay ve ok taşımakta ve yanlarında köpekler yürümekteydi. Bu çeşit

115 Bu sınır taşları R. Meriç; R. Merkelbach; J. Nollé ve S. Şahin, *Die Inschriften von Ephesos. Teil 7.2: Nr. 3501-5115 (Repertorium)*, Habelt, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Bd. 17.2, Bonn 1981 içinde 3501-3512 numaraları ile toplanmıştır. Ayrıca bkz. D. Knibbe; R. Meriç ve R. Merkelbach, “Der Grundbesitz der ephesischen Artemis im Kaystrostal”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 33, 1979, s. 139-47.

116 Bible, *Acts of the Apostles* 19.27. Bkz. R. M. Leger, *a.g.e.* s. 136.

117 Ephesos'taki geçiş ayinlerinin ilk ve en kapsamlı tanımlaması Romalı asker C. Vibius Salutaris tarafından yazılmıştır. Bkz. F. Hueber, *Ephesos: gebaute Geschichte*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1997, s. 31; R. M. Leger, *a.g.e.* 245.

118 Ephesoslu Ksenophon, Anthia'nın 'her zamanki gibi tanrıça kültüne hizmet etmeye gittiğini' belirtir. Bkz. *a.g.e.* 1.5.1,

119 J. T. Wood, *Discoveries at Ephesus, including the site and remains of the great temple of Diana* (London: Longmans, Green, and Co. 1877, Appendix 3; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 130.

120 Aristophanes, *Lysistrata*, 641-647; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 131.

121 Xenophon of Ephesus, *a.g.e.*; D. Knibbe ve G. Langmann, *Via Sacra Ephesiaca I*, Schindler, Vienna 1993, s.

bir donanımın kızların aldığı eğitimin bir göstergesi olduğu düşünülmektedir¹²².

Artemis'in festivallerinde dansın önemli bir unsur olduğu gerçeği¹²³, bizleri, kız çocuklarının geçiş ayın eğitimlerinde de dansın önemine yönlendirmektedir. Nitekim bu eğitim içinde etkin rol oynayan dansın kökeni mitolojide Amazonlara kadar uzanmaktadır. Kallimakhos'a göre Amazonlar Ephesos'taki bir meşe ağacının altına bir heykel dikmişlerdir. Kraliçeleri Hippo, tanrıçaya tapınmanın bir parçası olan ayinleri yönetmiştir. Amazonlar tanrıça heykelinin etrafında savaş dansı yaparken kalkanlarla zırhlar içinde ve yine koronun etrafında bir daire şeklinde dans etmişlerdir¹²⁴. Amazonların Ephesos'ta Artemis kültünü kurmasıyla ilgili efsanevi hikâye, tanrıçaya tapınmada hangi unsurların rol oynadığı konusunda kısmen gerçeği yansıtmaktadır.

Özellikle tanrıça onuruna yapılan dansların, ritüellerin ve Artemis'e tapınmanın bir parçası olduğu Brauron ve Sparta gibi diğer kutsal alanlara bakıldığında, Artemis kutsal alanında düzenli olarak dansların yapıldığı muhtemeldir¹²⁵. Nilsson'a göre Artemis'in rahibeleri dansları bizzat yapanlardı¹²⁶. Nilsson'un faydalandığı Autokrates'in, *Tympanistai* isimli eserinde bu varsayım, netlik kazanmıştır: *Lidya'nın kızları olan tatlı bakireler, Ephesos'taki Güzel Artemis tapınağında spor yaparken ve hafifçe sıçrayıp ellerini çırparken, zıplayan, kuyruksallayan gibi şimdi kalçalarının üzerine çöküp tekrar yukarı fırlıyorlar*¹²⁷. Artemis'e İlahi adlı eserinde Kallimakhos, bu dansların tanrıça için yıllık bir onur gibi görüldüğünü anlatır. Eğer kızlar dans etmeyi ret ederse, Artemis tarafından cezalandırıldığını da ekler: *Kimsenin [Artemis'in] yıllık dansından kaçınmasına izin vermeyin; çünkü sunağın etrafında dans etmeyi reddetmesi Hippo için gözyaşına sebep oldu*¹²⁸. Yukarıda da belirtildiği gibi Kallimakhos, kutsal alanın kuruluş hikâyesinde bunu Amazonların yaptığı silah dansı olarak yorumlamıştır¹²⁹. Böylece Artemis kült dansları, Ephesoslular için büyük önem taşıyan ve her yıl hatırlanarak ve yeniden canlandırılarak yaşatılması gereken yurttaş kimliğinin bir parçası olarak görülebilir.

Artemis, bekâr tanrıça olmasına rağmen, kanuni yolla kurulan aşkı hoş görmüş hatta evliliği himayesine almıştır¹³⁰. Evlilik konulu ritüeller sırasında, *Artemisia* genç kadınlar için en önemli festivaldi. Kızlar, Artemis kutsal alanına doğru ilerlerken, evlenme çağındaki kızların amacı evlenecekleri bir koca aramaktı. Genç kadınların eşleriyle, genç erkeklerin ise gelinleriyle tanışmasına olanak sağlayan bu ritüellerde müzik ve dansın

122 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 263.

123 S. Lonsdale, *a.g.e.* s. 171.

124 Callimachus, *Hymn to Artemis*, 238-248.

125 Sparta ve Brauron'daki eğitimde dans adına detaylı bilgi için bkz R. M. Leger, *a.g.e.* 5.2.1, 5.2.3.

126 *Αὐτοκράτης ἐν Τυμπανισταῖς: οἷα παίζουσιν φίλαι παρθένοι Λυδῶν κόραι κοῦφα πηδῶσαι κόμαν, κἀνακροῦσαι χεροῖν, Ἐφεσίαν παρ' Ἀρτεμιν καλλίσταν, καὶ τοῖν ἰσχύϊον τὸ μὲν κάτω τὸ δ' αὖ εἰς ἄνω ἐξάιρουσα, οἷα κίγκλος ἄλλεται.* Nilsson, bu varsayımını Aelians'ın *De Natura Animalium*'una dayandırdı ve o da kendi açıklamasını Autokrates'in *Tympanistai*'sine dayandırdı. Bkz. M. P. Nilsson, *Griechische Feste von Religioser Bedeutung; mit ausschluß der Attischen* Leipzig: B.G. Teubner, 1957, s. 246.

127 *Aelian, De Natura Animalium- On Animals* 12. 9, trans. A. F. Scholfield. Türkçe çeviri, çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır.

128 Callimachus, *Hymn to Artemis*, 270ff.

129 Callimachus, *Hymn to Artemis*, 238ff.

130 G. Çelgin, *a.g.e.* s. 16.

önemi büyüktü¹³¹. Festival, yakın ve uzak bölgelerden gelen ailelerin evlilikleri ayarlaması nedeniyle güçlü bir sosyal işleve sahip olmuştur¹³². Genç erkekler ve kadınlar tapınağa giden bir geçit törenine katılmak zorundaydı ve bir evlilik ayarlandıktan sonra Artemis'e bir kurban sunularak kutsanması gerekiyordu¹³³. Bu durum en güzel, Ephesoslu Ksenophon'un, Anthia ve Habrocomes'in düğünü hakkında da yazdıkları ile açıklanabilir: *Düğünler, gece boyu şenliklerle ve tanrıçaya birçok kurban sunularak kutlanırdı. Bunlar yapıldıktan sonra kıza meşalelerle gelin odasına kadar eşlik edilirdi. Sonrasında, gelin ilahisi söylenerek ve dualar okunarak gelin içeri alınır ve yatağa yatırıldı*¹³⁴.

Bakireleri Artemis tapınağına doğru yönlendiren Anthia'nın hikâyesinde kalabalığın, Artemis'i onurlandırdığı gibi onu da onurlandırdığı belirtilmiştir¹³⁵. Onları meşaleler, sepetler ve tütsüler takip etmiş; arkalarında da atlar, köpekler ve av malzemeleri bulunmuştur. *Ephesiaka*'sındaki kızlar onu takip eder ve Anthia şu şekilde anlatılır: *Dizine kadar uzanan mor bir tunik giymişti, kuşakla tutturulmuş ve kollarına kadar bollaşmıştı, üzerinde açık kahverengi bir deri vardı, üzerine bir sadak iliştilmişti ve silahlar için oklar vardı; cirit taşıyordu ve onu köpekler takip ediyordu. Ephesoslular onu çoğu zaman kutsal alanda gördüklerinde ona Artemis diye tapınıyorlardı...*¹³⁶

Diğer şehirlerde olduğu gibi Ephesos'ta da Artemis'e genç kadın ve kızlar tarafından kıyafet hediyeleri veriliyordu¹³⁷. Sunulan giysiler arasında sandaletler, saç bantları, bir elbisenin basit kıvrımları, aynı zamanda tef ve oyuncak bebekler de vardı. Bu gelenek, Hipokrates tarafından açıklanmaktadır. Adet düzensizliği çeken kızlar delirebilir ve Artemis'e tercihen en değerli parçaları olan bir kıyafetlerini adak olarak getirmeleri tavsiye edilir¹³⁸. Nitekim Artemis gelinlerin ve eşlerinin koruyucusuydu ve giysiler ona, onun iyiliğini umarak ya da mutlu bir evlilik için teşekkür olarak teklif ediliyordu.

Ephesos kentinde Artemis'e sunulan kıyafetler, Sardeis'teki Artemis tapınağına gönderilirdi. Bu uygulamayı anlatan bir yazıtta, Ephesos şehrinde Sardeis'e Artemis için *khiton* taşıyan bir elçi ve yukarıda bahsedilen her türlü malzemeden yapılmış takılardan oluşan pahalı hediyeler gönderildiği yazılmaktadır. Bu yazıt sadece kült uygulamasına ilişkin

131 C. R. Thomas, "At Home in the City of Artemis: Religion in Ephesus in the Literary Imagination of the Roman Period", in H. Koester (ed.), *Ephesus, Metropolis of Asia. An interdisciplinary approach to its archaeology, religion, and culture* Valley Forge, Trinity Press International, Pennsylvania 1995, 85-86; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 269.

132 R. Strelan, *a.g.e.* s. 58.

133 Xenophon, of Ephesus, *a.g.e.* 1.2- 3; 1.8.1; C. R. Thomas, "a.g.m.", s. 85-86.

134 Xenophon, of Ephesus, *a.g.e.* 1.8.1.

135 Xenophon of Ephesus, *a.g.e.* 1.2.

136 Xenophon of Ephesus, *a.g.e.* 1.2.6-7. *χιτὸν ἀλουργής, ζωστὸς εἰς γόνυ, μέχρι βραχιόνων καθειμένος, νεβρίς περικειμένη, γωρυτὸς ἀνημμένος, τόξα, ἄκοντες φερόμενοι, κύνες ἐπόμενοι. Πολλάκις αὐτὴν ἐπὶ τοῦ τεμένους ἰδόντες Ἐφέσιοι προσεκύνησαν ὡς Ἄρτεμιν. Καὶ τότε οὖν ὀφθείσης ἀνεβόησε τὸ πλῆθος, καὶ ἦσαν ποικίλαι παρὰ τῶν θεωμένων φωναί, τῶν μὲν ὑπ' ἐκπλήξεως τὴν θεὸν εἶναι λεγόντων, τῶν δὲ ἄλλην τιὰ ὑπὸ τῆς θεοῦ περιποιημένην.*

137 *Greek Anthology*, 1.6.270-274; F. Sokolowski "a.g.m.", s. 428.

138 Hippocrates, R. Flemming and Ann Ellis Hanson, "Hippocrates, 'Peri Partheniôn', Diseases of Young Girls", (Trans. Rebecca Flemming and Ann Ellis Hanson), *Early Science and Medicine*, Vol. 3, No. 3, Brill 1998, s. 251; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 268.

ayrıntıları göstermekle kalmıyor, aynı zamanda Ephesos kültürünün etkili olduğu alanları da açıklıyor¹³⁹. Bu, hem Brauron'da hem de Ephesos'ta bilinen, tekrarlanan bir faaliyettir. Kadın giyim eşyalarının, daha da önemlisi kemerlerin sunulduğu, her iki kutsal alandaki buluntulardan da bilinmektedir¹⁴⁰. Örneğin, bronz buluntuların en karakteristiklerinden biri, Erken Arkaik Artemision'da bulunan, tamamen metalden yapılmış kemerlerdir¹⁴¹. Bu kemerlerin işlevi veya önemi hakkında çok az şey bilinmesine karşın Artemis Ephesia kült heykelinin de kemerle temsil edildiğini düşününce, onların işlevlerini tahmin etmek mümkündür. Bu doğrultuda, onlar, kadınların evlilik vesilesiyle veya başarılı bir doğum yaptıktan sonra tanrıçaya şükran amaçlı adadıkları nesnelere başındadır demek yanlış olmayacaktır¹⁴².

Evlendikten sonra kadınlar resmi olarak kadınlığa adım atmakta ve yetişkin olmaktadır. Bu durum bazı olasılıkların değişmesine neden olmuş, çünkü evli kadınların yalnızca erkeklere ve bakirelere açık olan Artemis tapınağına girmesi artık imkânsızlaşmıştır. Eğer herhangi bir kadın oraya girse cezası ölüm olmuştur. Tapınağın yanı sıra tapınağın arkasındaki koruya da kadınların girmesi yasaklanmıştır. Koruya yalnızca saf bakireler girebilmiş ve giren kişinin bakire olup olmadığını test etmek için mağaranın giriş kapılarında küçük bir yol boyunca *syrixler* (σύριγξ) ((borular) asılmıştır. Pan'ın bu boruları Ephesos'ta adadığına ve daha sonra bu alanı bakire kültürünün önemli bir varlığı olan Artemis'e devrettiğine inanılmaktadır¹⁴³.

Artemis, yetiştirici özelliği ile çocuklara mutlu bir büyüme temin etmektedir. Bu bağlamda, doğum yapmış kadınlar onun korumasına girmektedirler. Nitekim Artemis, bir doğum tanrıçası olarak da kabul görmektedir. Antik kaynaklar, Artemis'in bu sıfatına işaret etmektedir. Örneğin, Artemis, annesi Leto'ya kardeşi Apollon'u doğururken yardım etmiştir¹⁴⁴. Ayrıca, Artemis'in kentlere sadece kadınlar doğum adına onu yardıma çağırdukları zaman gittiği bilinmektedir¹⁴⁵. Bu özelliği ile bilinen Artemis, "doğumlara nezaret eden", "çabuk doğurtan", "doğum ağrılarını hafifleten", "doğum ağrılarından kurtaran" ve "doğum yapanlara yardım eden" gibi epithetlere sahiptir¹⁴⁶.

Ayrıca, Hellen Artemis'i bir doğum tanrıçası olarak kabul edilse de ve kadınları korumasına almış olsa da nihayetinde bakire olma özelliğine sahiptir. Ancak Anadolu Artemis'i olan Ephesia, annelik özelliğinin net bir şekilde öne çıkması ile ondan

139 D. Knibbe, "Ein religiöser Frevel und seine Sühne. Ein Todesurteil hellenistischer Zeit aus Ephesos", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 46, 1961-1963, s. 175-82; R. M. Leger, *a.g.e.* s. 268-269.

140 Detaylı bilgi için bkz. R. M. Leger, *a.g.e.* s. 18-30; 82-94.

141 G. Klebinder, "Bronzegürtel aus dem Artemision von Ephesos", in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos* Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologischen Instituts, Vienna 2001, s. 121.

142 R. M. Leger, *a.g.e.* s. 123.

143 Achilles Tatiüs, *Leukippe ve Kleitophon*, 8. 6. Ancak Köle kadınlar, efendilerine karşı bir şikâyetleri olması durumunda tapınağa sığınabilirlerdi. Bkz. Achilles Tatiüs, *a.g.e.* 7.13. Köle bir kadının tanrıçaya dua etmesine izin verildi ve şehir yetkilileri onunla efendisi arasında hakemlik yaptı. Bkz. R. M. Leger, *a.g.e.* s. 269.

144 G. elgin, *a.g.e.* s. 17-18.

145 Kallimakhos, *Hymnos*, Eis, Art. 20.

146 G. Çelgin, *a.g.e.* s. 18.

ayrılmaktadır. Göğüslerinin çokluğundan ötürü “Çok Göğüslü Artemis”, yani *Artemis Polymastos* (πολύμαστός) adını almış ve dolayısıyla bereketi, verimi ve bolluğu temsil etmiştir¹⁴⁷.

Hamile kadınlar, şanslı doğumun ardından tanrıçaya giysi, sandalet, kemer, toka gibi hediyeler sunarak ona şükranlarını göstermek istemişlerdir. Bu uygulama Artemis Ephesia'nın bereket tanrıçası olduğunun bir başka göstergesidir. Nitekim ölümden, doğumda ve kadınlık gizemlerinde Artemis, yardım etmek ve kurtarmak için tehlikeli ve yaşamı tehdit eden koşullarda oradaydı. Hatta bu durum, ölümlerin onları doğuran annelerin, yani tanrıların annesine, dönmesine kadar varabilirdi¹⁴⁸.

Ne yazık ki annelerin ibadetini daha ayrıntılı olarak anlatan birincil Ephesos kaynakları ya da onların toplumdaki görevlerini anlatan kaynaklar mevcut değildir. Ancak Atina, Sparta ve Brauron gibi diğer Hellen şehirleri hakkında bilgi sahibi olduğumuzda, doğum yapmanın bir kadının yapabileceği en önemli şeylerden biri olduğunu varsaymak mümkündür.

Sonuç

Antik Çağ'da oldukça yaygın bir kült alanına sahip olan Tanrıça Artemis, Hellen ve Anadolu toplumlarında farklı şekilde algılanmıştır. Anadolu Artemis'inin aslında yerel tanrıçanın adının değiştirilmiş hali olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Kybele'nin özellikleri ile tanınan tanrıça, doğurganlık ve verimlilik özellikleri ile daha çok ön plandadır. Hellen karakterine de sahip tanrıçanın bekâret özelliğinin yanı sıra kentin ve çocukların koruyuculuğu ve ay tanrıçası olma gibi özellikleri de bulunmaktadır. Nitekim kültür mozaikini içinde barındıran Anadolu Artemis'inin en tanınmış olanı Ephesos'taki tanrıçadır.

Doğum tanrıçası ve kentin koruyucusu özellikleri ön planda olan Artemis Ephesia oldukça geniş kitlelere hitap etmiştir. Antik kaynakların sıklıkla yer verdiği kutsal alan ve tapınağı, tanrıçanın Anadolu'daki önemini vurgular niteliktedir. Kültür hizmet eden rahipler ve rahibeler adlarının hakkını verecek kadar hizmet etmiş olmalıdır. Tanrıçanın Hellen özelliği olan bekâret ise onlarda aranan ilk şarttır. Tanrıça onuruna düzenlenen festivallerde dans, müzik ve yarışmalar oldukça dikkat çekici olmuştur. Tanrıçanın tasvirleri sikkeler üzerinde sıklıkla yer almış ve en bilinen tasvir arı olmuştur. Arı sembolünün, *hoplit* kalkanlarında da yer almış olması, tanrıçanın asker eğitimindeki önemine de işaret etmektedir.

Antik Çağ'ın çocuklarının eğitilmesinde önemli rol oynayan geçiş ayinleri onları hayata hazırlamıştır. Toplumda onlar için belirlenmiş rollere hazırlık niteliği taşıyan bu ayinlerde kız çocuklarının aldığı eğitimin başında Tanrıça Artemis bulunmuştur. Hellas ankarasında Sparta ve Brauron; Anadolu'da ise Ephesos bunun en güzel örneklerini gözler önüne sermektedir. Evlilik öncesi aldıkları eğitimin temel araçları dini festivallerdeki müzik, dans ve yarışmalardır. Böylelikle evliliğe hazırlanan genç kızlar, yine festivallerde uygun eş bulmak için tanrıça onuruna görev almışlardır. Kadının tek amacının uygun eş bulmak ve

147 a.g.e. s. 43-44.

148 R. Strelan, a.g.e. s. 84.

çocuk doğurmak olduğu Hellen toplumu etkisi Anadolu'da da aynen devam etmiştir. Anne olan kadınların Artemis'e olan şükranları ve adadıkları eşyalar buluntularca doğrulansa da tanrıçanın korumacılığı ve kültü içindeki evli kadınların faaliyetleri bilinmemektedir. Nitekim Artemis Ephesia'nın Anadolu tanrıçası Kybele özelliklerinin ağır basması gerçeği anlaşılan bir gerçek gibi görünse de tanrıçanın annelik sıfatındaki rolünü doğrulayan buluntular yeterli değildir. Bu gerçeğin doğrulanması adına yapılacak çalışmalarda elde edilecek arkeolojik buluntular bu açığı giderecektir.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

Achilles Tatiüs. *Leucippe and Clitophon*. (Trans. S. Gaselee), Loeb Classical Library 45. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969.

Aeschylus. Aeschylus, (Trans. Herbert Weir Smyth), Ph. D. in two volumes. 2. *Suppliant Women*. Herbert Weir Smyth, Ph. D. Cambridge, MA. Harvard University Press, 1926.

Aelian, *De Natura Animalium- On Animals, Varia Historia*, Loeb Classical Library.

Alkman, *Partheneion*, (Trans. G. Nagy (<https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/5294>)). Alcman: The Parthenion. Edited by D. L. Page, Oxford: 1951.

Aristaenetos, *Erotic Letters*. (Ed. David Konstan and Johan C. Thom), Atlanta, 2014.

Aristophanes. *Lysistrata. The Acharnians. The Clouds*, (Trans. A. H. Sommerstein), Penguin Classics, Harmondsworth: Penguin, 1973.

Athenaeus, *The Deipnosophists. or Banquet Of The Learned Of Athenaeus*, London. (Trans. Henry G. Bohn), York Street, Covent Garden, 1854.

Callimachus, Hymns and Epigrams. Lycophron. Aratus, (Trans. Mair, A. W. & G. R.), Loeb Classical Library Volume 129. London: William Heinemann, 1921.

Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*. (Trans. R. D. Hicks). Cambridge. Harvard University Press. 1972.

Euripides, *Hippolytus, Iphigeneia in Aulis*, (Trans. David Kovacs), Loeb Classical Library, 1945.

Herodotus, *Histories*, (Trans. A. D. Godley), Cambridge, Mass.- London, Loeb Classical Library, 1920.

Hippocrates, *Peri Partheniôn*, (Trans. R. Fleming , [A. E. Hanson](#)), 1998.

Homeric *Hymns*, (Trans. Hugh G. Evelyn-White), Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1914.

Homer, *İlyada, Odysseia*, (Çev. Azra Erhat ve A. Kadir), İş Bankası Yayınları, 2014.

Menander, *Epitrepontes*, (Trans. Marie Plunkett), Carlisle, Pennsylvania: Dickinson

College Commentaries, 2022.

Pausanias, *Description of Greece*. (Trans. W. H. S. Jones - H. A. Ormerod), vols. I-IV. Cambridge, Mass.- London, Loeb Classical Library, 1918.

Platon, *Nomoi*, Plato in Twelve Volumes, (Trans. R. G. Bury), vols. X-XI. Cambridge, Mass.- London: 1967-1968, Loeb Classical Library.

Plautus, *Bacchides*. (Trans. Henry Thomas Riley), London. G. Bell and Sons, 1912.

Pliny, *Natural History*, (Trans. Bostock), London: Taylor and Francis, 1855.

Strabon, *Geographica*. (Ed. H. L. Jones),. Cambridge, Mass.-London, Loeb Classical Library, 1924.

Xenophon, *Anabasis*. (Trans. Carleton L. Brownson), Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London, 1922.

Xenophon of Ephesus, *Ephesiaka*, Loeb Classical Library, Harvard Univesrity Press, 2009.

Valerius Maximus, *Memorable Doings and Sayings*. (Trans. D.R. Shackleton Bailey), Loeb Classical Library, 2000.

Modern Eserler

Albayrak, Yusuf, *Anadolu'da Artemis Kültü* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi: Danışman Doç. Dr. Seyhan Doruk), Ankara 2008.

Alanyalı, Feriştah Soykal, "Efes'te Kourotrophos Tanrıçaların İzinde", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım Özel Sayısı 2016, s. 4-5.

BMC. *The British Museum A Catalogue Of The Greek Coins Of Ionia*, London: Edited by Reginald Stuart Poole, L. L. D. 1892, 47-115.

Bennett, M. *Religious Cults Associated With the Amazons*, Cambridge University Press, New York 1912.

Bible, *Acts of the Apostles*. (Ed. Mark A. Copeland & Kevin Scott), Executable Outlines, 2008.

Brelich, A. *Paidēs e Parthenoi*, Edizioni Dell'Ateneo, s.p.a, 1969.

Bremmer, J. N. *Greek Religion*, Oxford University Press, Oxford 1994.

Bremmer, J. N. *Priestly personnel of the Ephesian Artemision: Anatolian, Persian, Greek and Roman aspects*, (Unpublished PhD thesis), University of Groningen 2008.

Brenk, F. E. "Artemis of Ephesos: An Avant Garde Goddess", *Kernos*, 11, 1998, s. 157-71.

Buck, B. D. "On the Forms Artemis, Artamis", *The AJA*, Vol. 10, No. 4, 1889, s. 463-466.

Burkert, W. *Greek Religion, Archaic and Classical*, (çev. J. Raffan), Blackwell,

Oxford, Cambridge 1985.

Bühler, B.-Pülz, A.M. , “Die Goldfunde aus dem Artemision von Ephesos und ihre Herstellung”, in U. Muss (ed.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtums*, Phoibos Verlag, Vienna 2008, s. 167-72.

Calame, C. *Choruses of Young Women in Ancient Greece. Their Morphology, Religious Role, and Social Function*, (çev. D. Collins-J. Orion), Lanham, Boulder, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. New York - London 1997.

Cole, S. G. “Domesticating Artemis”, in S. Blundell and M. Williamson (eds.), *The Sacred and the Feminine in Ancient Greece*, Routledge, London-New York 1998, s. 27-44.

Çelgin, G. *Eski Yunan Dininde ve Mitolojisinde Artemis*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1986.

Fabiano, D. “Sınır Bölgeleri: Yetişkinliğe Geçiş Ritüelleri”, Antik Yunan, Editör: Umberto Eco, Çev.: Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Basım Yayın Dağıtım, 2019, s. 665-676.

Fleischer, R. *Artemis von Ephesos und Verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*, E. J. Brill, Leiden 1973.

Flemming R. - Ann Ellis Hanson, “Hippocrates, “Peri Partheniôn’, Diseases of Young Girls”, (çev. Rebecca Flemming - Ann Ellis Hanson), *Early Science and Medicine*, Vol. 3, No. 3, Brill 1998, s. 241-252.

Freyer-Griggs, D. “The Beasts at Ephesus and the Cult of Artemis”, *Harvard Theological Review* 106, 2013 s, 459-477.

Frei, P. “Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit”, *ANRW* II, 18, 3, Berlin-New York 1990, s. 1728-1730.

Genep, A. Van, *The Rites of Passage*, (çev. S.T. Kimball), Routledge - Kegan Paul, London- Henley 1960.

Gill, D. W. J. “Acts and Roman Religion. Religion in a local setting”, in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan 1994.

Gülbay, O.- Kireç, H. *Efes Kurşun Tesseraeları*, Esen Ofset Matbaacılık, İstanbul 2008.

Haarhoff, T. J. “The Bees of Virgil”, *Greece&Rome*, Vol. 7, No. 2, 1960, s. 155-170.

Hanfmann, G. M. A. *Lydiaka*. Harv St Cl Phil, Vol. 63, 1958.

Head, B. V. *Catalogue of the Greek Coins of Ionia* London, 1892.

Henderson, J. (ed.), *Longus: Daphnis and Chloe. Xenophon of Ephesus: Anthia and Habrocomes* Loeb Classical Library, Harvard University Press 2009.

Hogarth, D. G. *Excavations at Ephesus. The Archaic Artemisia*, British Museum, London 1908, s. 94-95.

Hogue, C. L. “Cultural Entomology”, *Annual Review of Entomology* 32, 1987, s. 181-199.

Hueber, F. *Ephesos: Gebaute Geschichte*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1997.

Işık, F. “Elfenbeinfiguren aus dem Artemision von Ephesos”, in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologischen Instituts, Vienna 2001, s. 85-100.

Işık, F. “Anadolulu Ephesos Üzerine”, *Mustafa Büyükkolancı'ya Armağan* içinde, Ege Yayınları, İstanbul 2015, s. 315-338.

Jones, C. P. “The Plancii of Perge and Diana Planciana”, *Harv St Cl Phil*, Vol. 80, Harvard University 1976, s. 231-237.

Jones, D. M. “Lydian Studies. Lydiaka by Alfred Heubeck, *The Classical Review*, New Ser, Vol. 10, No. 3, 1960, s. 245-246.

Klebinder, G. “Bronzegürtel aus dem Artemision von Ephesos”, in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologischen Instituts, Vienna 2001, s. 111-22.

Knibbe, D. ‘Ein religiöser Frevel und seine Sühne. Ein Todesurteil hellenistischer Zeit aus Ephesos’, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien*, 46, 1961-1963, s.175-82.

Knibbe, D. “Via Sacra Ephesica, New Aspects of the cult of Artemis Ephesia”, *Ephesos Metropolis of Asia, An Interdisciplinary Approach to its Archaeology Religion and Culture* (ed. H. Koester), Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2004, s. 141-156.

Knibbe, D. - Langmann, G. *Via Sacra Ephesiaca I*, Schindler, Vienna 1993.

Knibbe D.- Meriç, R. - R. Merkelbach, “Der Grundbesitz der ephesischen Artemis im Kayastrostal”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 33, 1979, s. 139-47.

LIMC. II- Lexion Iconographicum Mythologiae Classicae. II. (Aphrodisias Athena) Artemis Verlag Zürich und München.

Leger, M. Ruth, *Artemis and Her Cult*, (University of Birmingham The Thesis of Doctor of Philosophy), Birmingham 2015.

Lincoln, B. *Priests, Warriors, and Cattle: A study in the Ecology of Religions*. University of California Press, Berkeley 1981.

Lonsdale, S. *Dance and Ritual Play in Greek Religion*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore - London 1993.

Marinatos, N. *The Goddess and The Warrior, The Naked Goddess and Mistress of Animals in Early Greek Religion*, London - New York 2000.

Melcher, M., et al. (2009), “Investigation of ancient gold objects from Artemision at Ephesus using portable μ -XRF”, *ArchéoSciences*, 33, 2009, s. 169-75.

Meriç, R. Merkelbach - Nollé, J.- Sahin, S. *Die Inschriften von Ephesos. Teil 7.2: Nr.*

3501-5115 (*Repertorium*) (Habelt, Bonn: Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien Bd. 17. 2, 1981.

Merkelbach, R. "The Girl in the Rosebush: A Turkish Tale and Its Roots in Ancient Ritual", *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 82, 1978, s. 1-15.

Morris, S. P. "The Prehistoric Background of Artemis Ephesia: A Solution to the Enigma of the 'Breasts'?", in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Instituts, Vienna 2001, s. 135-52.

Muss, U. "Elfenbein und Bein aus dem Artemision von Ephesos", in U. Muss (ed.), *Die Archäologie der ephesischen Artemis. Gestalt und Ritual eines Heiligtum*, Phoibos Verlag, Vienna 2008, s. 103-16.

Nilsson, N. P. *Griechische Feste von Religiöser Bedeutung; mit ausschuss der Attischen* Leipzig: B.G. Teubner, 1957.

Oster, R. E. "Ephesus as a Religious Center under the Principate, I. Paganism before Constantine", in W. Haase and H. Temporini (eds.), *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der Neueren Forschung. Teil II: Principat 18*; Berlin and New York: Walter de Gruyter 1990, s. 1661-728.

Parvis, M. M. "Archaeology and St. Paul's Journeys in Greek Lands: Ephesus", *The Biblical Archaeologist*, 8 (3), 1945, s. 62-73.

Pearson, L. *Popular Ethics in Ancient Greece*, California 1966.

Pülz, A.M. "Zur Interpretation von Motiven: Die Goldappliken aus dem Artemision von Ephesos", in U. Muss (ed.), *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*, Sonderschriften Band 37; Österreichisches Archäologisches Instituts, Vienna 2001, s. 221-32.

Pülz, A. M.- Buhler, B. "Die Goldappliken aus dem Artemision von Ephesos Studien zur Typologie und Technik", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, 75, 2006, s. 219-36.

Rogers, G. M. *The mysteries of Artemis of Ephesos: cult, polis, and change in the Graeco- Roman world*, Yale University Press, New Haven (Connecticut) - London 2012.

Schauenburg, B. F. "Die Lykischen Zwölfgötter-Reliefs", *AMS*, Band 13, Bonn 1994, s. 82-93.

Serwint, N. 'The Female Athletic Costume at the Heraia and Prenuptial Initiation Rites', *American Journal of Archaeology*, 97 (3), 1993, s. 403-22.

Skarmintzos, S. "The cult of Artemis in Ephesus and the possible explanation of the bee symbol", *Acta Archaeologica Pultuskiensia* vol. VI, Thinking Symbols Interdisciplinary Studies, (ed. Joanna Popielska-Grzybowska & Jadwiga Iwaszczuk), Pultusk Academy of Humanities, 2017, s. 269-371.

Smith, J. O. "The high priests of the temple of Artemis at Ephesus", in E. Lane and M.J. Vermaseren (eds.), *Cybele, Attis and related cults*, 1996, s. 323-36.

Sokolowski, F. "A New Testimony on the Cult of Artemis of Ephesus", *The Harvard*

Theological Review, 58 (4), Berlin-New York 1965, s. 427-31.

Strelan, R. *Paul, Artemis and the Jews in Ephesus*, Walter de Gruyter, Berlin-New York 1996.

Şahin, N. E. Akyürek. “Dodekatheoi. Oniki Tanrıya Adanmış Adak Stelleri. Likya’da Bir Geç Devir Kültü,” In *Likya İncelemeleri 1, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2002, s. 103-114.

Thomas, C. R. “At Home in the City of Artemis: Religion in Ephesus in the Literary Imagination of the Roman Period”, in H. Koester (ed.), *Ephesos, Metropolis of Asia. An interdisciplinary approach to its archaeology, religion, and culture* Valley Forge, Trinity Press International, Pennsylvania 1995, s. 81-118.

Trebilco, P. ‘Asia’, in D.W.J. Gill and C. Gempf (eds.), *The Book of Acts in Its Graeco-Roman Setting*, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1994, s. 291-362.

Üreten, H. “Parthenostan Gynaikosa Geçiş Ritüeli ve Mitolojik Bir Figür Olarak Daphne”, *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı’ya Sunulan Yazılar, Edöterler: Aydın Erön, Emre Erdan, Ankara, Bilgin Kültür Yayınları*, 2019, s. 295-317.

Vernant, J. P. *Mortals and Immortals*, Froma I. Zeitlin, Editor, New Jersey 1991.

Wood, J.T. (1877), *Discoveries at Ephesus, including the site and remains of the great temple of Diana*, Longmans, Green, and Co. London 1887.

Yazıcı, G. A. - Üreten, H. “Ephesos Kenti Tanrı(ça) ve Kültleri”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 2020, s. 452-495.

Zaidman, L. B. – P. S. Pantel, *Religion in the Ancient Grek City*, Cambridge University Press 1992.

EKLER

Resim 1: Ephesos sikkeleri üzerinde Artemis sembolü olarak arı tasviri (S. Skarmintzos, “a.g.m.”, s. 370)

Tarih & Gelecek Dergisi**Journal of History & Future**Doç. Dr.
Abdulaziz KARDAŞVan Yüzüncü Yıl Üniversitesi
a.kardas@yyu.edu.trORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3343-2745>Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 21/11/2023 10/12/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1393874>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Cumhuriyet Döneminde Tifüsle Mücadele: Konya Kirligiret Köyü Örneği (1935)

Fighting Typhus in the Republican Era: The Example of Konya Kirligiret Village (1935)

Öz

Tifüs, insana bitle bulaşan bir hastalıktır. Tifüsün yayılmasında toplu göçler, açlık, sefalet, bakımsızlık büyük rol oynamıştır. Tifüs hastalığı önceleri mücadele metotlarının ilkel ve mücadele araçlarının yetersiz olması nedeniyle bütün dünyada geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Türkiye’de eskiden beri tifüs hastalığı münferit vakalar halinde görülmüştür. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde vakalar artmaya başlamış, halk arasında ve ordularda çok büyük tahribat yapmıştır. Cumhuriyet döneminde bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı verilen mücadelelerden olumlu sonuçlar alınmasına rağmen tifüs münferit vakalar halinde varlığını sürdürmüştür. Şubat 1935’te Konya’nın Sille Nahiyesi’nin Kirligiret Köyü’nde bir tifüs salgını baş göstermiştir. Salgının ilgili kurumlara geç bildirilmesi hasta ve vefat sayısının artmasına neden olmuştur. Salgın önce Sille Nahiyesi’ne, kısa bir süre sonra valiliğe ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü’ne bildirilmişti. Vilâyet bazında alınan önlemlerin yetersiz kalması nedeniyle salgın hakkında Başvekil İsmet İnönü ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’ne bilgi verilmiştir. Söz konusu kurumlar hastalığın yayılmasını engellemek ve hastaların tedavisi için harekete geçerek köye doktor ve sağlık ekipleri göndermişlerdir. Köy karantina altına alınmış, hastalığın sebebi olarak görülen kirli yerler temizlenmiş ve aşı çalışması başlatılmıştır. Köy evlerindeki eşyaların temizliğini yapmak üzere Vilâyet Sıhhiye Müdürlüğü ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’nden etüv makineleri getirtilmiştir. Mücadele kapsamında Kızılay köyde bir seyyar bir hastane kurmuş ve hastaların ilk tedavileri burada yapılmış, gerekli görülenler Konya Memleket Hastanesi’ne gönderilmiştir. Mücadele ekipleri Kirligiret’te bir tarafta tifüsle mücadele ederken diğer tarafta hastalarını doktorlardan saklamak için akla gelmedik yöntemlere başvuran köylüleri ikna etmek zorunda kalmıştır. Kirligiret Köyü’nde çıkan tifüs salgının etkisi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Konya Valiliği ve Konya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü’nün işbirliği ve koordineli çalışmaları neticesinde 10 Haziran 1935’ten itibaren kırılmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tifüs, Salgın, Türkiye, Konya, Kirligiret Köyü.

ATIF: KARDAŞ, Abdulaziz, “Cumhuriyet Döneminde Tifüsle Mücadele: Konya Kirligiret Köyü Örneği (1935)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 9/4 (Aralık 2023), s. (771-781)

CITE: KARDAŞ, Abdulaziz, “Fighting Typhus in the Republican Era: The Example of Konya Kirligiret Village (1935)”, *Journal of History and Future*, 9/4 (December 2023), pp. (771-781)

Abstract

Typhus is a disease transmitted to humans by lice. Mass migrations, hunger, poverty and neglect played a major role in the spread of typhus. Typhus disease has spread widely all over the world due to the primitive methods and insufficient means of combating it. Typhus disease has been seen in isolated cases in Turkey for a long time. Especially during the First World War and the War of Independence, cases began to increase and caused great damage to the people and the armies. Although positive results were obtained from the fight against infectious and epidemic diseases during the Republic period, typhus continued to exist in isolated cases.

In February 1935, a typhus epidemic broke out in Kirligiret Village of Sille District of Konya. The late notification of the epidemic to the relevant institutions caused the number of patients and deaths to increase. The epidemic was first reported to the Sille District, and shortly afterwards to the governorship and the Directorate of Health and Social Welfare. Due to the inadequacy of the measures taken on a provincial basis, Prime Minister İsmet İnönü and the Ministry of Health and Social Welfare were informed about the epidemic. The institutions in question took action to prevent the spread of the disease and to treat the patients, sending doctors and medical teams to the village. The village was quarantined, dirty places seen as the cause of the disease were cleaned and vaccination work was started. Drilling machines were brought from the Provincial Sanitary Directorate and the Ministry of Health and Social Welfare to clean the belongings in the village houses. Within the scope of the struggle, the Red Crescent established a mobile hospital in the village and the first treatment of the patients was carried out there, and those deemed necessary were sent to Konya Hometown Hospital. While the combat teams were fighting against typhus in Kirligiret, on the other hand, they had to convince the villagers who resorted to unimaginable methods to hide their patients from doctors. The impact of the typhus epidemic that broke out in Kirligiret Village began to diminish as of June 10, 1935, as a result of the cooperation and coordinated efforts of the Ministry of Health and Social Welfare, Konya Governorship and Konya Health and Social Welfare Directorate.

Keywords: Typhus, Epidemic, Turkey, Konya, Kirligiret Village.

Giriş

Tifüs, insana bitle bulaşan bir hastalıktır. Lekelimumma, klasik tifüs, Avrupa tifüsü olarak da adlandırılan hastalık, baş ağrısı, ateşle başlayan, deride yaygın döküntüler yapan, iki hafta kadar devam eden ve yaşlılarda oldukça tehlikeli olan bir rickettsia hastalığıdır. Hastalık genellikle aniden başlar. İlk belirtiler ürperme, halsizlik, baş ağrısı, ateş, sırta ve bacaklarda kas ağrıları ve iştahsızlıktır. Tifüsün yayılmasında savaş zamanlarında çıkan toplu göçler, açlık, sefalet, bakımsızlık ve bitlerin çoğalması büyük rol oynamıştır.¹ Tifüs,

1 İbrahim Başağaoğlu, “20. Yüzyılın Başlarında Sinop’ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar”, *Yeni Tıp Araştırmaları Dergisi*, S:17, 2011, s.79.; Hikmet Barkın, “Lekeli Humma Aşısının İç Yüzü”, *Büyükdoğu*, C:1, S:2, 24 Eylül 1943, s.7.

muhtelif bölgelerde bulunan insanların birbirleriyle temaslarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Bulaşıcı ve salgın yapan, çok tehlikeli bir hastalık olan tifüs (lekelihumma) savaş zamanlarında temizliği ihmal edenler arasında kısa zamanda yayılarak salgın yapar. Bekâr odaları, yolcu hanları, mahalle kahveleri, köy odaları, amele toplulukları, inşaat kampları, cezaevi, yatılı okullar gibi toplulukla yaşayan insanlarda vücut ve çamaşır temizliğine riayet edilmediğinden bitlenme artar ve hastalık yayılır. Tifüsü insandan insana bulaştıran ve etrafa yayan temel unsur bittir ve bit bulunmayan yerde tifüs bulunmaz. Hastaların üzerindeki bitler çamaşır, elbise ve yatak takımları vasıtasıyla sağlam insanlara geçerek mikroplu bu hastalığı etrafa bulaştırır ve yayarlar. Bitler çamaşırlara, elbiselere ve saçta bıraktıkları yumurtalarla ürerler. Bu nedenle tifüsten korunmak için bitle beraber yumurtalarını da yok etmek gerekmektedir.²

Tifüs hastalığı önceleri mücadele metotlarının ilkel ve mücadele araçlarının yetersiz olması nedeniyle bütün dünyada olduğu gibi yurdumuzda da geniş bir yayılma alanı bulmuş ve zaman zaman yaptığı salgınlarla birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştu.³ Türkiye’de eskiden beri tifüs hastalığı münferit vakalar halinde görülmekteydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı tarihten sonra vakalar artmaya başlamış, halk arasında ve ordularda çok büyük tahribat yapmıştır. Bu savaşta Osmanlı Ordusu’nu ve Anadolu insanını bekleyen facianın en büyüğü hiç kuşkusuz tifüs salgınları olmuştu. Anadolu’nun hemen her tarafında tifüs, bunun yanında tifo, hummayi racia ve dizanteri münferit veya küçük salgınlar halinde bulunmaktaydı.⁴ 1914 yılında seferberliğin ilk günlerinde Konya sevkiyat merkezinde, Sille’deki amele taburlarında tifüsün tahribatı başlamıştır. Amerikan misyoner kayıtlarına göre; 1914 sonbaharında Doğu Anadolu’da Erzurum ve Harput’ta şiddetli bir tifüs salgını başlamıştır. Bu salgın, Mardin, Van ve Bitlis’te de görülmüştür. Aralık 1914’te Erzurum’da askerler ve siviller arasında günde 400 kişi tifüsten hayatını kaybetmekteydi. Tarihî belgeler, raporlar ve misyonerlerin anlatımlarından anlaşıldığına göre 1915’te, Anadolu’nun hemen her yerinde tifüs salgını hakimdir.⁵

Millî Mücadele yıllarında savaşın meydana getirdiği olumsuz koşullar nedeniyle tifüs vakalarında artış olmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı verilen mücadelelerden olumlu sonuçlar alınmaya başlanmıştı. Alınan sonuçlara rağmen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti’nin 1925’ten itibaren hazırladığı istatistik ve grafiklerde bulaşıcı ve salgın hastalıkların memleketin hemen her tarafında görüldüğünü göstermektedir. Bu hastalıklardan olan tifüs, temizliğe dikkat edilmeyen yerlerde varlığını sürdürmüştür.⁶ Sıhhiye Vekâleti Müsteşarı Hüsamettin Bey, Ocak 1933’te tifüs hastalığının

2 BCA, 030.10.15.84.32; T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti Neşriyatı, *Lekeli Humma*, Ankara 1943, s.2.

3 T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.98-99.

4 Tevfik Sağlam, *Cihan Harbinde III. Orduda Sıhhi Hizmetlere Ait Küçük Bir Hulâsa*, Askerî Tıbbiye Matbaası, 1940, s.2-4.

5 Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s.200-201.

6 *Vakit*, 26 Mayıs 1943.

bütün memlekette görülmesine rağmen salgın bir halde olmadığını açıklamıştı.⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları ve sağlıksız ortamlar nedeniyle tifüs vakalarında önemli artışlar olmuştu. Bunun üzerine hükümet tifüs işini bir devlet meselesi olarak ele almıştı. Bitlenmeyi önlemek üzere bütün yurttaki temizlik tedbirleri alınmaya başlanmış ve bu konuda geniş bir program hazırlanmıştı. Türkiye'de 1935-1937 yılları arasında yıllık ortalama 485 tifüs vakası varken, İkinci Dünya Savaşı yıllarını içine alan 1939-1942 yıllarında bu sayı artarak 764'e yükselmişti. Bu nedenle tifüs hastalığının nakline vasıta olan bitle mücadele yöntemleri düzenlenmiş ve diğer kurumlarla işbirliği yapılarak çalışmaya başlanmıştı. Bu bağlamda geniş halk topluluklarında bitlenmeyi önleyecek ve halkın temizlenmesini sağlayacak tedbirler alınması gerekenlere zorunlu bir şekilde temizlik yaptırılması, okullar, işçi toplulukları, devlet fabrikaları, cezaevleri gibi birçok insanın bir arada bulunduğu yerlerde beden, elbise ve konutların bitlerden temizlenmesini sağlamak için harekete geçilmişti. Söz konusu alanlardan başka şimendiferlerin, vapurların, hanların otellerin, tramvayların, otobüslerin ve taksilerin de bit yuvası olmasını engellemek ve gereken mahallerde bedava hamamlar açmak tifüsle mücadele programının ana hatlarını oluşturmuştu.⁸ Bu dönemde tifüse karşı verilen mücadeleler yurdun her tarafına götürülmek istenmiştir. Başkente yakınlığı ve Anadolu'nun neredeyse ortasında yer alan Konya'da çıkan tifüs salgınına karşı verilen mücadeleler bu konuda bir fikir vermektedir.

Kiriligiret Köyü Tifüs Salgını ve Alınan Önlemler

Şubat 1935'te Konya'nın Sille Nahiyesi'ne bağlı 250 haneli Kiriligiret Köyü'nde başladığı tahmin edilen ve tifo (karahumma)⁹ olduğu değerlendirilen bir salgın baş göstermiştir. Köy ihtiyar heyeti hastalığı ilgili makamlara bildirmediklerinden gerekli önlemler alınmamıştı. Bu nedenle hastalık salgın halini almış, ilk tespitlere göre köyde 42 kişi hastalanmış ve 6 kişi de hayatını kaybetmişti. Durumdan şüphelenen köy öğretmeni Nisan 1935'te durumu Sille Nahiyesi'ne ve ilgili kurumlara bildirmiştir. Bunun üzerine köye bir doktor gönderilmişti. Doktorun koyduğu ilk teşhis hastalığın tifo olduğu yönünde olmuştu. Hastalığın civardaki köylere geçmesini engellemek amacıyla köyün karantina altına alınmasına karar verilmiş ve köy halkına aşı tatbik edilmeye başlanarak, hastalığın önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bu önlemlerin yanında köyde baş gösteren hastalığı gizleyen köy ihtiyar heyeti ve diğer sorumlular hakkında soruşturma başlatılmıştı.¹⁰

Kiriligiret'te çıkan salgın kısa bir süre sonra Konya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne bildirilmişti. Sıhhat Müdürlüğü aktarılan bilgilerden hastalığın tifüs olmasından şüphelenmiş ve bunun için bakteriyolojik araştırma yapmak üzere Konya Memleket Hastanesi Bakteriyoloğu Dr. Vasfi Bey, köye gönderilmiştir.¹¹ Kiriligiret Köyü'ne gönderilen doktorlar hasta muayeneleri ve kan tetkikleri sonucunda daha önce tifo olduğu

7 Cumhuriyet, 21 Kânunusani 1933.

8 "Hükümet Tifüs İşini Bir Devlet Meselesi Olarak Ele Aldı", *Son Posta*, 13 Haziran 1943.

9 Tifo ya da karahumma olarak adlandırılan hastalık, kirli içme suları ve sağlıksız yiyeceklerle bulaşmaktadır.

10 "Konya'da Bir Köy Kordon Altında", *Son Posta*, 22 Nisan 1935.

11 *BCA*, 030.10.117.221.10.

değerlendirilen hastalığın tifo değil, tifüs (lekelihumma) olduğunu ortaya koymuşlardı.¹² Bunun üzerine Konya vilâyet merkezinden köye gönderilen doktor ve sıhhiye memurları, hastalığın başka köylere geçmemesi için gerekli önlemleri almış ve giriş çıkışlar yasaklanarak öy daha sıkı bir karantina altına alınmıştır. Doktor ve sıhhiye memurları hastalığın sebebini araştırmış sonuçta hastalığın köylüler tarafından sokaklara atılan süprüntü ve gübrelerden kaynaklandığı sonucuna varmıştı. Bu nedenle köy temizlenmiş ve gübreler yaktırılmıştı. Hastalar, doktor kontrolüne alınarak tedavilerine başlanmıştı. Konya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü de hastalığın tedavisi için gerekli ilaçları göndermişti.¹³ Köyde genel aşı yapmak üzere bir hastalıkla mücadele doktoru ve iki sıhhiye memuru da görevlendirilmişti.¹⁴

22-27 Nisan 1935 tarihleri arasında köyde eskiden ölenlerden başka 13 kişi daha hayatını kaybetmişti. Bu 13 kişi arasında köy muhtarı ile bu seçim yılında köy ihtiyar heyeti azalığını kazanmış olan bir kadın da bulunmaktaydı. Söz konusu tarihlerde köyde yaklaşık 100 hasta tedavi görmeye başlamıştı. Kirligiret Köyü'nde çıkan tifüs hastalığı ve bu hastalık üzerine alınan tedbirleri yerinde görmek üzere Vilâyet Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Şahap Akın Bey köye gitmişti. Hükümet, hastalığa karşı gereken koruma ve tedavi tedbirlerini almış, hastalığın başka köylere geçme ihtimalleri ortadan kaldırılmaya başlanmış ve mümkün mertebe hastalığın Kirligiret'le sınırlı kalması ve orada söndürülmesine çalışmıştı.¹⁵

Kirligiret Köyü'ne gönderilen doktorlar ve sıhhat memurları köyde çalışmalarını yoğunlaştırmıştı. Köy içinde temizlik ve dezenfeksiyonlara başlanmış ve bitlerin çoğalmasına imkan tanıyan yerlere kireç dökülmüştü. Ev eşyalarının temizliğini yapmak üzere de Vilâyet Sıhhiye Müdürlüğü tarafından iki etüv makinesi gönderilmişti.¹⁶ Gönderilen etüv makineleri köydeki bütün evlerin eşyalarını temizlemeye başlamıştı. Alınan sıhhi tedbirler arasında saç kesmek de vardı. Köye gönderilen berberler işe başlayarak köyde bulunan kadın, erkek, çocuk herkesin saçlarını sıfır numaralı makine ile tıraş etmişlerdi. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından hastalara 20 kiloya yakın ilaç dağıtılmıştı. Hastaların tedavisi ile sürekli meşgul olmak üzere iki doktor ve beş sıhhiye memuru görevlendirilmişti.¹⁷

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, tifüsle mücadele etmek için gereken bütün tedbirleri almış ve köyde çadırılı bir hastane açarak hastaların ilk tedavileri burada yapılmaya yapılmıştı. Vekâlet, tifüs mücadele işlerini denetlemek ve yapılan çalışmaları koordine etmek amacıyla bir sıhhat müfettişi görevlendirmiş ve müfettişin emrine uzman doktorlar göndermişti.¹⁸ Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Seyyar Sarî Hastalıklar Uzmanı Doktor Kâmil İdil Beyi de mücadeleye destek vermek üzere köye göndermişti.¹⁹ Böylece

12 “Konya Köylerinde Tifüs Hastalığı”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935.

13 “Konya Köylerinde Tifo Vak’ası”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935.

14 “Bir Köyde Lekelihumma”, *Akşam*, 23 Mayıs 1935.

15 “Konya Köylerinde Tifüs Hastalığı”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935.

16 “Konya Köylerinde Tifüs Hastalığı”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935.

17 M. Aysel, “Bir Köy Halkının Saçları Tamamen Kesildi”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1935.

18 “Konya'nın Kirligiret Köyü'ndeki Lekelihumma Vak'aları”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1935; “Konya'nın Bir Köyünde Lekelihumma”, *Ulus*, 5 Haziran 1935.

19 *BCA*, 030.10.117.221.10.

Kiriligiret Köyü'nde çıkan tifüs salgını ile mücadele ve hastalığa yakalananların tedavileri ile ilgilenmek üzere yerel sıhhat ekiplerinin yanında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti de elindeki tüm imkânları seferber etmişti.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, Kiriligiret Köyü'nde çıkan tifüs salgını ve alınan önlemler hakkında 6 Haziran 1935'te Başvekil İsmet İnönü'ye bir yazı göndermişti. Gönderilen yazıda; *“Yaptırılan araştırmada hastalığın tifüs olduğu ve köyde hastalık dört ay önce başladığı halde, köylülerin haber vermemesi yüzünden hasta sayısının çoğalmış bulunduğu ve tarama suretiyle yapılan araştırmada 121 hasta, 15 ölüm tespit edildiği anlaşıldığından sıhhat müdürü de köye gönderilerek mücadeleye iştirak ettirilmiştir,”*²⁰ şeklinde durumu açıklamıştı. Dr. Refik Saydam, yazısında tifüsün etkili olduğu köyde ve hastalığa yakalananların tedavileri için yapılan çalışmalara da yer vermiştir. Saydam, köyde verilen mücadelenin esaslarını da şu şekilde açıklamıştı; *“1) Tespit edilen musabların kamyon ve sair münasip vasıtalarla Konya Memleket Hastanesi'ne nakledilerek hastanede tecrid ve tedavi edilmesi, 2) Bu köyde ve bu köye yakın ve münasebeti olan diğer köylerde her gün hasta aranarak bulunacak musabların hastaneye gönderilmesi, 3) Tifüs hastalığı bitlerle geçtiğinden ilk önce hastalardan başlanmak üzere köylülerin bütün eşyalarının ve binalarının bittin temizlenmesi”*. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam, temizlik işinin yapılması için Konya merkezinden bir seyyar etüv ve yeniden yaptırılan üç buğu sandığının köye gönderildiğini belirtmişti.²¹

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Kiriligiret Köyü'nde çalışmak ve oradaki hastalık ve hastalarla meşgul olmak üzere bir uzman doktor daha göndermiştir. Gönderilen doktor köyde çalışmalarda bulunan hükümet doktorları ile sıhhat memurlarının oluşturduğu fen heyetine katılmıştır. Konya'nın hususi çalışan bütün doktorları da seferber bir halde bu hastalığın başka yerlere sirayet etmemesi ve olduğu yerde söndürülmesi için çalışmıştı. Durumu ağır olan hastalar, Konya Memleket Hastanesi'ne nakledilmişti.²²

Konya Valiliğinden, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne gönderilen bilgilere göre köylüler hastalarını saklamak için birçok yöntemlere başvurmuş ve bu nedenle yapılan araştırmalarda hasta bulunmadığına kanaat getirilerek mücadeleye ara verilmişti. Ancak kısa bir süre sonra yeni hastalar tespit edilmişti. Valiliğin bu durumda yaptığı açıklamaya göre köylüler hastalarını doktorlardan saklamak için akla gelmedik yöntemlere başvuruyordu. Bu durum göz önüne alınarak yapılan detaylı aramalar sonunda, şimdiye kadar bildirilen hasta sayısının 158'i ve hayatını kaybedenlerin de 34'ü bulunduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine köyde yürütülen mücadelenin başına bir Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müfettişi'nin getirilmesi uygun görülmüş ve bu iş için Müfettiş Dr. Sadrettin Bey görevlendirilmişti. Ayrıca Ankara'dan bir seyyar etüvün Konya'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ve etüvün yola çıkarılması hususu Ankara Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Bunlardan başka köyde bundan sonra bulunacak hastaların ilk etapta köyde tedavi altına alınmaları uygun görülmüştü. Bunun için Kızılay tarafından çadır ve gerekli malzemenin

20 BCA, 030.10.117.221.10.

21 BCA, 030.10.117.221.10.

22 M. Aysel, “Konya’da İki Tifüs Vakası Görüldü”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1935; “Tifüs”, *Haber*, 10 Haziran 1935.

gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, tifüsle mücadele içinde ve özellikle hastaların tedavisinde çalışmak üzere bir doktorun daha görevlendirilmesini kararlaştırmıştı.²³

Kiriligiret Köyü'nde çıkan tifüs salgını hakkında tetkiklerde bulunarak Konya'ya dönen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Şahap Akın,²⁴ kendisiyle görüşen Konya gazetecilerine, köydeki hastalığın durumu, alınan önlemler ve hasta yakınlarının hastalarını saklamak için başvurdukları yöntemler hakkında şu açıklamayı yapmıştı; “*Hastalık şiddetini kaybetmiştir. Orada bulunmakta olan Doktor Kâmil'den başka emraz-ı sariye mütehasası Doktor Macid de Kiriligiret'e gönderilmiştir. Halkın cahil olması işimizi güçleştiriyor, hayretle gördüm ki hastayı, doktorlardan saklamak için bir kuyuya indirmişler ve sekiz gün bu kuyu içinde tutmuşlar. Elbise ve çamaşırlarını da ütuden kurtarmak için un çuvalları içine tıkayıp kaçırmışlar. Bunun için yeniden şiddetli tedbirler aldık. Şimdi hem cehaletle, hem de hastalıkla mücadele halindeyiz.*”²⁵

Kiriligiret Köyü'nde çıkan tifüs salgınının etkisi, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, Konya Valiliği ve Konya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'nün işbirliği ve koordineli çalışmaları neticesinde 10 Haziran 1935'ten itibaren kırılmaya başlamıştı. Köyde tifüs vakaları bir hayli azalmış ve yeni tespit edilen vakalar da hafif geçmeye başlamıştı. Ancak bu olumlu sonuca rağmen köy bir süre daha karantina altında tutulmuş ve sağlık ekiplerinin sürekli denetimi altında bulundurulmuştu.²⁶ Daha önce tifüs hastalığına yakalanıp Konya Memleket Hastanesi'nde tedavi edilen Kiriligiret Köyü halkından 20 kişinin tedavisi tamamlanmıştı. Tedavisi tamamlanan köylüler Kızılay'ın kiraladığı otomobillerle köylerine gönderilmişlerdi. Konya'da faaliyet yürüten Kızılay Şubesi, tedavisi biten köylülere şeker, çay, ekmek gibi yiyecekler vermişti. Şube köy halkına yapılacak yardım işlerini görüşmek üzere bir toplantı yapmış ve toplantıda alınan kararlar doğrultusunda köylülere dağıtılmak üzere 850 metre gömleklik bez, 520 metre iç çamaşırlık kumaş satın alınmış ve 280 kişiye pantolon ile uzun köy gömleği diktirilmek üzere gereken kumaş verilmişti.²⁷

Konya'da bütün dikkatlerin Kiriligiret Köyü'ndeki salgın üzerinde yoğunlaştığı günlerde (Haziran 1935'te) Mescit Mahallesi'nde, Aksine Nahiyesi'nde ve Konya merkezde birer olmak üzere üç kişide tifüs belirtileri görülmüştü. Bunun üzerine Konya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne bağlı doktor ve sıhhat memurları hastaları Memleket Hastanesi'ne göndermiş ve hastalık görülen yerlerde sıhhi araştırmalara başlanarak gerekli önlemler alınmıştır.²⁸

Temmuz 1935'te Konya'nın Kızılviran Köyü'nde de bir kişide tifüs belirtisi görülmüş ve hastanın yaşadığı ev hemen karantina altına alınmıştı. Hükümet Tabibi Kâzım Bey,

23 BCA, 030.10.117.221.10.

24 5 Haziran 1933'te çıkarılan kararnâme ile İçel Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürü Dr. Şahap Bey, Konya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürlüğü'ne tayin edilmişti. BCA, 030.11.1.78.18.11.

25 “Konya'da Tifüs Vak'ası Azalıyor”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1935.

26 “Konya'da Yeni Lekelimumma Vakası Yok”, *Akşam*, 13 Haziran 1935; “Konya'da İki Tifüs Vakası”, *Akşam*, 10 Haziran 1935; “Konya'da İki Tifüs Hastalığı Görüldü”, *Ulus*, 10 Haziran 1935.

27 “Tifüsten Kurtulanlar”, *Akşam*, 19 Haziran 1935.

28 “Konya'da İki Tifüs Hastalığı Görüldü”, *Ulus*, 10 Haziran 1935; “Konya'da Bir Tifüs”, *Tan*, 10 Ağustos 1935.

tarafından yapılan tetkikler sonunda hastalığın tifüs olduğu kesinleşmiş ve hasta Konya Memleket Hastanesi'ne gönderilmişti. Hastanın aile bireylerinin başkaları ile temasları yasaklanmış ve Konya'dan gönderilen etüv makineleriyle köylünün eşyası temizlenmişti. Evlerin her tarafı badana edilmiş, bitli erkek ve kadınların saçları Konya'dan gönderilen makinelerle sıfır numara tıraş edilmişti.²⁹ Köyde alınan önlemler sonuç vermiş ve bundan başka tifüs vakası görülmemişti. Yukarıda da ifade edildiği gibi Kirligiret Köyü'nde de yeni tifüs vakaları görülmediğinden Konya'da tifüs salgını önlenmişti.³⁰

Konya örneğinde olduğu gibi tifüsle mücadele kapsamında hamamların açılması, muhtaç olan halka bedava sabun ve çamaşır dağıtılması ve birçok merkezde tifüse karşı buğu sandıklarının açılarak hizmete sokulması hastalığın yayılmasını engellemişti.³¹ Koruyucu aşı ile birlikte mücadele konusundaki ilerlemelerin yurdumuzda da uygulanması ve son olarak DDT (diklorodifeniltrikloroetan) ve benzeri insektisitlerin geniş ölçüde kullanılması tifüs vakalarını azaltmış ve salgın olanaklarını ortadan kaldırmıştır. Söz konusu tehlikenin genişliği nedeniyle detaylı bir savaş açılması zorunluluğu ele alınarak önce ülkede genel aşı uygulamasına geçilmiş ve bunu sağlamak üzere Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü'nde tifüs laboratuvarı kurularak gerekli aşı üretimi başlamıştır. Diğer yönden hastalığın bulaşmasında önemli rol oynayan bitle mücadele konusunda da geniş çapta ve sıkı bir şekilde insektisit uygulaması yapılmıştır.³² Türkiye'de tifüs vakaları azalmıştır. Tifüs, ancak Dr. Cox'un 1939'da hazırladığı kendi adı ile anılan aşı ve 1944'te haşere öldürücü olarak kullanılmaya başlanan DDT sayesinde yok edilmiştir.³³

Sonuç

Bitlerle insana bulaşan bir hastalık olan tifüs, savaş, toplu göçler, açlık, sefalet ve temizliğe dikkat edilmediği dönemlerde büyük salgınlara yol açmıştır. Hastalık mücadele metotlarının ilkel ve tıbbi gelişmenin yetersiz olması nedeniyle bütün dünyada geniş bir yayılma alanı bulmuştur. Türkiye'de de eskiden beri tifüs hastalığı münferit vakalar halinde görülmüştür. Özellikle Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemlerinde vakalar artmaya başlamış, halk arasında ve ordularda çok büyük tahribat yapmıştır. Cumhuriyet döneminde tifüse karşı verilen mücadelelere rağmen, hastalık münferit vakalar halinde varlığını sürdürmüştür. Bu dönemde tifüse karşı verilen mücadele yurdun her tarafına götürülmek istenmiştir. Başkente yakınlığı ve Anadolu'nun neredeyse ortasında yer alan Konya'da çıkan tifüs salgınına karşı verilen mücadeleler bu konuda bir fikir vermektedir.

Konya'nın Sille Nahiyesi'nin Kirligiret Köyü'nde Şubat 1935'te bir tifüs salgını baş göstermiştir. Salgının ilgili kurumlara geç bildirilmesi hasta ve vefat sayısının

29 “Konya Köylerinde Lekelimumma Hastalığı Çıktı”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1935.

30 M. Aysel, “Çekirge Belâsı ve Lekelimumma”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1935.

31 TBMM ZC. D: VII, C:2, İ: 27, (25.5.1943), s. 210.

32 Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.98-99.

33 Niyazi Erzincan, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu”, *Türk İjiyen ve Tecrübi Biyoloji Dergisi*, C:8, S:3, Ankara 1948, s.5.; Ali Gürsel, *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s.69.

artmasına neden olmuştur. Salgın önce Sille Nahiyesine, kısa bir süre sonra valiliğe ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'ne bildirilmişti. Vilâyet bazında alınan önlemlerin yetersiz kalması nedeniyle salgın Başvekil İsmet İnönü ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne bildirilmiştir. Söz konusu kurumlar hastalığın yayılmasını engellemek ve hastaların tedavisi için harekete geçerek köye doktor ve sağlık ekipleri gönderilmiştir. Köy karantina altına alınmış, hastalığın sebebi olarak görülen kirli yerler temizlenmiş ve aşı çalışması başlatılmıştır. Köy evlerindeki eşyaların temizliğini yapmak üzere Vilâyet Sıhhiye Müdürlüğü ve Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'nden etüv makineleri getirtilmiştir. Mücadele kapsamında Kızılay köyde bir seyyar bir hastane kurmuş ve hastaların ilk tedavileri burada yapılmış, gerekli görülenler Konya Memleket Hastanesi'ne gönderilmiştir. Mücadele ekipleri, Kirliğiret'te bir tarafta tifüsle mücadele ederken diğer tarafta hastalarını doktorlardan saklamak için akla gelmedik yöntemlere başvuran köylüleri ikna etmekle uğraşmak zorunda kalmıştır. Kirliğiret Köyü'nde çıkan tifüs salgının etkisi, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, Konya Valiliği ve Konya Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü'nün işbirliği ve koordineli çalışmaları neticesinde 10 Haziran 1935'ten itibaren kırılmaya başlamıştır. Konya örneğinde olduğu gibi tifüsle mücadele kapsamında hamamların açılması, muhtaç olan halka bedava sabun ve çamaşır dağıtılması ve birçok merkezde tifüse karşı buğu sandıklarının açılarak hizmete sokulması hastalığın yayılmasını engellemiştir. Koruyucu aşı ile birlikte DDT ve benzeri ensektisitlerin kullanılması tifüs vakalarını azaltmış ve salgın olanaklarını ortadan kaldırmıştır.

Kaynakça

- “Bir Köyde Lekelimumma”, *Akşam*, 23 Mayıs 1935.
- “Hükümet Tifüs İşini Bir Devlet Meselesi Olarak Ele Aldı”, *Son Posta*, 13 Haziran 1943.
- “Konya Köylerinde Lekelimumma Hastalığı Çıktı”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1935.
- “Konya Köylerinde Tifo Vak'ası”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1935.
- “Konya Köylerinde Tifüs Hastalığı”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1935.
- “Konya'da Bir Köy Kordon Altında”, *Son Posta*, 22 Nisan 1935.
- “Konya'da Bir Tifüs”, *Tan*, 10 Ağustos 1935.
- “Konya'da İki Tifüs Hastalığı Görüldü”, *Ulus*, 10 Haziran 1935.
- “Konya'da İki Tifüs Vakası”, *Akşam*, 10 Haziran 1935.
- “Konya'da Tifüs Vak'ası Azalıyor”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1935.
- “Konya'da Yeni Lekelimumma Vakası Yok”, *Akşam*, 13 Haziran 1935.
- “Konya'nın Bir Köyünde Lekelimumma”, *Ulus*, 5 Haziran 1935.
- “Konya'nın Kirliğiret Köyü'ndeki Lekelimumma Vak'aları”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1935.
- “Tifüs”, *Haber*, 10 Haziran 1935.

- “Tifüsten Kurtulanlar”, *Akşam*, 19 Haziran 1935.
- Aysel, M., “Bir Köy Halkının Saçları Tamamen Kesildi”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1935.
- Aysel, M., “Çekirge Belâsı ve Lekelimumma”, *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1935.
- Aysel, M., “Konya’da İki Tifüs Vakası Görüldü”, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1935.
- Barkın, Hikmet, “Lekeli Humma Aşısının İç Yüzü”, *Büyükdoğu*, C:1, S:2, 24 Eylül 1943.
- Başagaoglu, İbrahim, “20. Yüzyılın Başlarında Sinop’ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar”, *Yeni Tıp Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2011, S:17, 2011, s.71-80.
- BCA, 030.10.117.221.10.
- BCA, 030.10.15.84.32.
- BCA, 030.11.1.78.18.11.
- Cumhuriyet*, 21 Kânunusani 1933.
- Erzin, Niyazi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Yurdumuzun Tifüs Durumu”, *Türk İjyeni ve Tecrübî Biyoloji Dergisi*, C:8, S:3, Ankara 1948, s.5-12.
- Gürsel, Ali, *Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları (1920-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1998.
- Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
- Sağlam, Tefrik, *Cihan Harbinde III. Orduda Sıhî Hizmete Ait Küçük Bir Hulâsa*, Askerî Tıbbiye Matbaası, 1940.
- T.C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.
- T.C. Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâleti Neşriyatı, *Lekeli Humma*, Ankara 1943.
- TBMM ZC. D: VII, C:2, İ: 27, (25.5.1943).
- Vakit*, 26 Mayıs 1943.

Ek: Konya’nın Sille Nahiyesi Kirligiret Köyü’nde çıkan tifüs hastalığını haber yapan bir gazete örneği (**Kaynak:** Haber, 10 Haziran 1935.)

TIFÜS

Konyada tifüslü bir köy kordon altına alındı...

Konya şehrinde de iki tifüs vak'ası kaydedildi

Konyanın Kirligiret köyünde zühur eden tifüs vak'aları hükümetin kat'i müdahalesiyle bitmek üzeredir. Köy kordon altına ve doktorların daimî mürakabasında

Sıhhiye Vekâletinin göndermiş olduğu mütehassıs bir doktor tetkikat yapmaktadır. Ağır hasta olanlar Konya memleket hastahanesine gönderilmektedir. Konyada iki tifüs vak'ası olmuş ve hastalar derhal hastahaneye kaldırıl-

mışlardır. Bütün doktorlar hastalığın yayılmaması için elbirliğiyle harekete geçmişlerdir.

23

HAZİRAN
Deniz gezintimizin
günüdür